
ЧЛАНЦИ

---

*Др Бранислав Фајић,
саветник Савезног министра правде*

UDK 349.2

Проблеми радних односа у СРЈ

Резиме

Често се у савременој теорији и политичкој пракси на Западу говори о квалитету радне снаге. Радна снага је на Западу "најскупља роба". Код нас, у СР Југославији радна снага је "најефтинија роба". У овој копарасрази, управо је проблем у радним односима код нас, у СР Југославији. То је чињенично стање. Како окренути ток збивања у смеру повећања продуктивности рада и њене заповности – питање је које се жели начети у овом чланку. Дакле, суштина проблема радних односа у СР Југославији није само у регулативи, него у примени регулације и у примењивању стимулативних и принудних елемената у радном односу. Наравно, економска развијеност и производња су услов за ефикасне социјалне односе, међу које спадају и радни односи као моторна снага производног и интелектуалног рада и рада као уметности.

Кључне речи: *радна снага, радни односи, продуктивност*

Увод

Регулација радних односа у досадашњој пракси, било је предмет бројних критика, упоредо са њиховим променама, које су такође биле бројне и значајне.¹⁾ Регулација радних односа, без обзира на те промене, није задовољавало постављене

циљеве: није постизана одговарајућа радна дисциплина, одговарајуће залагање у раду, одговарајућа расподела и други циљеви радног односа. До данас ти проблеми у радном законодавству нису решени.²⁾ Узрок је било постојање друштвене и јавне својине на којој није било могуће створити мотивацију за рад и одговорност.³⁾

Позитивно радно законодавство никад не може да исцрпи све задатке који су пред њим постављени.

Треба имати у виду да радно законодавство није независан сегмент у друштвеним односима који би могао сам, независно и потпуно да делује. Оно је међузависно у правном систему од других грана законодавства и од реалних друштвених односа који постоје, а то су у првом реду односи својине. Према општем теоријском становишту карактер радног законодавства једне земље условљен је збиром укупних друштвених односа који преовлађују. Вољни елеменат у раду условљен је низом других фактора који постоје у производњи и другим односима, а не само радним законодавством. Карактеристично је да се у овако сложеним условима принципи радног законодавства, који су нормативно утврђени у законима о радним односима не остварују на одговарајући начин у пракси. На пример, неоправдана боловања су један од облика избегавања рада уз очување радног односа. Из статистичких података о кажњавању за прекршаје, привредне преступе и кривична дела из радних односа види се: за кршење Закона о радним односима покреће се врло мало поступака и кажњава незнатан број лица. То значи да је радно законодавство у великој мери декларативно. Декларативност радног законодавства значи да се оно у пракси довољно не остварује или се неправилно остварује.

Остваривање задатака радног законодавства је у непосредној вези са законодавством о организацији и управљању, што се довољно нема у виду у законодавном раду. У зависности од законодавства о организацији и управљању присутне су и осцилације у карактеру радних односа: негде су ти односи више а негде мање зависни, односно више или мање слободни. У основи сви радни односи су зависни. Не може се општи успех заснивати на пароли да се "свако окрене својим обавезама" ако те обавезе не произлазе из права и овлашћења, односно одговорности, ако нису уређене на општи начин и ако се у пракси не спроводе утврђена права, обаве-

1. Видети: Закон о основама радних односа ("Службени лист СРЈ" бр. 29/96) и ранији Закон о основним правима из радног односа који је стављен ван снаге ступањем на снагу овог закона; затим видети: Закон о радним односима Републике Србије ("Службени гласник РС", бр. 55/96), као и Општи колективни уговор Републике Србије ("Службени гласник РС", бр. 22/97 и 21/98).
2. У области радних односа нису усклађени са Уставом СРЈ бројни закони и други прописи којима се уређују радни односи у појединим посебним областима (као што је област државне управе, и др.).
3. За регулисање радних односа и њихов карактер везана су и многа друга питања, као што су питања проналазака, техничких унапређења, иновација у области рада, и др. (Вид., на пример, Закон о патентима – "Службени лист СРЈ", бр. 15/95, и др.).

зе и одговорности. Еквивалентност ових елемената у радном односу мора бити заступљена да би радни однос могао бити продуктиван.⁴⁾

Радно законодавство не сме да омогућава необјективност при заснивању радног односа

Неједнако третирање кандидата при запошљавању и неомогућавање приступа слободним радним местима под једнаким условима озбиљна је препрека успостављању одговарајућих односа у раду. Многи људи жале се на фамилијарност у запошљавању, односно заснивању радног односа и распоређивању на боље плаћена радна места и функције. То омогућава законодавство које регулише управљање и одлучивање без контроле и одговорности. Радно законодавство није у могућности да спречи злоупотребе, као што су: довођење (избор) слабијих уместо бољих, мање искусних уместо искуснијих, са мањим уместо са већим способностима итд. Нису прописани бољи услови за заснивање радног односа који дају предност за одређена радна места и функције у друштву. Истина, аутономним актима могу се као предност предвидети бољи услови кандидата за заснивање радног односа, односно за радно место. одредбом члана 8. став 2. Закона о јавним службеницима из 1957. ("Службени лист ФНРЈ", бр. 53/57) било је прописано: "Недозвољено је и кажњиво по закону утицати при доношењу аката о службеничким односима у намери повлашћивања појединих лица, или прихватање таквог утицаја."

У реалном животу у радним односима у нас стање је такво да би сви хтели да се уздигну на ниво који не представља непосредан рад и да се уврсте у номенклатуру која управља радом и организује рад. Сви би хтели да се уздигну изнад нивоа своје неспособности (Петерево начело). Због тога често имамо лошије управљаче и организаторе него извршиоце задатака и послова и отуда долази до слабих резултата. Ова узрочност треба да буде научно и практично испитана.

У непотписаном чланку-уводнику, под насловом „Блокада“, које је објављен у часопису "Економска политика" бр. 1850, 14.09.1987. стр. 5, закључује се: "... све је мање људи који су спремни да предано и марљиво раде за друге, а све је више оних који полагају право на то да за њих други раде".

Од екстензивних норми у законима о радним односима треба прећи на интензивне норме, и у пракси заштити те односе од злоупотреба, нарочито у јавном сектору. Међународне конвенције по јасноћи и прецизности у томе могу да буду узор.

---

4. "Свако право – говорио је Лењин – јесте примена истог мерила према различитим људима, који на делу нису исти, нису равни један другоме; и зато "једнако право" јесте нарушавање једнакости и неправда." – А. Пашков, О. Смирнов: "Совјетское трудовое право", Јурид.литер., Москва, 1982., стр. 62.

На чему треба заснивати однос према раду?

Према новим законима о радним односима из 1996. године прихваћено је да је радни однос узајамни однос, тј. право и обавеза између две стране. Од тога да ли су те две стране у радном односу уговорне стране, да ли су равноправне у том односу и да ли у току трајања тог односа остварују међусобна права и обавезе на обострано задовољавајући начин зависи и сам квалитет радног односа, квалитет рада и производа па и сам опстанак појединачног радног односа.⁵⁾

Уколико се радни однос довољно не изражава као индивидуални радни однос и уколико субординација као елемент радног односа није усклађена са потребом самосталности и одговорности запосленог у раду, онда запослени у радном односу не може да даје очекиване резултате. Не само слабији него ни добар радник не може у таквим условима да даје очекиване резултате. Аутономни општи акти, којима су радни односи регулисани на јединствен начин и којима је основ колективистичко начело не омогућавају велике разлике у одговорностима. Запослени са највишим стручним и другим знањима и звањима имају највеће радне и друге обавезе и одговорности. Они треба да имају и еквивалентна права тим обавезама и одговорностима. Дошло се до закључка да је приватизација неопходан услов за превазилажење тих проблема у радним односима. Али, опет као проблем са овог становишта остаје јавни сектор. Права и обавезе и одговорности морају бити сразмерни, као и плата, да би радни однос могао да функционише у духу закона.

Цена рада

Цена рада битна је претпоставка адекватне расподеле, зараде. Због тога параметри цене рада не могу бити исти у привреди и непривреди, као ни у појединим делатностима. Међутим, морају бити приближно исти услови на основу којих се долази до цене рада. Те услове треба прописати, односно договорити цену рада тарифним уговором.

Давид Рикардо у "Начелима политичке економије", (Загреб, 1980, стр. 64) о цени рада казао је: "... рад има своју природну и тржишну цијену... природна цијена рада зависи од цијене хране, животних потрепштина и угодности, које су потребне за изражавање радника и његове обитељи. Ако порасте цијена хране и осталих потрепштина, пораст ће и природна цијена рада, а ако њихова цијена падне, пасти ће и природна цијена рада.. Тржишна цијена рада је она цијена, која се стварно плаћа за њега на темељу природног деловања омјера понуде и потражње; рад је скуп кад је риједак, а јефтин, кад га има обилно... Управо кад тржишна цијена рада

5. У члану "Регулисати или уређивати радне односе", објављеном у листу "Борба" од 22. децембра 1986. године, стр. 2 аутор овог текста поставио је питање: да ли други субјект у радном односу треба да буде организација, односно орган или се радни однос заснива међусобно, без другог субјекта. Тада је први пут јавно оспорена концепција радног односа као међусобног односа између запослених (радника).

прелази његову природну цијену, онда је стање радника повољно и сретно и он има могућности да располаже с већим уделом животних потрепштина и уживања, те да према томе отхрани здраву и бројну обитељ". Проблем радног законодавства у нас је управо у томе што ове претпоставке цене рада још не постоје. Закони о радним односима као да не узимају у обзир довољно ове околности. Отуда примена тих закона не може у пракси бити правилна, ако они нису довољно конкретни у тим питањима, која су објективно условљена недостатком тржишних претпоставки радних односа (тржиште рада).

Склапање уговора о (раду) запослењу формално јесте облик размене – где се преузима јасна радна обавеза и стичу сасвим одређена права међу којима је прво право на плату за рад. Ти уговори су легални, те се спорови разрешавају на суду, а права радника штити синдикат. Уместо ранијег права на рад, за које се не зна ко преузима обавезу и које се легално не штити, требало је легализовати слободу склапања радних уговора. Не расправља се више о нерадницима већ о уговорима, а синдикат брани и штрајком, ако је потребно, раднике од квалификација да су нерадници, и др.⁶⁾

Уколико својинска права и обавезе не би били нормирани, расподелу друштвеног богатства одређивала би расподела силе, тј. однос снага. Русо је био у праву када је сматрао да у рђавом друштву сила одређује својинске односе ("Економска политика", бр. 1850 од 14.09.1987. године – стр. 8). Према томе трансформација својине у приватну својину и слободна конкуренција су нужни предуслов за правилно регулисање радних односа (преко тржишта рада).⁷⁾ Совјетски економиста, реформатор, Абел Агабегјан, који је званично радио на престројци 1989. године, у књизи Перестројка – двоструки изазов предложио је модел по коме радници треба да буду стимулисани не само допунским премијама за боље резултате већ цела плата треба да буде функција резултата рада предузећа. Зарада би се регулисала путем колективног уговора. "Ако колектив мора да гарантује за резултате рада, онда у случају подбачаја долази непосредно до смањења зарада. Ако се у групу прими нови радник, фонд плата се дели на повећан број запослених; већ тиме се приход појединца смањује." Овим регулисањем требало је да се смањи превелико запошљавање. "Овај систем је немилосрдан и суров али има благотворно дејство", писао је Агабегјан.⁸⁾

Овај став Агабегјана може да буде модел за контролу запошљавања у јавном сектору и у администрацији предузећа.

6. Овај уговор је уведен у нови Закон о основама радних односа за раднике у привреди. За службенике (раднике у државним органима уведен је акт о постављењу као управни акт (вид. члан 2).
7. "Закони правде у недостатку природне санкције, неефикасни су међу људима... Потребни су дакле уговори и закони да би повезали права и дужности и да би правда остварила свој циљ". – Жан Жак Русо: "Друштвени уговор", превео Р. Лукић, "Просвета", Београд, 1949, стр. 32.
8. Видети "Економска политика", бр. 1889, од 13.06.1998.год., стр. 51-52.

Управљање и руковођење

Управљање и руковођење често се ставља у функцију очувања међуљудских односа. У тим условима радни односи наоко постају хармонични, али у таквим радним односима најспособнији и најкреативнији радници "немају рачуна" да се залажу. Други одређују све, па и степен ангажовања у конкретним задацима и пословима. Самостална иницијатива утапа се у tzv. тимски рад. То стање може да се мења путем приватизације и већег ангажовања законодавца у јавном сектору.⁹⁾

У нашим условима остваривања радних односа недовољно се примењују и средства принуде и средства стимулисања рада. У управљању и руковођењу примењује се наредбодавни однос, што није у функцији успешног рада. О правима радника одлучује се и кад му она припадају и кад му не припадају непосредно, по закону; одлучује се и без претходно утврђених услова и критеријума; тиме се нарушавају односи у раду. У тим односима наредбодавна власт је врло јака и потхрањује се у процесу организације рада, управљања и руковођења од стране ужих група. Рад на више места такође је "привилегија" која није у складу са одредбом члана 100. Устава СРЈ. Никада није било прихваћено социјалистичко начело да су они на врху власти спремни да раде за плату просечног радника (К. Маркс: Грађански рад у Француској), без привилегија. У савременом капитализму радник, стручњак, стваралац има подршку власника (компаније) на основу међусобног уговора о запошљању. Подршка ствараоцу је интерес капиталисте, његовог опстанка на тржишту. Стручњак стваралац обавезно напредује. Он има и сигурност и уважавање и стандард.

У јавном сектору, и на Западу, непосредни шеф има интереса да подржава способне, ствараоце, да их унапређује и укључује у процес напредовања. зато постоје механизми који то прате и омогућавају са друге стране, од виших органа. Власник предузећа за свој рачун унапређује запослене по способностима. У нас недостаје потпуна анализа тих односа која би могла послужити као основ за нова законска решења у законима о радним односима. Понашање о коме је реч нормално је у датим условима. У конкретним условима нико се неће понашати супротно својим интересима, у интересу других и државе, ако на такво понашање није стимулисан или принуђен.

Из овог јасно произлази да постоје извесни природни елементи људског рада који морају бити узети у обзир при регулисању радних односа укључујући и економске и психолошке елементе.

Ради тога нужне су промене својине у СРЈ. Међутим, нужне су и промене прописа о организацији и управљању, који су оптерећени администрирањем и наредбодавним овлашћењима.

9. " Отуђени и дубоко незадовољавајући карактер рада доводи до реакције: једна је потпуна лењост (курзив), као идеал; а друга је, дубоко усађено, мада несвесно, непријатељство према раду и свачему што је у вези са радом." (Ерих Фром: "Здраво друштво", "Рад", Београд, 1963., стр. 183.

Садржина радног односа има два дела: уговорни и нормативни. У делу радног односа који се тиче употребе рада на конкретним задацима и пословима (права, обавезе и одговорности) и плаћања рада (у привреди) радни однос заснива се на уговору.¹⁰⁾ У другом делу радног односа, радни однос запосленог није уговорни, већ се његова права, обавезе и одговорности из радног односа остварују у складу са законом и колективним уговорима. Свака страна, под одређеним условима може раскинути уговор о раду или понудити друге услове уговора зависно од понуде и потражње радних места.

Синдикат се организује у складу са интересима радника, ради обезбеђивања колективних и индивидуалних уговора и побољшања услова у тим уговорима.

Закључак

Досадашњи радни односи, осим радно-правне сигурности и ниског личног дохотка нису пружали много запосленима, без обзира на њихове способности и рад. Усамљени примери релативно добрих зарада не могу изменити ову слику. Напротив, та одступања сведоче о немогућности објективизације стања без промене карактера својине. Из ових разлога сматрамо да нису исправна и научно заснована она гледишта која проблем слабог рада виде у запосленима, која виде излаз из не-ефикасности и слабог квалитета рада и производа у несигурности радног односа. Нови радници неће бити ништа бољи од ранијих ако се не измени однос према њима. Многи запослени постали би активнији уколико се успостави конкуренција способности. Сам уговор о раду своди се на формалност. Мора се учинити више. Уговор о раду мора садржавати квалитативне елементе за унапређивање и већу плату.

И у том уговору морају се утврдити предности према способностима. Треба стимулисати иновације. Задаци запослених не треба да се састоје само у простом извршавању послова и задатака, без подношења иницијатива и учешћа у разматрању тих иницијатива. Рад без иницијатива и иновација је рутински рад који порађа ниске страсти и то је рад без концепције. У томе треба да се огледа уговорни део радног односа. Зарада за такав рад треба да буде много већа, јер ће под наведеним условима и појединачни и укупни резултати бити много већи.

(чланак примљен 3. I 2001.)

---

10. Споразум о заснивању радног односа између радника и привредне организације био је прописан у одредбама чл. 131 и 132 Закона о радним односима из 1957. године ("Службени лист ФНРЈ", бр. 53/77).

**Ph.D. Branislav Fatić,
Federal Ministry of Justice Counselor**

Labor Relationships Problems in FRY

Summary

Contemporary western theory and political practice often speaks of labor supply's quality. In the west, labor supply is "the most expensive merchandise". In our country, labor supply is "the cheapest merchandise". In this counter-proportion there is just a problem of labor relationships in our country and that is a fact. In this article, the question is how to turn the stream of happenings to increase labor productivity. So, the substance of the labor relationships problem in FR Yugoslavia is not only in the regulation, but also in an attitude toward regulation and in an application of simulative and forcible elements in a labor relationship. Of course, economic development and production are the condition for the efficient social relationships, including labor relationships as the main force of production and intellectual work and work as art.

Key words: *labor supply, labor relationship, productivity.*

*Др Небојса Јовановић,
доцент Правног факултета
Универзитета у Београду*

UDK 347.796.11/2

Типични случајеви заједничке хаварије

Резиме

У чланку се разматрају поједини догађаји у пловидби, у којим се најчешће предузима заједничка хаварија. Због тога се разматрају типичним случајевима њеног наступљања. Они се обично изузимају од примене општих правила о одговорности, јер се штења, која је у њима настала, надокнађује (ликвидира) по посебним правилима особеним за заједничку хаварију. Објашњени случајеви су подељени на хаварије штење и хаварије трошкове. У чланку се разматрају међународна и домаћа правила о заједничкој хаварији, како у поморској, тако и у речној пловидби.

Кључне речи: хаварија; заједничка хаварија; штење; трошкови; бацање у море; гашење пожара; лука склоништа.

УВОД - Заједничка (општа, генерална) хаварија (енг. *general average*, фр. *avarie commune*, нем. *Grosse Haverei*) је укупност односа насталих ради сразмерног сносиња трошкова и штета, које су заповедник и посада намерно и разумно учинили броду и/ли терету, у циљу спашавања имовинских вредности више учесника пловидбеног подухвата од изванредне и непосредне опасности, која им је заједнички претила. За разлику од осталих штета (тзв. посебна хаварија), које сноси

власници оштећених ствари, или их надокнађују одговорна лица, штете у заједничкој хаварији сnose сви учесници угроженог пловидбеног подухвата, сразмерно величини својих удела у том подухвату. Тиме сваки учесник заједничког подухвата, спашеног чином заједничке хаварије, учествује са истим уделом (процентом), и у спашеном (дужничка маса) и у изгубљеном (жртвованом, поверилачка маса) делу имовинске вредности пловидбеног подухвата. Отуда се *ливидација* (надокнађивање) заједничке хаварије појављује само као *прераспоређивање* насталих штета и користи између учесника заједничког пловидбеног подухвата. У том прераспоређивању, учесници чији су удели вредносно мање умањени чином заједничке хаварије, него што је општи просечан губитак свих учесника (тј. умањење вредности целог подухвата), обавезни су да допринесу (помогну) учесницима подухвата, чији су удели изгубили више у својој вредности, него што је просечан губитак свих учесника.¹⁾

У пракси, међутим, често није јасно да ли је одређени штетни догађај чин заједничке хаварије, јер није јасно да ли испуњава све услове из њене дефиниције.²⁾ Услед тога долази до спорова између учесника подухвата, што ус-

1. Једноставан пример олакшава разумевање неупућеном читаоцу. Нека се пловидбени подухват састоји од брода и терета десетак крцатеља. Рецимо да брод вреди 10.000.000 динара, а цео терет 2.000.000 дин. Бродарева возарина, као елемент укупне вредности подухвата, се занемарује, због поједностављивања примера. Укупна вредност пловидбеног подухвата пре чина заједничке хаварије је 12.000.000 дин. ($10.000.000 + 2.000.000 = 12.000.000$). Рецимо да је у гашењу пожара на броду (случај заједничке хаварије) брод оштећен за износ од 500.000 дин., а терет за износ од 700.000 дин. То значи да је цео подухват у заједничкој хаварији изгубио 1.200.000 дин. своје вредности ($500.000 + 700.000 = 1.200.000$), тако да након ње вреди 10.800.000 дин. Процентални губитак вредности пловидбеног подухвата (просечан губитак свих учесника) је 10% (јер $1.200.000 : 12.000.000 = 0,1 \times 100 = 10\%$). Због тога би требало свим учесницима у истом проценту да буду умањени њихови удели.

Стварност је, међутим, различита од математичких прорачуна, јер се појединим учесницима у заједничкој хаварији ствари физички оштећују више или у целости, а другим мање или ништа. Отуда, учесници чије су ствари изгубиле мање у својој вредности, него што је просечан губитак свих учесника (у овом примеру - 10%), мора да уплате допринос у заједничкој хаварији, како би се надоместио процентуално већи губитак оним учесницима, чије су ствари (удели) изгубиле у својој вредности више. У датом примеру, брод је изгубио само 5% своје вредности (јер $500.000 : 10.000.000 = 5\%$), а терет чак 35% (јер $700.000 : 2.000.000 = 35\%$). Отуда, власник брода, морати да плати допринос од 5% вредности брода (значи, још 500.000 дин.) у корист власника терета. Тиме се његов губитак у заједничкој хаварији повећава на 10% (јер $10.000.000 : 100 = 100.000 \times 10 = 1.000.000$) и изједначава са просечним губитком свих учесника подухвата. Власницима терета се тиме смањује њихов стварни губитак са 35% на 10%, јер трпе штету само од 200.000 дин. ($700.000 - 500.000 = 200.000$; $200.000 : 2.000.000 = 10\%$). Бродарев допринос од 500.000 дин., међутим, не деле сви власници терета једнако, већ сразмерно величини својих удела у пловидбеном подухвату, уз вођење рачуна да сваки сноси штету од 10%. То значи да, рецимо, крцатељ (власник) Исајло, чија је сва роба, у вредности од 100.000 дин., гашењем уништена, добија 90.000 дин., а крцатељ Арон, чија је роба, у укупној вредности од 300.000 дин., оштећена за износ од 100.000 динара, добија "само" 70.000 дин.

порава њихово обештећење. Отуда су се у историји, из мноштва штетних догађаја у пловидби, издвојили поједини од њих, који се уобичајено сматрају заједничком хаваријом. Због њихове учесталости у пракси, могу да се назву типичним случајевима заједничке хаварије.³⁾ Правна правила, како међународна, тако и национална, су их "уочила" и посебно уредила.

ИЗВОРИ ПРАВА - Основни извор права за заједничку хаварију је међународни. То су Јорк-антверпенска правила о заједничкој хаварији (енг. *York-Antwerp Rules*). Правила су названа по градовима (Јорк и Антверпен), у којим су одржане конференције (1864. и 1877. године), на којим су усвојена (даље ЈАП).⁴⁾ Претрпела су више измена, а последња је била у Хамбургу 1974. године (тзв. ЈАП 74). Она се примењују на догађаје у пловидби само по вољи уговорних страна, а то значи само ако је њихова примена предвиђена уговором.⁵⁾ У супротном, важи меродавно национално право, на које упућују колизионе норме. У њима, ипак, нема битних разлика, јер су се углавном ускладила са ЈАП.⁶⁾ ЈАП уређују како заједничку хаварију уопште (општим правилима, која су означена словима А - Г), тако и њене типичне случајеве (посебним правилима, означеним бројевима I - XXII). Правила о типичним случајевима имају предност у односу на општа правила, али општа правила важе не само у неком нетипичном случају заједничке хаварије, него и у типичном случају, на питање које посебним правилом није уређено (тзв. правило тумачења ЈАП).

Од међународних правних извора заједничке хаварије у европској *речној* пловидби значајна су два. Оба су приватноправне природе, слично ЈАП. Прво, у

2. Ти услови су: 1) постојање материјалне штете на броду или терету, 2) изванредност догађаја, 3) намерност и разумност чина ("жртвовање"), 4) заједнички пловидбени подухват, 5) заједничка опасност, 6) спас подухвата. Сви услови мора да буду заједно испуњени у једном догађају. Ако само неки од њих недостаје, постоји посебна хаварија (нпр. баратерија, губитак или оштећење терета, бродолом и друго), коју сноси власник оштећене ствари, или је оштећенику накнађује лице, које је по правилима пловидбеног или грађанског права одговорно за штету.
3. Осим израза "типични" случајеви (Станковић Предраг, Саобраћајно право, ред. Царић Славко, Београд, 1979, с. 207) у правној књижевности се користе и изрази "посебни" (Јакаша Бранко, Систем пловидбеног права Југославије, књига IV: Пловидбене незгоде, свезак 1: "Заједничке аварије", Загреб, 1987, с. 65; Јанковец Ивица, Саобраћајно право, ред. Царић Славко, Нови Сад, 1998, с. 207) или "поједини" случајеви заједничке хаварије (Трајковић Миодраг, Поморско право, Београд, 2000, с. 250).
4. По правној природи, ЈАП нису међуржавна конвенција, већ приватноправна правила. На конференцијама, где су усвојена, нису учествовале државе, већ представници приватноправних удружења осигурача, бродовласника, ликвидатора и поморских трговаца. Отуда су чисто диспозитивне природе, те их уговорници могу да мењају, и кад уговоре њихову примену (Станковић П., *ош. цит.*, с. 201, 202; Јанковец И., *ош. цит.*, с. 195).
5. Dobson Paul, Schmitthoff, Business Law, Sweet & Maxwell, London, 1991, с. 626. Иако су ЈАП донета за поморске хаварије, могуће је да се уговори њихова примена и у пловидби унутрашњим воденим путевима (рекама, каналима или језерима; даље: речна пловидба).
6. Изузетак су медитеранска права, посебно француско и италијанско, која су повољнија за бродовласнике (Станковић П., *оп. cit.*, с. 203).

пловидби Дунавом значајан је Братиславски споразум о превозу робе. Он упућује на национално право земље превозника, као меродавно за сва питања "опште хаварије", која њиме нису посебно уређена. Друго, у пловидби Рајном и њеним притокама важе Антверпенско-ротердамска правила о заједничкој хаварији у праву унутрашње пловидбе из 1956. године (даље: Рајнска правила).⁷⁾ Отварањем канала Рајна-Мајна-Дунав и стварањем од дунавског и рајнског слива јединственог међународног пловидбеног подручја, створила се потреба уједначавања њихових различитих пловидбених правних режима, укључујући и питање заједничке хаварије.

Главни домаћи извор права код нас је Закон о поморској и унутрашњој пловидби из 1998. године (даље: Закон о пловидби или Закон).⁸⁾ Тај закон садржи само општа правила о заједничкој хаварији, не предвиђајући и не уређујући њене типичне случајеве. Ипак, он предвиђа да се као заједничка хаварија сматрају и случајеви предвиђени међународним поморским обичајима, иако њиме као такви нису предвиђени. И обрнуто, заједничком хаваријом се не сматра догађај, који по међународним поморским обичајима није предвиђен као заједничка хаварија, под условом да Закон или уговор не предвиђају што друго (чл. 838). Под "међународним поморским обичајима" сматрају се пре свега ЈАП, која су заиста то временом постала. Тако, Закон посредно, преко могућности примене ЈАП у питањима која њиме нису уређена, предвиђа и типичне случајеве заједничке хаварије.

ПОДЕЛА - Извори права о заједничкој хаварији садрже низ материјално-правних и процесно-правних норми. Укупност материјално-правних норми, чине институт заједничке хаварије у *материјално-правном* смислу. То су правила о појму, условима и ликвидацији заједничке хаварије. Процесно-правне норме уређују поступке предузимања чина заједничке хаварије,⁹⁾ њеног утврђивања и ликвидације.¹⁰⁾ У својој укупности, оне чине институт заједничке хаварије у *процесно-правном смислу*.

Према општости, материјално-правне норме се деле на две групе. Прву групу чине опште норме, јер се односе на све случајеве заједничке хаварије. То су норме о условима за наступање и о ликвидацији заједничке хаварије. Закон о пловидби садржи само ову врсту правила (чл. 835 - 871). Другу групу чине посебне норме, које уређују само поједине типичне случајеве заједничке хаварије (нпр. бацање са брода, намерно насукавање, одсукавање, трошкови луке склоништа и други). ЈАП садржи, поред општих, и посебна правила.

7. В. часопис "Упоредно поморско прво и поморска купопродаја", Загреб, бр. 65 из 1975.

8. Сл. лист СРЈ, 38/98 (даље у фуснотама: ЗОПУП).

9. Ако је и колико је то уопште могуће у изван редним опасностима, као што је нпр. обавеза поштовања редоследа жртвовања делова брода и терета од мање важних, вредних и тежих, ка важнијим, лакшим и вреднијим деловима.

10. Утврђивање и ликвидацију заједничке хаварије обично спроводе посебно стручна и непристрасна лица, која се зову ликвидатори. Поред те, вансудске, могућа је и судска ликвидација, кад учесници заједничке хаварије нису задовољни радом ликвидатора.

Типични случајеви заједничке хаварије традиционално се у правној књижевности деле, ради бољег објашњења, на две групе, зависно да ли у њима преовађују ишетије или ипрошкови: 1) хаварије ишетије и 2) хаварије ипрошкови.¹¹⁾ Ова подела заједничких хаварија данас има само теоријски значај, иако је се ликвидатори тврдокорно придржавају у изради нацрта деобне основе.¹²⁾

ХАВАРИЈЕ ШТЕТЕ (енг. *general average damages*, фр. *avaries-domages*) - Хаварије штете обухватају случајеве, у којим се физички оштећују ствари (брод и/ли терет) у заједничком пловидбеном подухвату.¹³⁾ Тиме му се умањује постојећа вредност. У случајевима заједничко-хаваријских штета могуће је да буду учињени и неки трошкови за заједнички спас, али су они узгредни (споредни) у односу на штете. Такви трошкови се често признају у заједничку хаварију, ради заједничког сношења од свих учесника у ликвидацији.¹⁴⁾

Најзначајнији случајеви хаварија штета су: 1) бацање ствари са брода, 2) гашење пожара; 3) намерно насукавање; 4) одсукавање; 5) преоптерећивање машина; 6) употреба бродске опреме, залиха и терета као горива.

БАЦАЊЕ СА БРОДА (бацање терета, бацање у море, енг. *jettison of cargo*, фр. *jet a la mer*) је радња, којом се ствари, смештене на броду, бацају ван њега, како би се растеретио. У случају кад настане опасност од потонућа или превртања брода, због његове преоптерећености или поремећене стабилности, заповедник може да нареди избацивање терета и других ствари са брода, у целини и у једном делу, ради олакшавања брода и спасавања заједничког пловидбеног подухвата. У речној пловидби са бацањем би требало да се изједначи напуштање (откачињање) појединих тегленица са теретом у конвоју, како би се спасао његов остатак (нпр. од изненадно јаке матице у надошлој реци).

Историјски осврћу - Бацање са брода је вероватно историјски први случај заједничке хаварије. О томе сведочи и Закон Родоса о бацању (лат. *Lex Rhodia de jactu*), као први писан извор права за заједничку хаварију.¹⁵⁾ Раније се најчешће

11. Неки писци деле хаварије штете на две групе, зависно од објекта њиховог наступања (Rodiere Rene, *Droit maritime*, 1974, с. 417). То су: 1) хаварије на терету (нпр. бацање терета у море, његово жртвовање непријатељу, гашење пожара ...) и 2) хаварије на броду (употреба опреме као горива, намерно насукавање, одсукавање, преоптерећење машина ...). Ова подела не може да буде чиста, јер се заснива само на врсти објекта, који је претежно оштећен у једном случају заједничке хаварије. Најчешће се, међутим, у истом случају заједничке хаварије наносе штете како терету, тако и броду.

12. Трајковић М., *op. cit.*, с. 248.

13. Слично Станковић П., *op. cit.*, с. 207.

14. У пракси постоји одбојност ка примени заједничке хаварије на штете на броду. Она потиче од неповерења корисника бродског превоза према бродарима, због њихових злоупотреба у ликвидацији заједничке хаварије. Бродари често покушавају да под заједничко-хаваријске штете подведу и штете на броду, које су, по својој природи, посебна хаварија. Ако им то успе, штете, које би иначе морали сами да сносе или због којих би морали да се парнице са одговорним лицем, превалују на остале учеснике заједничке хаварије (пре свега, овлашћенике терета), сразмерно њиховим уделима у вредности заједничког подухвата. Тиме се неосновано богате на туђ рачун (Rodiere R., *op. cit.*, с. 418).

користио. Данас се ретко јавља, али се у науци и даље користи, као најлакши начин за објашњавање заједничке хаварије.¹⁶⁾

Разлози његове данашње реткости су вишеструки. Прво, бродови су данас технички врло чврсти и битно савршенији од бродова из ранијих векова. Отуда се ретко јавља потреба за њиховим олакшавањем, укључујући и бацање ствари у море. Друго, данас су бродови знатно већи и конструкцијски другачији, него, рецимо, дрвени бродови на весла или једрењаци из ранијих времена. Због тога је најчешће практично немогуће, да се брзо растерете у случају опасности.¹⁷⁾ Треће, данас се мера оптерећености бродова, њиховог поринућа и распоређивања терета у бродским складиштима строго утврђује прописима о безбедности пловидбе. Отуда се унапред зна колико ("до које црте") терета одређене врсте брод може да безбедно понесе. Најзад, четврто, терет се данас углавном слаже у бродским потпалубним складиштима, а већи и нестабилнији комади се и чврсто везују за брод, како се не би тетурали током пловидбе. То је често нужно не само због очувања терета, већ и ради очувања брода и његове стабилности. Отуда је његово бацање технички готово неизводљиво, поготово ако се има у виду бродска опрема (виљушкар, дизалице и слично) која томе служи.¹⁸⁾

Упркос реткости данашње појаве бацања, његово предузимање је и даље могуће, нарочито у превозу робе малим бродовима (нпр. скелама, баржама и другим). Могућност се увећава, ако се терет смешта на палуби брода или ако је брод нема (нпр. трајект).¹⁹⁾ То је чест случај у речној пловидби са шлеповима.

15. За њега се зна из Дигеста, као дела Јустинијанове кодификације римског права (VI век). Тамо се помиње стари поморски обичај са грчког острва Родоса, по коме: "Ако се ради олакшања брода терет баци у море, сви ће доприносом надокнадити оно што је дато за општи интерес" (Станковић П., оп. цит., с. 198).

16. Чак га ЈАП 74 уређују као први случај (правило I), док га Рајнска правила уопште не помињу.

17. Раније би се из једрењака сандуци, цакови, бале или други терет са палубе само пребацивао преко бродске ограде, или би се изгуривао кроз разваљени део ограде. Потпалубни терет би се у ту сврху вадио кроз гротла на палуби. У драстичнијим случајевима могуће је било да се у бродском трупу, на боку, направи рупа, у нивоу изнад површине воде, а испод палубе, како би се терет из потпалубног складишта само изгуро у воду. Бродови и њихов товар су били мањи, а посада сразмерно бројнија у поређењу са данашњим бродовима, тако да је бацање било могуће да се брзо изведе. Данас је готово немогуће, да се тешки комади терета људском снагом извуку из потпалубља или да се са палубе баце у воду. Такође је готово немогуће, да се просече чврста челична оплата бродског трупа, на његовом боку, ради изгуравања терета ван брода. И када би то у одређеном случају било могуће, тешко да би посада могла довољно брзо да олакша брод у опасности, због своје малобројности према величини брода и његовог товара. Најзад, ако би посада то и била у могућности, често не би смела да терет баци у воду, због његове опасности по животну средину (нпр. нафта и нафтни деривати, радио-активни материјал, отровне материје).

18. Слично *Rodiere R., op. cit., s. 418*; *Станковић П., op. cit., s. 208*; *Јакаша Б., op. cit., s. 68*.

19. У Француској се 1970. г. водио спор око ликвидације заједничке хаварије, због бацања два контејнера вискија (*Rodiere R., op. cit., s. 417*).

Повод - Повод избацивања ствари са брода током пловидбе, најчешће је каква временска непогода (олуја), која ремети стабилност брода или га пуни водом. Разлог бацања може да буде и други догађај, због којег је потребно да се брод олакша. Тако, могуће је да буде нужно, да му се повећа брзина или маневарска способност, посебно у случају прогона од непријатеља (ратних или пирата).²⁰⁾ Најзад, могуће је да постоји опасност од експлозије, те је потребно да се брод ослободи терета, како би је избегао, иако нема потребе за његовим олакшањем, ради повећања пловности.

Предмет бацања - Са брода се најчешће баца терет, јер га он највише оптерећује, а најлакше се баца. Врста терета није значајна. Поред терета, са брода, за спас подухвата, могу да се бацају и *друге ствари*, како би му се повећала пловност. То су, рецимо, делови брода, његове опреме, путнички пртљаг и личне ствари посаде.²¹⁾ За бацање тих других ствари са брода важе иста правила о заједничкој хаварији, која важе за бацање терета. Због тога је језички исправније, да се овај случај заједничке хаварије назива "бацање ствари са брода", него "бацање терета", како се обично назива.

У погледу *обима* баченог терета постоји мишљење, да је бацање са брода заједничка хаварија само кад је тиме спасен бар део терета. По њему, ако је подухват спасен бацањем *цело* терета, нема заједничке хаварије, јер није постигнут заједнички спас (брода и терета), као услов за њено постојање. Тада је терет бачен ради спаса само брода, а не подухвата у целини. Како је корист постигнута само за брод, бродар (или бродовласник) мора да накнади целу штету овлашћенику (крцатељу или власнику) терета, ако су испуњени услови за његову одговорност у превозу.²²⁾ Ово мишљење је остало усамљено, јер побија смисао саме заједничке хаварије. Наиме, исти изговор за избегавање доприноса у заједничку хаварију могао би да се истиче и кад је само део терета бачен. Ни тада никаква корист није постигнута за бачени терет.²³⁾ Није значајно да ли бачени део терета припада једном или више лица.

Услов - Ако је предмет бацања био терет, нужно је да је на броду превожен у складу са признатим обичајима, да би се његова вредност надокнађивала по правилима заједничке хаварије. Терет који је на броду био смештен противно признатим обичајима, не улази у поверилачку масу, те се његовом власнику штета не надокнађује доприносом у заједничкој хаварији.²⁴⁾ Али, ако је непрописно смештен терет спасен, он улази у дужничку масу и доприноси ликвидацији штета у заједничкој хаварији.

20. Rodiere R., *op. cit.*, с. 417.

21. Јанковец И., Поморске хаварије, Београд, 1965, с. 68. Бачени путнички пртљаг и личне ствари посаде надокнађују се по правилима заједничке хаварије, улазећи у поверилачку масу. Али, ако су спасени, не доприносе у заједничкој хаварији, јер не улазе у дужничку масу (ЗОПУП, чл. 842).

22. Wustendorfer, према Јакаша Б., *op. cit.*, с. 68.

23. Јакаша Б., исто.

Непрописно смештеним теретом увек се сматра *попљани* терет²⁵⁾ и погрешно означени терет. Посебан проблем је палубни терет. Данас није значајно да ли је непрописно превожен терет смештен на палуби или под њом.²⁶⁾ Ипак, ово правило се најчешће примењује на палубни терет, јер је он најчешће смештен противно обичајима и прописима.²⁷⁾ Ни крцатељев пристанак не отклања примену правила о искључењу из поверилачке масе непрописно смештеног терета на плауби, јер је оно императивно. Битно је само да ли је терет на њој прописно смештен. И кад је терет непрописно смештен на палуби без крцатељевог пристанка, па је жртвован, његов власник нема право на допринос у заједничкој хаварији.²⁸⁾ Осим потајног, погрешно означеног и палубног терета, и сваки други

24. ЈАП 74, I; ЗОПУП, чл. 842.

Мада ЈАП 74 траже да је терет смештен у складу са "*трговачким*" обичајима, а ЗОПУП, у складу са обичајима *уопште* (не само трговачким), поменуто правило треба да се шире тумачи. Нужно је да терет буде *прописно* смештен и превожен на броду, без озбзира да ли су правила о томе предвиђена трговачким обичајима, обичајима уопште, узансама или писаним прописима (Јакаша Б., *op. cit.*, с. 70).

25. То је терет који је укрцан без знања бродара (тзв. кландестини /прикривени/ терет). Исто је у француском праву (Rodiere R., *op. cit.*, с. 418).

26. Бројни закони, нарочито медитеранског система (француски, шпански, протугалски, бразилски, па и америчка судска пракса), нису признавали право на обештећење по правилима заједничке хаварије власницима жртвованог палубног терета. ЈАП 74 су овакво стање законодавства изменила, кад им је из текста правила о бацању терета искључено помињање палубног терета, као увек непрописно укрцаног, чије бацање је искључено из заједничке хаварије. Тако је остао, као једини критеријум, прописаност смештаја терета било на ком месту на броду, укључујући и палубу (Јакаша Б., с. 69.).

27. Сматра се да палуба није подесно место за смештај терета током превоза. Терет је на њој изложенији опасностима током пловидбе (нпр. сунце, ветар, киша, таласи), него терет под палубом. И брод је више угрожен, кад превози терет на палуби. Ово због тога што терет на палуби може да смета слободном кретању посаде, услед чега се отежава руковање и маневрисање бродом. Осим тога, терет на палуби може да поремети стабилност брода, посебно у временским непогодама, када се због њега на палуби задржава више воде, јер отежава њено слободно отицање. Због тога пловидбени обичаји и прописи ретко допуштају смештај терета на палуби током превоза. То је обично случај са теретом, чијој природи не штоди палубни превоз, нити може битно да угрози брод (нпр. дрвна грађа, кокс у џаковима, разне течности у флашама и сандуцима, контејнери у прописаном броју, кабасте металне конструкције, вагони, шине, лимови ...). В. Lowndes & Rudolf, by J. F. Donaldson & C. T. Ellis, *General Average*, London, ed. VIII, 1955, с. 59, 68.

28. Тада би оштећеник могао да има право на накнаду штете од бродара, по општим правилима о превозу. Постоји мишљење да кад је терет укрцан на палуби уз крцатељеву сагласност, треба да се води рачуна, да ли је бродар са њим уговорио клаузулу "на крцатељев ризик". Ако је таква клаузула уговорена, онда крцатељ нема право на допринос у ликвидацији заједничке хаварије, иако је терет прописно смештен, јер је крцатељ пристао на такав ризик (Јакаша Б., *op. cit.*, ц. 71). Ако она није уговорена, онда би крцатељ то право имао. Чини се да би ово схватање требало да се допуни разматрањем разлога крцатељевог пристанка на ту клаузулу. Ако би је бродар наметнуо крцатељу, који је у нужди, или због свог економски јачег или, чак, монополског положаја (нпр. на одређеној линији), требало да је ништавна. Тада би крцатељ, упркос њој, имао право на допринос.

терет, који је непрописно смештен на брод, услед чега се угрожава сам брод или други терет, "нема право" на допринос у заједничкој хаварији, ако је жртвован.²⁹⁾

Начин бацања - Бацање са брода постоји само кад се ствари (пре свега, терет) тако износе ван брода, да са ивице палубе саме неконтролисано *падне*. Иначе, ако се оне контролисано преносе са брода на копно или на друга пловила, не ради се о бацању, као случају заједничке хаварије, већ о радњи искрцаја или прекрцаја.

При бацању капетан треба да води рачуна о два захтева, која су често међусобно супротстављена. Прво, он мора да предузме што ефикасније мере за спашавање подухвата. Овај захтев му налаже да нареди да се баце ствари, које могу да се најлакше и најбрже баце. Уједно, овај захтев му налаже да баца ствари које највише угрожавају безбедност пловидбе. То је обично терет на палуби, близу њене ивице, тако да је најлакше да се преко ње превали. Осим тога, то би требало да буде најтежи терет, ако је икако могуће брзо да се баца. Тиме се најбрже брод ослобађа великог баласта, чиме повећава своју пловност. Друго, капетан мора да ствари баца на начин, који је најповољнији по њих и брод. Овај захтев му налаже да баца ствари које се најмање оштећују услед бацања, и то на најмање шкодљив начин по њих. Осим тога, треба да води рачуна да се брод што мање оштећује при бацању. То значи да треба да се баца најпре неважнији, а тежи и мање вредан терет. Ако се ни бацањем терета не спашава подухват, или ако терет није могуће да се баца, треба да се приступи бацању делова брода и његове опреме.³⁰⁾

Праћење штете - То су штете на терету или броду, које узгредно настају при бацању ствари са брода. За разлику од непосредних штета (нпр. уништење или оштећење баченог терета, разваљивање бродске ограде, проваљивање његовог трупа), које се намерно изазивају броду или терету при бацању, пратеће штете нису непосредна последица намере бацања. Оне погађају други (небачени) терет, брод или његову опрему. Тако, у напорима при извлачењу и избацивању једног терета, могуће је да се оштети други терет, који остаје на броду, или да тај терет буде оштећен водом, која је продрла кроз отворена бродска гротла или кроз отворе у трупу, направљене за избацивање баченог терета. На исти начин (нпр ударцима, водом) могу да се нанесу штете броду (нпр. огреботине, ломљаве греда, преграда и слично) или његовој опреми (дизалицама, јарболима, ланцима, ужадима, инсталацијама) и уређајима (нпр. машинама). Такве пратеће штете се сматрају посредном, али нужном, последицом чина заједничке хаварије, те се наклађују по њеним правилима.³¹⁾

Место бацања - Ствари са брода могу да се баце у *воду*, којом брод плови, или на *копно*. Место њиховог бацања правно није значајно, да би се овај случај сматрао заједничком хаваријом. Битно је да су бачене намерно. Правно је, међутим, значајна врста воде, којом брод плови за постојање заједничке хаварије.

29. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 71.

30. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 69; Јанковец И., Саобраћајно право, с. 68.

31. ЈАП 74, бр. II.

Ако се бацање деси у речној пловидби, у нашем праву се сматра заједничком хаваријом, само ако су стране уговором о превозу изричито предвиделе њену примену.³²⁾ У поморској пловидби бацање је увек случај заједничке хаварије, осим ако се њену примену стране уговором изричито искључиле.

Својина на баченим стварима - Бачене ствари се не сматрају напуштеним, тако да остају у својини дотадашњих власника. Бацање није радња дереликције, јер капетан и посада немају намеру напуштања бачених ствари (одрицања од својине). И да је имају, најчешће нису њихови власници, који су једино овлашћени да их напусте. Власници могу увек да поврате у државину бачене ствари, ако је нешто од њих остало и ако је им је то физички могуће (нпр. вађењем из воде).³³⁾ Ако бачене ствари буду спашене, улазе у дужничку масу са тржишном вредношћу према стању у часу спашавања, коју имају у месту спашавања, с тим што се од ње одбијају нужни и корисни трошкови спашавања. Штете које су спашене ствари претрпеле улазе у поверилачку масу.³⁴⁾

Прекрцај - Бацањем се сматра само радња изношења ствари са брода, тако да оне са њега неконтролисано падају. Уместо тога, могуће је да околности случаја допуштају, да се терет пренесе (прекрца) на други брод, тегленице или чамце, тако да се он не оштећује. Прекрцај се предузима кад год је потребно да се брод растерети, као кад је насукан,³⁵⁾ или му је газ предубок, те не може да уплови у одређену луку и друго. Тада се у заједничку хаварију признају трошкови прекрцаја (тј. искрцаја, закупа другог брода, тегленица или чамаца, евентуалног ускладиштења на копну), а трошкови поновног укрцаја, само ако се подухват наставља истим бродом, након престанка опасности.³⁶⁾ Такви трошкови улазе у поверилачку масу. Трошкови прекрцаја се данас много чешће појављују као случај заједничке хаварије, него бацање са брода, са којим се изједначава.³⁷⁾

Могуће је да прекрцани терет пропадне или да се оштети, пре него што се врати на првобитни брод, односно док је од њега био одвојен (нпр. на другом броду, тегленицама, у копненим складиштима, ...). Тај случај би требало, веле једни, да се изједначи са бацањем, јер је он прекрцан ради заједничког спаса угроженог брода и терета.³⁸⁾ Други сматрају да ту нема заједничке хаварије, јер тада прекрцани терет и првобитни брод више нису заједнички пловидбени подухват. Његово постојање је нужан услов за заједничку хаварију, тако да је у том случају нема.³⁹⁾ Чини се да решење овог питања зависи од намере жртвовања прекрцан-

32. ЗОПУП, чл. 835.

33. Трајковић М., *op. cit.*, с. 250; Јакаша Б., *op. cit.*, с. 69.

34. ЗОПУП, чл. 847.

35. В. "Насукавање".

36. ЈАП 74, бр. VIII.

37. Због тога Рајнска правила регулишу само прекрцај терета, а не и његово избацивање са брода (правило XXI).

38. Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1998., с. 207; Трајковић М., *op. cit.*, с. 250; Rodiere R., *op. cit.*, с. 418.

39. Holman H., A Handy Book for Shipowners and Masters, 16. ed., London, 1964, с. 602.

ог терета. Ако је он жртвован у намери заједничког спасавања (нпр. намерно бачен са тегленица, због опасности), такве штете јесу заједничка хаварија. У супротном, његова случајна пропаст или оштећење није заједничка хаварија.⁴⁰⁾ Без обзира на речено, штете које су терету (макар и случајне) узроковане радњама руковања, искрцаја, ускладиштења, поновног укрцаја и слагања јесу заједничка хаварија, али само када се и трошкови предузимања тих радњи сматрају заједничком хаваријом.⁴¹⁾ Исто важи и за гориво и опрему брода, ако се они прекрцавају.

ГАШЕЊЕ ПОЖАРА (*енг. extinguishing fire*, *фр. extinction de l'incendie*) - Пожар на броду је једна од највећих опасности у пловидби.⁴²⁾ Под њим се подразумева ватра, која неконтролисано гори или се шири на броду и/ли терету.

Пожар - Штете настале на броду или терету услед ватре, врућине или дима у пожару сматрају се посебном хаваријом. Готово је искључена могућност, иако постоји, да се пожар на броду намерно изазове ради заједничког спаса, те да штете услед њега надокнађују сви учесници подухвата по правилима заједничке хаварије.⁴³⁾

Гашење - За разлику од штета од пожара, штете и трошкови изазвани његовим *гашењем* сматрају се заједничком хаваријом.⁴⁴⁾ Узрок пожара није битан, тако да се гашење сматра случајем заједничке хаварије и кад је пожар скривљено изазван. Ипак, део терета или брода који је у часу жртвовања био захваћен ватром, не улази у заједничку хаварију.⁴⁵⁾

У гашењу се махом изазивају штете, мада је могуће да настану и *пирошкови* (нпр. ради искрцаја терета са запаљеног брода и поновног укрцаја након гашења, набавке утрошених средстава и опреме за гашење пожара, ...). *Штете* могу да настану на броду, његовим уређајима (кварови) и терету пре свега услед употребе хемијских средстава (пене, прашкови, ...) или воде, посебно морске (влажење, рђање, кварење, осољај), ради гашења пожара. Осим тога, оне могу да настану и *механичким пушењем*, као што је хитно одвајање и одбацивање запаљених делова

40. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 79.

41. ЈАП 74, бр. XII.

42. И поред све савршенијих средстава за откривање и гашење пожара, данас се једва успева да угаси половина пожара на броду, обично уз велике штете. Друга половина изазива потпуну пропаст брода са теретом (Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 208).

43. Јанковец И., *op. cit.*, с. 208. Јакаша наводи пример намерног изазивања пожара, када се, ради одсецања јарбола, сидра или другог оштећеног дела брода, који представља опасност за подухват, или ради одвајања (нпр. одваривања) терета везаног за брод, у сврху његовог бацања, мора да употребе апарати који стварају варнице или високу температуру. Исто је кад се одвојени комад терета мора да завари за брод, како својим тумбањем не би изнутра оштетио (нпр. провалио) брод, бродско складиште, у којем је смештен, или други терет (*op. cit.*, с. 72).

44. ЈАП 74, бр. III.

45. ЈАП 74, бр. IV; в. D'Arcy Leo, *Redley's Law of the Carriage of Goods by Land, Sea & Air*, Shaw & Sons, 7. ed., Crayford, Kent, 1992, с. 120.

терета или брода, претурањем и неприкладним захватима у потрази за жариштем и друго.

Посада брода може да предузме различите *мере* ради гашења пожара, које захтевају околности случаја. То су: 1) посипање ватре разним средствима, било да су вештачка (нпр. пена или прах из ватрогасних апарата) или природни (вода, пена, земља); 2) угушивање пожара употребом приручних средстава и материјала, као што је набацивање терета или бродских церада преко запаљених предмета, како би се онемогућио приступ ваздуха; 3) одвајање неоштећених делова терета од запаљеног, како би се спречило даље ширење ватре (тзв. локализовање пожара); 4) искрцај незапаљеног терета, ради његовог спасавања или омогућавања приступа жаришту; 5) бацање запаљеног терета и других предмета са брода; 6) одсецање запаљених делова брода и њихово бацање у воду; 7) бацање терета у воду или његов искрцај, ради спречавања експлозије, која прети; 8) одлазак у обличну луку, ради пружања помоћи у гашењу са копна или са ватрогасних бродова.

Поштивање и вађење брода - Често је посада принуђена да предузме драстичне мере ради гашења пожара, као што је насукавање или потапање целог брода са теретом (нарочито у плиткој води). Тада једни сматрају да постоји заједничка хаварија,⁴⁶⁾ а други то оспоравају, јер никакав користан резултат није постигнут за подухват. Услед тога нема дужничке масе из које би се штете ликвидирале. Ипак, ако би се потопљени брод са теретом касније извадио, заједничка хаварија би постојала, с тим што би се у поверљачку масу признали и трошкови вађења. Исто важи и за насукавање.⁴⁷⁾ Рајнска правила предвиђају (бр. XIX) да се заједничком хаваријом сматрају и трошкови вађења потонулог брода са теретом, као и штете на броду и терету, које су при вађењу настале. Није значајно да ли је потонуће изазвано намерно, ради заједничког спаса, или ненамерно. Братиславски споразум о превозу Дунавом у овом питању "ћути".

Дим и врелина - И пожар и његово гашење стварају врелину и дим, који могу да изазову штете броду или терету. То је поготово могуће осетљивом терету, као што су животиње, намирнице или лако кварљив терет. Строго правно гледано, штете услед дима и врелине од *пожара* не би требало да се признају у заједничку хаварију. Међутим, ако их изазове дим и врелина, који су настали услед *гашења*, онда би требало да су заједничка хаварија. Практично правно гледано, међутим, врло је тешко да се разграниче штете, које је изазвала врелина или дим услед пожара, од оних које је изазвала врелина или дим од гашења. У прошлости је то разграничење било препуштено слободној оцени, па и самовољи, ликвидатора, што је изазивало бројне спорове. Отуда су, због поједностављења ликвидације,

46. D'Arcy L., *op. cit.*, с. 120; Станковић П., Поморске хаварије, с. 68. Према енглеској судској пракси, намерно потапање брода ради заједничког спаса, даје бродовласнику право на допринос у заједничкој хаварији (в. спор *Archard v. Ring*, 1874, 31 L.T 647).

47. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 73, 74.

ЈАП 74 изричито предвидела да се у заједничку хаварију не признају штете од дима или врелине, без обзира на начин како су настали (од пожара или од гашења).

НАМЕРНО НАСУКАВАЊЕ (енг. *voluntary stranding*, фр. *echouement volontaire du navire*) - Насукавање је свако додиривање брода са морским или речним дном. Оно је најчешћа пловидбена незгода у бродарству.⁴⁸⁾ Нарочито је честа у речној пловидби, јер су реке мање површине и дубине од мора.

Врсте насукавања - С обзиром на вољу капетана насуканог брода, насукавање може да буде намерно и ненамерно. *Ненамерно* насукавање настаје без капетанове одлуке о насукавању (вишом силом, случајем, кривицом капетана, другог члана посаде или трећег лица ван брода).⁴⁹⁾ Не сматра се случајем заједничке, већ посебне хаварије. Знатно је чешће од намерног, јер обухвата око 98% случајева насукавања. Због тога су ликвидатори опрезни у испитивању сваког случаја насукавања, за који бродар тврди да је било у намери заједничког спаса. У супротном би на терет свих учесника могла да се превали штета, коју би требало да сноси сам оштећеник или одговорно лице, по правилима одговарајућег случаја посебне хаварије (нпр. по правилима одговорности у превозу).

Намерно насукавање је оно које је изазвала посада брода, на основу капетанове одлуке да се брод насуче. С обзиром на побуду капетанове одлуке, оно може да буде злонамерно (нпр. да се наплати штета од осигурача брода) или добронамерно, ради спасавања брода, коме иначе прети потонуће. Заједничка хаварија, међутим, постоји само кад је добронамерно насукавање учињено ради *заједничког* спаса брода и терета (а не само брода).⁵⁰⁾ Разлози добронамерног насукавања за заједнички спас могу да буду различити: бекство од прогонитеља, спречавање потонућа на велику дубину, избегавање стихијног разбијања о обалу и други. Правно није значајно да ли би се брод и без капетанове одлуке насукао.⁵¹⁾ Међутим, у случају кад би се брод и без капетанове одлуке насукао, намерно насукавање се сматра заједничком хаваријом, само ако се након тога одсуче и стави у пливајуће стање, са могућношћу да се поправи.⁵²⁾

Последице намерног насукавања - Насукавање увек изазива штете на броду, а врло често и штете на терету. Штета може да буде потпуна (тзв. губитак брода или терета, енг. *loss*) или делимична ("штета", енг. *damage*). Питање је да ли се у

48. Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979., *op. cit.*, с. 209.

49. Кривица трећег лица постоји кад, рецимо, лице задужено за безбедност пловидбе погрешно означи пловни пут (нпр. не упали светионик), или не одржава постојеће ознаке или кад непријатељски брод у рату одгура брод у плићак, где се овај насуче.

50. ЈАП 74, бр. V; Рајнско правило бр. XVIII.

51. Верзије ЈАП пре 1974. г. и старија законодавства нису признавала намерно насукавање као случај заједничке хаварије, ако би се брод насукао и без капетанове одлуке. Данас је могуће да насукавање буде заједничка хаварија и у том случају, ако га је капетан намерно извео, како би се, рецимо, избегле веће штете од оних услед стихијног насукавања (слично Јакаша Б., *op. cit.*, с. 86).

52. Тамбача Ладислав, Поморске хаварије (скрипта), Ријека, 1956, с. 38; Рајнско правило бр. XVIII.

поверилачку масу у ликвидацији заједничке хаварије мора да призна свака штета услед намерног насукавања, и кад је она, према приликама, могла да буде мања. Рецимо, капетан је насукао брод на неповољније место, од оног на које је иначе могао, чиме му је проузроковао веће штете, него што је требало. Да ли тада власници терета имају право да приговоре бродовласнику, да му се штета на броду треба да урачуна у поверилачку масу само до износа вероватне (предвидиве) штете, која би настала да је капетан насукао брод на најповољнијем месту?⁵³⁾

Одговор треба да се потражи у испитивању *разумности* насукавања, као мере спашавања од заједничке опасности. Разумност постоји кад је разумна не само капетанова одлука да се подухват спасе наукавањем, него и кад је разуман начин извршења те одлуке. Ако је неразумна била сама одлука о насукавању, нема заједничке хаварије, јер није испуњен један битан услов за њу. Ако је одлука била разумна, али је неразуман био само начин њеног спровођења у пракси, заједничка хаварија постоји, али не у пуном обиму штете на броду. Тада, у поверилачку масу улази само предвидива штета на броду, која би настала, да је капетан насукао брод на најповољнијем месту. Остатак штете (вишак) сноси сам власник брода или лице које је криво за опасност, због које се брод намерно насукао.

Поред штета на броду, намерно насукавање обично изазива и штете на *ишереџу*. Оне могу да настану услед самог насукавања (нпр. рушење насланог терета и његова ломљава услед трзаја изазваним ударом бродског корита о тло, влажење услед продора воде кроз расцеп у трупу, ...), али и услед мера поводом насукавања (нпр. бацање или искрцај терета ради олакшања брода).⁵⁴⁾ У заједничку хаварију се признају сви трошкови (нпр. искрцаја терета, горива, залиха, закупа тегленица или копнених складишта, поновног укрцаја), као и штете (нпр. уништење због бацања терета, или оштећење терета при искрцају) учињени поводом насукавања.⁵⁵⁾ Нужно је да су мере поводом насукавања предузете с дужном пажњом, према околностима случаја, и да су разумне. У супротном нема заједничке хаварије.

ОДСУКАВАЊЕ (енг. *refloating*, фр. *renflouement*) - Насукавању, које није изазвало физичку пропаст брода, нужно следи одсукавање, ако је исплативо, уз урачунавање трошкова одговарајућих поправки. Одсукавање је укупност радњи којим посада насуканог брода, сама или уз помоћ спасиоца, извлачи брод из плићака, стављајући га у пливајуће стање.

Мере - У одсукавању се предузима низ мера, при чему се увек иде од јефтинијих, лакших и једноставнијих, али неефикаснијих, ка сложенијим, тежим и скупљим, али делотворнијим. Обично се најпре сачека да наиђе повољна плима (односно водостај), те се одсукавање покушава, ако је икако могуће, без растеређивања брода, уз пун погон његових машина. Ако то није могуће, онда се брод растеређује, прекрцајем терета (дела или целог), залиха и опреме на брод-

53. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 87.

54. В. "Одсукавање".

55. ЈАП 74, бр. VII.

ске чамце или изнајмљене тегленице. Ако ни то не успе, позивају се у помоћ тегљачи и други спасиоци. Често одсукавање успева само уз искрцај целог терета и уз свеукупне напоре насуканог брода и спасилаца.⁵⁶⁾

Кад постоји заједничка хаварија? - Одсукавање је случај заједничке хаварије само кад је предузето, због тога што је насукан брод у опасном положају, тако да прети насутпање још већих штета на њему и терету. У пракси је најчешће случај да је насукан брод у опасном положају. Међутим, могуће је да непосредне опасности нема, не само за терет, него ни за брод (нпр. насукан је на пешчаном или блатњавом дну, уз врло мала оштећења).⁵⁷⁾ Тада одсукавање није случај заједничке хаварије. Она не постоји ни кад је насукани брод са теретом у опасности, ако одсукавање није успело. То бива кад год, у покушају одсукавања, брод није стављен у пливајуће стање, него је само померен, или још више заглављен, или је проваљен, па је потонуо, и слично.⁵⁸⁾ Најзад, одсукавање није заједничка хаварија, ни кад је успело, ако у часу његовог предузимања није постојао заједнички пловидбени подухват. То бива онда кад је он прекинут вољом овлашћеника терета (власника или крцатеља). Они имају право да "развргну" заједнички пловидбени подухват, не чекајући одсукавање.⁵⁹⁾ Кад приме вест да се брод насукао, одмах могу да искрцају свој терет, ради његовог превоза до одредишта другим бродом или другом врстом превозног средства. Тада у заједничку хаварију улазе само штете и трошкови на броду и терету до тренутка искрцаја, ако су испуњени услови за њено постојање.

Штете и трошкови - Готово свако одсукавање оштећује брод. Штете на броду су пре свега на његовом кориту (труп, нпр. огреботине, улубљења, напрснућа, па и парања и проваљивања), али могу да буду и на машинама, због њиховог пренапрезања, као и на другим његовим деловима или опреми.⁶⁰⁾ Штете, међутим, често погађају и терет. Он нарочито може да се оштети услед трзаја при напорима за одсукавање, или у руковању при његовом искрцају или прекрцају, или због бацања са брода, ради хитног олакшања брода.⁶¹⁾ Све те штете на броду или терету надокнађују се по правилима заједничке хаварије.⁶²⁾

У пракси ликвидатора посебан проблем су штете на бродском *корићу*, нарочито на делу испод површине воде. Такве штете се врло тешко *разграничавају* од штета изазваних насукавањем. Њихово разграничење је нужно и правно значајно, кад насукавање није било намерно, тако да штете које је изазвало не спадају у заједничку хаварију. Без тог разграничења, власник брода би их, кроз допринос у одсукавању, као случај заједничке хаварије, преваљивао на влас-

56. Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 209.

57. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 88.

58. Савин Шпиро, Поморски пријевози, хаварије и осигурање, Ријека, 1951, с. 91.

59. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 89.

60. В. "Преопретећивање машина".

61. За штете при искрцају или прекрцају в. "Прекрцај" у оквиру случаја "Бацање са брода".

62. ЈАП 74, бр. V.

нике терета, у делу који је сразмеран вредности терета у укупној вредности подухвата. Тиме би му се омогућило правно неосновано обогаћење на штету власника терета. За разграничење узрока штета на труп од великог значаја је налаз вештака и тачан опис радњи и покрета, који су предузимани у одсукавању, као и врсте терена на ком се брод насукао.

Нужно је да штете у одсукавању настану као нужна последица *разумних* мера. Њихов вишак на *броду*, преко граница разумности, сноси сам бродар. Ако су настале штете на *шпери* услед бродаревих неразумних мера, овлашћеници терета су, ипак, дужни у ликвидацији да допринесе и за њихов вишак, преко граница разумности. Међутим, пошто га плате, имају право регреса од бродара, јер је за њега крив и, тиме, одговоран по општим правилима грађанског права.

Осим штета, одсукавање често изазива *шрошкове*. То су трошкови ради олакшавања брода, због искрцаја терета, залиха или опреме, као и трошкови спасиоцима (награда), ако је оно било успешно. Ти трошкови се накнађују по правилима заједничке хаварије од свих учесника пловидбеног подухвата.⁶³⁾ Трошкови спашавања у одсукавању се признају у заједничку хаварију, само ако су учињени као вољни чин лица овлашћеног да поступа у име бродара. То значи да његов капетан на броду, заменик капетана или пловидбени агент мора да закључе уговор са спасиоцем. У супротном, без тог уговора, или ако уговор није закључио бродар лично или од њега овлашћено лице (него нпр. овлашћеник терета) трошкови спашавања нису заједничка хаварија.⁶⁴⁾

ПРЕОПТЕРЕЂИВАЊЕ МАШИНА (енг. *damage to machinery and boilers*, фр. *forcement de machines et de chaudières*) - Током пловидбе, у изузетним опасностима, а нарочито при одсукавању, бродске машине могу да се намерно употребљавају преко граница своје техничке издржљивости (преоптерећују), ради савладавања препрека и спашавања. Услед преоптерећивања могу да претрпе штету: квар машина, лом осовине, оштећење, уништење или отпадње пропелера, напрснуће котлова услед прегревања, отпадање сидра, откидање ланца, оштећење другог дела брода или његове опреме. Ако је то учињено за заједнички спас подухвата, настале штете би требало да се покрију по правилима заједничке хаварије.⁶⁵⁾

ЈАП 74 - Штете услед преоптерећивања бродских машина уређене су на посебан начин у *ЈАП 74* (правило VII), при чему се одступа од општих правила о заједничкој хаварији. Она разликују две ситуације, у којим долази до пренапрезања машина: 1) одсукавање, 2) пловидба.

63. *ЈАП 74*, бр. VIII; в. "Прекрцај" у оквиру "Бацања са брода". Занимљиво је да Рајнска правила садрже посебно поглавље под насловом "Одсукавање" (правило XX), али да ту уређују трошкове спасавања уопште, као случај заједничке хаварије.

64. Јакаша Б., *op. cit.*, ц. 96.

65. Историјски, у време једрењака, овом случају заједничке хаварије одговарало је пренапрезање, парање или губитак једара, као и ломљење јарбола. Чак су га уређивала *ЈАП* из 1950. г. као посебан случај заједничке хаварије (правило VI). Данас је он готово искључен, због реткости теретних бродова на једра, те га *ЈАП 74* не помињу.

Пренапрезање у одсукавању - Прва ситуација је кад је брод био насукан у опасном положају, па је намерно пренапрезао своје машине ради одсукавања. Тада се штете услед пренапрезања признају бродовласнику у заједничку хаварију на свим машинама и котловима брода. Да би се те штете признале у заједничку хаварију мора да се испуне четири посебна услова, поред општих услова заједничке хаварије: 1) брод мора да је насукан у опасном положају (намерно или ненамерно), 2) да је пренапрезање учињено намерно, ради одсукавања, 3) уз свест о ризику могућности оштећења машина и 4) да је штета настала баш услед пренапрезања (узрочна веза).⁶⁶⁾ Штете на осталим деловима брода и на терету при одсукавања надокнађују се по правилима која важе за одсукавање и за заједничку хаварију уопште.

Пренапрезање у пловидби - Ако је брод у пливајућем стању (током пловидбе), онда се у заједничку хаварију уопште не признају штете на *погонским* машинама и котловима (енг. *propelling machinery and boilers*), до којих је дошло услед пренапрезања, макар да је то учињено ради заједничког спаса брода и терета. ЈАП 74 (правило VII) искључују из заједничке хаварије само штете на погонским машинама и котловима. Због тога је пракса, тумачењем на основу разлога супротности, закључила да се штете на *осијалим* машинама и деловима брода (помоћни мотори, пумпе, агрегати, инсталације, кормиларски уређај и друго), услед преоптерећивања, убрајају у заједничку хаварију, макар да је брод у пливајућем стању.⁶⁷⁾ Наравно, потребно је да су испуњени општи услови заједничке хаварије.⁶⁸⁾

Разлози - Искључење штета на погонским машинама брода из заједничке хаварије, настале услед пренапрезања у пловидби, правда се низом разлога. Прво, бродске машине морају да су такве грађе, израде и стања да могу да одоле и највећим напорима у пловидби, јер им је пловидба сврха којој редовно служе. Штете због њиховог пренапрезања у пловидби не могу да буду заједничка хаварија, јер није испуњен услов изванредности догађаја, макар и у највећим олујама. Изванредност, међутим, постоји кад је брод насукан, јер пренапрезање машина ради одсукавања јесте њихова изванредна употреба, пошто нису намењене одсукавању, већ пловидби.⁶⁹⁾ Друго, изузетно је тешко, а често и немогуће, раздвајање штета на машинама, насталим изванредним напорима током пловидбе, од оних насталих услед дотрајалости током редовне употребе.⁷⁰⁾ Треће, бродар је

66. Штете на машинама настале услед лошег или нестручног руковања, или услед њиховог лошег стања и одржавања, не признају се у заједничку хаварију, јер нису настале услед преоптерећивања (Слично Јакаша Б., *op. cit.*, с. 92).

67. Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 209.

68. Супротно овом тумачењу праксе, учесници конференције у Хамбургу 1974. г. хтели су да искључе све штете на броду у пливајућем стању, ако су настале преоптерећивањем машина (Јакаша Б., *op. cit.*, с. 91).

69. Овај став су упорно заступили представници Британије и Норвешке на конференцији у Хамбургу 1974. г., где је усвојен важећи текст ЈАП.

70. Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1998, с. 208.

дужан да сноси штету на погонским уређајима брода током пловидбе, као професионални ризик своје делатности, као што га носе сви професионалци у својим делатностима.⁷¹⁾

Осџоравање - Има и противника данашњег правног уређивања случаја прептеређивања машина. Они тврде да би у заједничку хаварију требало да се признају све штете на машинама услед њиховог пренапрезања у сврху заједничког спаса, без обзира да ли је брод насукан или плови. Битно је само да су испуњени сви општи услови за заједничку хаварију. Приговор да док брод плови никакав догађај не може да буде довољно изванредан за напрезање бродских машина једноставно није тачан. Тај приговор углавном има у виду пловидбене опасности, као што су временске непогоде и водена струјања. Међутим, до прептеређења машина може да дође и због других опасности, као што је бежање од непријатеља у рату, што је свакако довољно изванредан догађај.⁷²⁾ Ово мишљење је остало мањинско, јер омогућава бродарима злоупотребе према корисницима бродова.

УПОТРЕБА ТЕРЕТА, БРОДСКЕ ОПРЕМЕ И ЗАЛИХА КАО ГОРИВА (енг. *cargo, ship's materials and stores burnt for fuel*, фр. *marchandises sacrifies comme combustible*) - Ако броду понестане горива током пловидбе, могуће је да се употребе као гориво ствари, које су се на њему затекле, како би допловио до најближе луке, где би могао да се снабде горивом за наставак путовања. Ствари које могу да се употребе као гориво могу да буду терет или бродска опрема или залихе. Ако су те ствари употребљене као гориво намерно, ради заједничког спаса брода и терета, онда постоји случај заједничке хаварије.⁷³⁾ У супротном, ако таква употреба није била нужна, јер подухват није био угрожен због нестанка горива, него је то учињено само ради олакшања његовог окончања или убрзања пловидбе, заједничка хаварија не постоји.⁷⁴⁾ Рецимо, уместо да је сагорео терет, капетан је могао да развије једра (кад њима брод располаже), или да позове и сачека други брод, који плови у близини, како би од њега купио или позајмио гориво до најближе луке, или да позове тегљач да га отегли до оближње луке, где би се снабдео потребним горивом.

Исџоријајџи - Употреба терета као горива сигурно није постојала у време пловидбе једрењацима. Она се јавила тек са појавом парних бродова на чврсто гориво (пре свега, на угаљ, али и на ђумур, кокс, дрво), јер су га прилично трошили. Могуће да је у то време била релативно чест случај заједничке хаварије, нарочито када се због изванредних околности путовање одужило (нпр. због јаког ветра или водене струје у прамац, због чега је брод морао знатно више горива да троши, или због заобилажења изненадног ратног подручја). Тада би парни бродови могли, пре завршетка путовања, да истроше сав угаљ, који су понели као

71. Станковић П., Поморске хаварије, с. 32.

72. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 90.

73. ЈАП 74, бр. IX.

74. D'Arcy L., *op. cit.*, с. 120.

погонско гориво, оставши да беспомоћно плутају на отвореном мору. Да би спасао брод и терет, капетан би једино могао да нареди, да се ложи терет, ако је подобан за то, или делови брода и његове опреме (нпр. дрвене греде, ограде, преграде, јарболи, патоси). Техничким усавршавањем бродова и њиховим преласком на нафту, гас или уранијум, могућност употребе терета као горива знатно се смањила, због мање потрошње и простора, који та горива заузимају на броду, али и због тачнијег предвиђања њихове потрошње. Та могућност и даље постоји само у подухватима где бродови превозе терет, који може да му послужи као гориво, у случају да му оно понестане.⁷⁵⁾

Поверилац - Ако брод сагори део *џерейџа*, ради заједничког спаса, кад му је понестало гориво, оштећеник је власник тог терета. Тада он има право да му се штета надокнади доприносом осталих учесника подухвата (бродовласника и власника осталог терета), с тим што и сам мора да сноси део губитка, који је сразмеран умањењу вредности целог подухвата. Ако је брод сагорео какву *ојрему* или своје *залихе* (што је данас технички готово немогуће), ради заједничког спаса, поверилац на допринос у заједничкој хаварији је власник жртвованих ствари. То може да буде бродар, власник брода, ако је лице различито од бродара, па и треће лице, које је власник жртвоване опреме или залиха, кад оне нису биле својина бродара односно власника брода. Дужници у заједничкој хаварији су власници спасеног терета, с тим што и власник жртвованих ствари сноси сразмеран део штете.

Предмет жртвовања - ЈАП 74 (правило IX) изричито уређују, као случај заједничке хаварије, само употребу бродске опреме и/или залиха као горива. Употребу терета у ту сврху не помињу. Ипак, сви се слажу да је заједничка хаварија и намерно сагоревање терета за заједнички спас, ако су испуњени *ојшиши* услови за њено постојање. Неслагање постоји само око додатног услова, који ЈАП поставља за признавање сагоревања опреме и залиха у заједничку хаварију. Тај услов је да је брод на почетку путовања био снабдевен довољном количином горива. Једни тврде да се тај услов тражи само код сагоревања опреме и залиха,⁷⁶⁾ а други да се он тражи и код сагоревања терета, иако није изричито предвиђен.⁷⁷⁾

Терет - Ако је терет употребљен као гориво, поверилац у заједничкој хаварији је његов *власник*, јер је он оштећено лице. По општим правилима, заједничка хаварија постоји и кад је неки од учесника крив за опасност, која је била повод за предузимање чина заједничке хаварије.⁷⁸⁾ Ако брод није имао довољно горива, онда је бродар крив за заједничку хаварију. Сматра се да због тога брод није био способан за пловидбу, а оспособљавање брода је искључива дужност бродара. Упркос бродаревој кривици у том случају, оштећени власник терета има право на доприносе од осталих учесника (укључујући и бродара). Остатак штете, који

75. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 75; Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 211.

76. Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., с. 1998, s. 208; Holman Н., *op. cit.*, с. 596.

77. Трајковић М., *op. cit.*, с. 252; Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., с. 210.

78. ЈАП 74, правило Д.

није надокнадио у заједничкој хаварији, има право да надокнади од кривог бродара, по правилима о одговорности у превозу. И остали учесници, који су платили оштећенику доприносе, имају право регреса према бродару.

Кад би се, посебним правилом, као додатан услов за заједничку хаварију у случају употребе терета као горива, тражило, да је брод био снабдевен довољном количином горива, заједничка хаварија не би постојала у случају кад ту количину брод не би имао. Тада оштећеник не би имао право на обезштећење по правилима заједничке хаварије од свих њених учесника. То би за њега, као корисника бродског превоза било неповољно, јер би могао да се обезштети само од кривог бродара. Бродари често, посебним клаузулама у уговорима о превозу, искључују или ограничавају своју одговорност, што оштећеном власнику утрошеног терета може да отежа или онемогући обезштећење. Због заштите корисника превоза, ЈАП 74 не постављају као додатан услов за заједничку хаварију у овом случају довољну снабдевеност брода горивом. Оправдање оштећениковог права на допринос према осталим учесницима подухвата, који нису бродар (власници неутрошеног терета на броду), налази се у чињеници, да је његов терет утрошен за спас и њиховог терета.⁷⁹⁾

Терет сме да се употребљава као гориво само док је то нужно за спас подухвата. Нужност престаје у часу доласка брода у прву погодну луку, где може да налије гориво.⁸⁰⁾ Утрошак терета преко те границе нужности, пада искључиво на бродара, као посебна хаварија.

Бродска опрема и залихе - Потреба за заштитом корисника превоза, додатним условом о снабдевености брода горивом, не постоји у случају кад је бродар употребио бродску опрему или залихе као гориво, ради заједничког спаса. Тада се ради о бродаревим стварима, тако да је он у том случају поверилац у заједничкој хаварији према осталим учесницима подухвата (корисницима превоза, власницима терета). Ако би му се допустило право на доприносе у заједничкој хаварији, и кад није брод снабдео довољном количином горива, омогућило би му се да своју штету, за коју је сам крив, превали на остале учеснике подухвата и, тиме, да се неосновано обогати на рачун власника терета. То би посебно било могуће, због клаузула о недоговорности у уговорима о превозу, које је закључио са овлашћеницима терета. Због тих клаузула, они не би имали право на регрес од бродара за плаћене доприносе. Отуда, ради заштите корисника бродског превоза (у овом случају дужника у заједничкој хаварији), ЈАП 74 постављају бродару додатан услов за његово право на допринос у заједничкој хаварији. Тај услов је да је брод био снабдевен довољном количином горива на почетку путовања. Ипак, не тражи се да је брод имао горива за цео пут. Довољно је да је имао горива да доплови до прве луке на том путу, где је намеравао да гориво долије.⁸¹⁾

79. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 75.

80. Исто, с. 76.

81. Исто.

Одбијак - Од цене (вредности) изгорелог терета, опреме или залиха (тј. од штете) одбија се цена оне количине горива, која је недостајала да брод допливи до прве погодне луке. Тај мањак горива не улази у поверилачку масу заједничке хаварије, ради надокнађивања од свих њених учесника. Његова цена (вредност) спада у редовне трошкове пловидбе, које бродар мора сам да сноси, уместо да их преваљује на остале учеснике подухвата. Цена мањка горива на броду одређује се према његовој текућој цени у последњој луци, у којој је брод пре хаварије пристао, и то у време испловљавања из те луке.

Мањак се одређује у висини разлике количине горива коју је брод стварно имао, кад је пошао на пут, а која је била недовољна, и количине горива коју је морао да има, да би се сматрало да има довољно горива. Довољност горива се процењује према околностима случаја. То је свакако предвиђена количина горива коју је брод требало да потроши током пловидбе на уговореном путовању, укључујући и уобичајене резерве. Ту се узимају у обзир, поред уобичајене потрошње бродских мотора, и низ других чињеница, као што је дужина путовања, годишње доба, морске струје (одн. ток реке) на предвиђеној рути (да ли се плови уз или низ струју), могуће опасности и друго. При томе, довољност се не цени према количини горива, коју је брод морао да има на почетку путовања за цео пут, него према количини коју је морао да има у последњој луци, из које је испловио, до прве следеће луке у којој је требало да стане, да би му се гориво наточило.⁸²⁾

Редослед жртвовања - Кад броду понестане горива током пловидбе, тако да не може да допливи до луке, у којој је планирано да се гориво наточи, за капетана може да се јави питање избора предмета жртвовања. Да ли прво да почне са жртвовањем делова брода (опреме и залиха), будући да су они бродаре ствари, или прво да почне да употребљава терет као гориво, будући да су делови брода обично важнији за опстанак пловидбеног подухвата? Начелно, капетан је дужан да настоји да што блажим жртвама спасе подухват. Због тога одговор на питање избора предмета жртвовања зависи од околности сваког појединог случаја. Избор првенственог предмета жртвовања био је практично знатно битнији у време парних бродова, него данас. Данас је технички готово немогуће да бродски погон може да користи и течно (нпр. нафта, која је терет) и чврсто гориво, у ком облику се обично налазе опрема и залихе брода.⁸³⁾

ОСТАЛИ СЛУЧАЈЕВИ - Објашњени случајеви заједничко-хаваријских штета толико су типични, да су изричито уређени Јорк-антверпенским правилима. Поред њих, често наступају и други случајеви, који њима нису предвиђени.

Продаја шереџа ради наставка путовања постоји кад је капетан принуђен да прода део терета, како би наставио започето путовање. Данас је овај случај готово искључен, јер је капетан технички у могућности да из сваког места брзо ступи у везу са бродаром, ради доплате недостајућих средстава за завршетак путовања. Ипак, то је могуће, кад се брод, по захтеву повериоца, заплени у одређеној лу-

82. Исто, с. 94.

83. Исто, с. 76.

ци (забрањен му је излазак), а ни бродар ни овлашћеници терета нису вољни да дуг измире. Разлог немогућности да се настави путовање није значајан. Битно је само да је немогућност настављања путовања изванредна опасност, која прети целом пловидбеном подухвату (и броду и терету). Бродар се увек сматра кривим, за немогућност наставка путовања, јер је он дужан да сноси све трошкове пловидбеног подухвата, како би омогућио његов завршетак. Отуда, након ликвидације заједничке хаварије, овлашћеници терета имају право регреса од бродара за плаћене доприносе. Осим тога, они имају право да, пре продаје, узму свој терет са брода, ради његовог превоза до одредишта другим средством. На тај начин спречавају наступање заједничке хаварије, јер прекидају заједнички пловидбени подухват. У то време заједничка опасност још није наступила, нити је капетан учинио жртву, тако да њихова обавеза доприноса у заједничкој хаварији није ни настала. Ако плате возарину бродару, капетан не би имао право, по основу бродарева залог на терету, да одбије издавање терета, само да би омогућио предузимање чина заједничке хаварије његовом продајом.⁸⁴⁾

Квар шперейа због продужења путовања постоји, као случај заједничке хаварије, кад је капетан намерно продужио путовање, због изванредне заједничке опасности, тако да се терет током продужења покварио. Рецимо, након отпочињања путовања, на једном делу планираног пута неочекивано избију ратна дејства, тако да је брод био принуђен да их издаље заобиђе, продужавајући утврђену руту. Ако услови из заједничке хаварије нису испуњени (нпр. капетан је скренуо у неку луку, да би брод надопунио теретом и тиме више зарадио), квар терета је посебна хаварија.⁸⁵⁾

Жривовање сидара или ланаца је случај заједничке хаварије само кад је оно учињено у заједничкој опасности ради спаса брода и терета. Они су делови бродске опреме, који се најчешће жртвују у заједничкој хаварији. Има неколико ситуација, у којим се традиционално сматра да је жртвовање сидара и ланаца заједничка хаварија. Ипак, најзначајније су две. Прво, ако се сидро тако закачи за дно, да расположивим средствима није могуће да се извуче, а наступа опасност за брод и терет (нпр. олуја), капетан може да нареди да се пререже ланац и напусти сидро, како би се брод ослободио. Штета, у вредности напуштеног сидра и за њега закаченог дела ланца, ликвидира се по правилима заједничке хаварије.⁸⁶⁾ Друго, ако се сидро откачи и падне у море, постоји посебна хаварија. Међутим, ако се деси да се у олуји сидро олабави и испадне из свог лежишта у бродском трупу, тако да опасно удара у оплату, претећи да је пробије и тиме потопи брод, одсецање

84. Исто, с. 81.

85. Упоредна судска пракса је несклона да овај случај призна као заједничку хаварију (Јакаша Б., *op. cit.*, с. 82).

86. Има мишљења да заједничка хаварија у овом случају постоји само ако би сидро иначе, да није било опасности, могло да се откачи од дна и извуче из воде. Ако то никако није било могуће, оно је и иначе било изгубљено, тако његов губитак представља посебну хаварију за бродара (Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1998, с. 209).

таквог сидра, са припадајућим делом ланца, свакако је случај заједничке хаварије, јер је учињено за заједнички спас.⁸⁷⁾

Ненаменска ујошреба бродске опреме и шереџа постоји кад год се, у сврху заједничког спаса, бродска опрема или терет намерно ненаменски употребљавају. Тако се штетом у заједничкој хаварији сматрају изгубљени чамци за спасавање или њихова оштећења, ако су коришћени за прекрцај терета, у покушајима одсукавања брода, или уништени или оштећени делови терета, који су набацивани преко пукотина у трупу, ради спречавања продирања воде, и друго.⁸⁸⁾ Ако су, међутим опрема или делови терета већ били оштећени дејством опасности, па су ненаменски употребљени или су коначно жртвовани за заједнички спас, сматра се да се ради о посебној хаварији.⁸⁹⁾

Жртвовање шереџа нејријатељу постоји кад капетан одлучи да терет (у целини или делимично) преда непријатељу, како га овај не би гонио, или како би га пустио, ако га је већ ухватио. Таквом нагодбом или откупом спашава бар део подухвата (нпр. брод и преостали терет, или само брод), који би иначе могао у целости да изгуби.⁹⁰⁾

ХАВАРИЈЕ ТРОШКОВИ (енг. *general average expences*, фр. *avaries-frais*) - Заједничко-хаваријски трошкови обухватају случајеве, у којим се ствари заједничког подухвата физички не оштећују, већ се ради његовог спаса, плаћају новчане суме (трошкови). Заповедник брода или друго овлашћено лице их плаћа у интересу више учесника подухвата, ради избегавања штете од непредвиђених околности у пловидби. Ако штете и настану у овим случајевима, оне су само узгредне. Оне се обично признају у заједничку хаварију, ради заједничког сношења у ликвидацији.⁹¹⁾

Да би се одређени трошак признао у заједничку хаварију, мора да испуни све опште услове, који се траже за њено постојање. У супротном, бродар би могао да превали неки трошак на све учеснике подухвата, који би, иначе, морао сам да сноси. Опште је начело да трошкове путовања брода и све предвидиве трошкове очувања терета током путовања сноси бродар, јер се сматра да су урачунати у возарину. Бродар је дужан да сноси и ванредне трошкове путовања (нпр. трошкови поправке брода), јер је то његов професионални ризик. Отуда се у заједничку хаварију признају само трошкови учињени услед изванредног догађаја, који испуњава услове да буде заједничка хаварија (нпр. одсукавање, спашавање, непланирано склањање у неку луку).

87. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 84.

88. Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 210.

89. ЈАП 74, бр. IV. О разлозима против овог правила в. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 82.

90. Rodiere R., *op. cit.*, с. 418.

91. Грађански-правно гледано, и трошкови су облик штете, и то стварне (не измакле користи), јер умањују постојећу имовину њиховог платиоца (Слично Јакаша Б., *op. cit.*, с. 41 - 42). Трошковима се не сматрају само новчани издаци, које је капетан заиста платио, већ и они, које још није платио другим лицима за учињене услуге, али се обавезао да плати (Станковић П., *op. cit.*, с. 207).

Типични случајеви хаварија трошкова су: 1) трошкови склоништа, 2) трошкови спашавања, 3) замењујући трошкови, 4) остали трошкови.

ТРОШКОВИ СКЛОНИШТА (енг. *expences at port of refuge*, фр. *frais de relache*) - Склониште је свако изванредно и на путовању непредвиђено место уз обалу, у коју је брод принуђен да пристане, било ради извршења потребних поправки, или ради избегавања опасности, у циљу очувања брода и терета.⁹²⁾ То је најчешће нека лука (одн. пристаниште), иако може да буде и било које друго место, подобно да се заштите брод и терет од заједничке опасности (нпр. неуређени залив, увала или мореуз). Битно је само да је оно изван планиране руте за пловидбу или пристајање. То може да буде и полазна лука (лука укрцаја), ако је брод због изванредне опасности морао у њу да се врати, након испловљавања.⁹³⁾

Скретање са утврђене пловидбене руте ствара бродару веће трошкове, него што би их иначе имао, јер се путовање продужава. Ако се скретање учини ради спаса и терета, а не само брода (значи, у интересу и власника терета), сматра се да постоји заједничка хаварија у висини вишка трошкова путовања, које је продужење изазвало.⁹⁴⁾ Нужно је да опасност, од које се брод склања, није узрок-овао бродар, јер онда његови трошкови нису заједничка, већ посебна хаварија, коју сам сноси.⁹⁵⁾

Врсте трошкова - Склањање брода може да изазове три врсте трошкова. То су трошкови: 1) продуженог путовања, 2) руковања теретом, 3) поправки. ЈАП 74 их уређује низом правила (бр. X - XII). Не мора сви трошкови да се стекну у истом случају. Увек наступају трошкови продуженог путовања, а трошкови руковања теретом и трошкови поправки ређе, јер за њима често нема потребе (нпр. брод није у квару, или је подухват прекинут).

Продужено путовање - Продужетак путовања увек постоји кад брод избегава заједничку опасност скретањем са утврђене пловидбене руте у какво склониште. Продужење обухвата путовање од скретања брода са планиране руте пловидбе до склоништа, боравак у њему и путовање из склоништа до повратка на планирану руту пловидбе. Током тог путовања настају трошкови: 1) уласка брода у склониште, 2) боравак и 3) изласка из њега, 4) трошкови горива и мазива, као и 5) трошкови плата и издржавања посаде.

1) Трошкови *уласка* брода обухватају пре свега трошкове путовања брода до склоништа (нпр. гориво, мазиво). Ако је склониште нека лука, у њих спадају и трошкови пилотаже, јер је она по прописима у лукама обично обавезна, а трошкови тегљења, само ако је било нужно. Осим тога, и таксе које се наплаћују за улазак у луку и повез брода спадају у трошкове уласка, који се накнађују у зајед-

92. Слично Савин Ш., *op. cit.*, с. 88.

93. Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., с. 209.

94. Данас су трошкови склоништа најчешћи случајеви заједничке хаварије. Они обухватају око 45% свих случајева заједничке хаварије у светском поморству (Станковић П., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1979, с. 210).

95. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 101.

ничкој хаварији. Капетан мора да поступа разумно у избору склоништа, настојећи да оно буде сигурно, а што јефтиније. То значи да оно није увек увек најближа лука, у коју је успаничени капетан упловио ради склањања од опасности, ако у њој не може да обави неопходне оправке ради наставка путовања, а околности су допуштале да се брод склони у другу луку, где су те оправке могуће.⁹⁶⁾

Могуће је да је *нежно*, да се брод мора да *премесити* у другу луку, јер не може да се поправи у изабраном склоништу. Такво премештање изазива нове трошкове, као што је гориво до друге луке, тегљење, ако је брод неспособан да сам плови, плате посади за време премештања и друго. Ти трошкови се, такође, признају заједничку хаварију, на терет свих учесника подухвата. Осим њих, и трошкови привремених поправки у изабраном склоништу, како би се брод оспособио за премештање до луке за оправку, признају се у заједничку хаварију.⁹⁷⁾ Има мишљења да трошкови премештања јесу заједничка хаварија, не само кад брод није могао да се поправи у изабраном склоништу, него и кад је могао, али су трошкови поправки у другом месту били знатно нижи, упркос трошковима премештаја.⁹⁸⁾ Сматра се да је такав премештај разуман чин.

2) Трошкови *боравка* обухватају таксе које луке наплаћују бродовима укотвљеним на њиховом подручју (нпр. таксе за сидриште, за вез и слично). Ових трошкова нема, ако се брод склонио у место које није уређена лука (нпр. природан залив). Осим такси, бродар је дужан да за време боравка у склоништу даје плате посади и да их издржава (храна, вода и друго). И ти трошкови се сматрају заједничком хаваријом, али само док је било нужно. Нужност постоји до престанка опасности, због које се брод склонио, а ако се брод оправљао, до завршетка оправке. Ако је брод у склоништу поправљан, трошкови бродара за боравак брода (тј. његовог погона, плате и издржавање посаде и лучке таксе) не признају се у заједничку хаварију, ако поправка брода није заједничка хаварија.⁹⁹⁾

3) Трошкови *изласка* из склоништа признају се у заједничку хаварију, само ако је брод наставио путовање са својим првобитним теретом, или бар једним његовим делом.¹⁰⁰⁾ У супротном, не постоји више заједнички пловидбени подухват, те ни трошкови испловљавања не могу да буду заједничка хаварија. Ако је брод наставио путовање само са делом првобитног терета, онда само тај део бива оптерећен доприносом у заједничку хаварију за трошкове испловљавања. У трошкове изласка брода из склоништа спадају трошкови пилотаже, тегљења и други трошкови аналогно трошковима уласка брода у склониште од часа поласка из склоништа до повратка на првобитну пловидбену руту.¹⁰¹⁾

4) *Гориво и мазиво* се надокнађује у заједничкој хаварији у количини утрошеног вишка, у односу на количину коју би брод потрошио да није било скл-

96. Исто, с. 105.

97. ЈАП 74, бр. X, ст. а, тач. 2.

98. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 106.

99. ЈАП 74, бр. XI ст. б. тач. 4. и 5.

100. ЈАП 74, бр. X, ст. а.

ањања. Гориво и мазиво које је брод потрошио у склоништу ради оправке, која није заједничка хаварија, не сматра се заједничко-хаваријским трошком.

5) *Плаће и издржавање посаде* обухватају две ставке трошкова: а) плате чланова посаде и б) трошкове њеног издржавања. Трошкови *издржавања* су посебна ставка само ако нису обухваћени платама, тако да се посебно исказују као приход посаде. Трошкови издржавања, пре свега, обухватају исхрану посаде, али могу да се односе и на задовољавање других њених потреба. То су, рецимо, трошкови смештаја посаде ван брода, кад је она морала да буде искрцана (нпр. са насуканог брода), или трошкови лечења појединих чланова посаде, кад су се разболели или повредили услед предузимања радњи у заједничкој хаварији. Посада у нашем праву обухвата капетана, све официре и друге чланове (нпр. морнаре, машинисте, кувар ...).

Трошкове плата и издржавања посаде редовно сноси бродар, јер су укључени у возарину. Ипак, ако је путовање продужено због уласка брода у склониште, они падају на терет свих учесника подухвата, али само ако се и трошкови уласка у склониште сматрају заједничком хаваријом.¹⁰²⁾ Ово правило се оправдава тиме да бродар за време продужења путовања, због склањања од опасности, плаћа посаду не само у свом интересу, већ и у интересу свих учесника подухвата. Због тога је оправдано да му "помогну" својим сразменим доприносима. У заједничку хаварију улазе плате и трошкови издржавања чланова посаде, без обзира да ли су у радном или уговорном односу са бродаром.

Бродару се признају трошкови плата и издржавања посаде у заједничкој хаварији само док је то нужно. То значи да они улазе у заједничку хаварију до повратка брода на утврђену пловидбену руту. Ако је брод у склоништу *поправљан*, плате и издржавање посаде улазе у заједничку хаварију и за време "додатног задржавања" брода ради оправке, али само ако је квар, који се оправља, изазван чином заједничке хаварије.¹⁰³⁾ "Додатно задржавање" брода због оправке траје док се оспособи за пловидбу. Ако не буде оспособљен за пловидбу, оно траје до дана до ког је требало да буде оспособљен за пловидбу.¹⁰⁴⁾ Ако брод буде проглашен неспособним за пловидбу, плате и трошкови издржавања посаде признају се у заједничку хаварију само до дана тог проглашења, односно до дана завршетка искрцаја терета, ако је искрцај обављен после проглашења неспособности.¹⁰⁵⁾ Кад је капетан одустао од наставка путовања (тј. прекинуо путовање), плате и

101. Према енглеској судској пракси продужење путовања траје од скретања брода са пловидбеног пута, док се не врати на место пловидбеног пута на ком је скренуо у склониште. Ако се брод по изласку из склоништа не враћа на место скретања са пута, онда продужење, у повратку на утврђени пловидбени пут, траје док брод не превали раздаљину једнаку путу од места скретања са пута до склоништа (Lowndes & Rudolf, by J. T. Ellis, General Average, London, 1955, с. 697).

102. ЈАП 74, бр. XI, ст. а.

103. ЈАП 74, бр. XI, ст. б, тач. 2.

104. ЈАП 74, бр. XI, ст. б, тач. 1.

105. ЈАП 74, бр. XI, ст. б, тач. 3.

трошкови издржавања посаде улазе у заједничку хаварију до дана одустанка, односно до дана завршетка искрцаја терета, ако се одустало од путовања пре него што је терет искрцан.

Трошкови бродара за плате и издржавање посаде улазе у заједничку хаварију само ако су *разумни*. То се цени према околностима случаја. Свакако да ти трошкови не смеју битно да превазилазе уобичајене стандарде о њиховој висини у држави националности брода. На висину ових трошкова утиче и број чланова посаде. Тај број не би требало да буде несразмерно већи од уобичајеног броја, имајући у виду врсту брода и обим посла, који на њему треба да се обавља током одређеног путовања. Вишак трошкова преко те границе сматра се неразумним, тако да се не признаје у заједничку хаварију.¹⁰⁶⁾ Ако посада има мањи број чланова него што је прописани минимум, па прековремено ради, трошкови прековременог рада се признају у заједничку хаварију до висине трошкова плата и издржавања уобичајеног броја чланова посаде. Посебно се обраћа пажња на разумност трошкова смештаја и издржавања посаде ван брода (нпр. у хотелу), кад је у склоништу морала да буде искрцана, јер су они тада већи него кад је посада на броду.

Руковање њерейом - Трошкови руковања теретом у склоништу настају само кад је потребно његово померање ради заједничког спаса или наставка путовања. Померање може да буде на самом броду (премештање, преслагање) или са њега (искрцај). Искрцај терета укључује и његов превоз тегленицима до копна, ако је то нужно. Ако је терет искрцан, понекад је нужно да се ускладишти, па и осигура. Искрцани терет се увек поново укрцава и слаже на брод, осим кад је путовање прекинуто. Све те радње изазивају бродару одређене трошкове, које има право сразмерно да надокнади од осталих учесника подухвата у заједничкој хаварији, али само ако их је платио другим лицима за учињене услуге (нпр. лучким слагачима, складиштарима, осигурачима). Ако је неке од тих радњи (нпр. премештање, искрцај, поновни укрцај) обавила бродарева посада у оквиру својих редовних радних обавеза, бродареви трошкови за њихово извршење обухваћени су платама и трошковима издржавања посаде, те се не признају као посебна ставка у заједничкој хаварији.¹⁰⁷⁾ Правила о трошковима руковања теретом важе и за руковање бродским горивом и залихама, јер и они могу да буду предмет премештања, искрцаја, ускладиштења и поновног укрцаја.¹⁰⁸⁾

Да би се бродареви трошкови руковања теретом у склоништу признали у заједничку хаварију на терет свих учесника подухвата, мора да буду учињени или за заједнички спас или ради омогућавања оправке брода. Оштећење брода које се оправља, мора да је узроковано чином заједничке хаварије и да је оправка потребна за сигуран наставак путовања. У супротном, трошкови руковања теретом нису заједничка хаварија. Осим тога, они се не признају у заједничку хаварију ни

106. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 116, 117.

107. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 107, 108.

108. ЈАП 74, бр. X, ст. 6.

кад су учињени у сврху оправке брода, потребне за сигуран наставак путовања, ако је оштећење брода откривено тек у луци (укрцаја, пристајања или склоништа), а није изазвано незгодом, нити другом изванредном опасношћу.¹⁰⁹⁾ Тим ограничењем се спречава да бродар превали део својих трошкова редовног одржавања брода на кориснике превоза, позивањем на заједничку хаварију, због потребе наставак путовања.

Од општих правила о трошковима руковања теретом у склоништу изузета су два случаја. Први се тиче преслагања терета на броду. Трошкови преслагања терета на броду (нпр. поновно слагање, премештање са једног на други део брода), па и његовог искрцаја, нису заједничка хаварија, ако је потреба за преслагањем настала услед помицања терета током путовања. Сматра се да је бродар одговоран за сигуран смештај и слагање терета на броду, те да не сме да преваљује на кориснике накнадне трошкове настале због лошег смештаја и слагања. Ипак, и такви трошкови се сматрају заједничком хаваријом, ако су били нужни за заједнички спас.¹¹⁰⁾ Потреба заједничког спаса постоји, рецимо, кад је услед помицања терета током путовања, поремећена стабилност брода (нпр. опасно се накривио на једну страну, тако да може да се преврне). Ако је за трошкове преслагања бродар крив, овлашћеници терета, који су платили доприносе у заједничкој хаварији, имају право регреса од бродара.¹¹¹⁾ Други случај изузимања од општих правила тиче се трошкова ускладиштења и осигурања искрцаног терета, као и његовог поновног укрцаја и слагања. Они се признају у заједничку хаварију, само ако се и трошкови искрцаја истог терета признају у заједничку хаварију.¹¹²⁾

109. Наведено правило ЈАП о искључењу трошкова руковања теретом (премештања, искрцаја и др.) настало је услед спора у случају "Макис" из 1927. г. у Енглеској. Грчки брод, по имену "Макис", укрцао је у Бордоу товар дрва за Енглеску. При укрцају се поломила бродска самарица (део дизалице), а да сам брод није био оштећен. Оправка самарице је задржала брод у луци, након чега је из ње отпутовао са првобитним теретом. Током путовања, броду се покварио пропелер, те је отпловио у оближњу луку у Шербуру, ради оправке. Након и те оправке брод је завршио путовање. Бродар је сматрао да су овлашћеници терета дужни да сразмерно учествују трошковима како оправке самарице, тако и пропелера, тврдећи да се ради о заједничкој хаварији. Осигурачи терета су му то оспорили, тврдећи да трошкови поправке самарице не испуњавају услове из ЈАП-а. По њима, ни оправка пропелера није заједничка хаварија, јер је заједничка опасност за брод и терет, која је постојала на отвореном мору због квара пропелера, престала уласком брода у луку склоништа. У насталом спору, Енглески суд је делимично усвојио тужбени захтев бродара. Одбио му га је у делу за накнаду трошкова поправке самарице, али га је усвојио у делу за накнаду трошкова оправке пропелера, сматрајући да је она била потребна за наставак путовања (*Carver's Carriage of Goods by Sea, by Raoul P. Colinvaux, London, 1957, c. 1555, 1559*). Оваква пресуда је било повољна за бродаре, омогућавајући им да сразмеран део трошкова одржавања брода превале на кориснике превоза, подводећи их под заједничку хаварију. Да би се убудуће спречиле такве пресуде ЈАП су предвиделе поменуто ограничавајуће правило.

110. ЈАП 74, бр. X, ст. б. тач. 2.

111. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 108, 109.

112. ЈАП 74, бр. X, ст. ц.

Посебно се инсистира на разумности трошкова ускладиштења и осигурања искрцаног терета, јер се неразумни трошкови не надокнађују у заједничкој хаварији. Ту се тражи да је разумна сама одлука да се терет ускладишти и, евентуално, осигура, али и да ти трошкови не буду превисоки.¹¹³⁾

Прекид путовања је радња заповедника брода, којом одређује да се путовање из склоништа не настави. Начелно, сви трошкови у вези са склоништем, који су до прекида учињени, улазе у заједничку хаварију, под условом да су разумни и да је разумна капетанова одлука о прекиду. Она је разумна, ако је капетану, на основу свих му познатих чињеница, наставак путовања оправдано изгледао посебно опасним.¹¹⁴⁾ Његова одлука о прекиду путовања може да буде двојако мотивисана: а) објективним околностима (нпр. дуготрајна олуја, ратна дејства на пловидбеном путу), а пре свега кад је брод проглашен неспособним за пловидбу, макар и након покушане оправке; б) одустанком од даљег превоза од стране овлашћеника терета, уз захтев да им се терет врати. Тада се даљи односи између бродара и њих уређују по правилима о одустанку од уговора о превозу. У сваком случају, прекид путовања наступа само на основу капетанове одлуке, а не на основу одлуке овлашћеника терета, јер заједничка хаварија мора да буде заснована на вољи капетана или његовог заменика.

Прекид путовања може да "затекне" терет на броду, или ван њега, у копненом складишту. Ако се терет у часу прекида путовања налази *ван* брода, у копненом складишту, трошкови ускладиштења (складиштарина и други) признају се у заједничку хаварију само до дана "проглашења брода неспособним за пловидбу или одустајања од путовања" (тј. до дана прекида). Ако се терет тог дана налази *на* броду у заједничку хаварију се признају и трошкови искрцаја, иако је он уследио након престанка заједничког подухвата.¹¹⁵⁾ Трошкови искрцаја који се обавио пре прекида путовања, улазе у заједничку хаварију само ако је искрцај обављен у сврху наставка путовања и ако је био разуман (нпр. ради омогућавања оправки). Ако се искрцај обавио на захтев власника терета, јер је одустао од путовања, трошкови искрцаја нису заједничка хаварија. Одустанком је развргнут заједнички подухват, као битан услов заједничке хаварије. Трошкови искрцаја нису заједничка хаварија ни кад је искрцај обављен само у интересу терета (нпр. ради његовог превоза до одредишта другим возилом, или само ради његовог спаса, јер броду више није било помоћи), јер нема заједничког спаса.¹¹⁶⁾

Појравке - Трошкови поправки брода спадају у заједничку хаварију само кад су његова оштећења узрокована чином заједничке хаварије. Трошкови оправки

113. Рецимо, разумно је осигурање лако кварљивог терета, који је морао да се ускладишти у слабо заштићеном складишту, али је неразумно осигурање тешких бетонских блокова или гвоздених конструкција, макар били на отвореном складишту, јер за такву врсту робе оно није потребно.

114. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 111, 112.

115. ЈАП 74, бр. X, ст. ц, тач. 2.

116. Јанковец И., Саобраћајно право, ред. Царић С., 1998., с. 210.

других оштећења су посебна хаварија. Ипак, у пракси је могуће да се у заједничку хаварију признају и трошкови поправки оштећења, која нису изазвана заједничком хаваријом, ако је то нужно за заједнички спас брода и терета. У том смислу се разликују привремене и коначне поправке брода.

Привременим поправкама се брод не доводи у стање у коме је био пре оштећења, већ се само привремено оспособљава за завршетак започетог путовања. Трошкови таквих поправки се признају у заједничку хаварију увек кад су учињени за заједнички спас, ако су оштећења изазвана радњом заједничке хаварије (значи, намерно). И кад су оштећења изазвана радњом заједничке хаварије, али не ради заједничког спаса, трошкови њихове привремене оправке се признају у заједничку хаварију, ако: 1) коначна оправка није била могућа у склоништу, или 2) ако је коначна оправка била могућа, али би била прескупа, било због цене саме оправке, или због цене пратећих услуга (нпр. искрцаја, ускладиштења и другог).¹¹⁷⁾ Најзад, у заједничку хаварију се признају и трошкови оправки случајних (ненамерних, посебно-хаваријских) штета на броду, али само ако су учињени и за спас терета, а оне су омогућиле завршетак путовања. Ако се путовање не заврши, овлашћеници терета нису обавезни да плате допринос у заједничку хаварију. Тада није постигнут заједнички спас, тако да нема дужничке масе из које би се платили доприноси. Трошкови привремених поправки случајних штета улазе у заједничку хаварију, само до висине уштеде, која се постигла наставком путовања истим бродом до одредишта. Уштеда се састоји у неплаћању других трошкова, који би морали да се плате да путовање није настављено. Други трошкови су, на пример, трошкови искрцаја терета, његовог прекрцаја, утовара у друго превозно средство, превоза другим средством и други.¹¹⁸⁾ Вишак трошкова привремених поправки преко остварене уштеде сноси сам бродар.

Коначним поправкама се брод доводи у здраво стање, у којем је био пре оштећења. Они се признају у заједничку хаварију на терет свих учесника подухвата, само ако су оштећења проузрокована чином заједничке хаварије. Тада се у заједничку хаварију признају трошкови рада у вези са оправком, као и цена новоуграђених делова или материјала. Али, ако је брод старији од 15 година, цена новоуграђених делова односно материјала улази у заједничку хаварију (тј. поверилачку масу) умањена за једну трећину (тзв. одбици ново за старо).¹¹⁹⁾

Речна пловидба - У европској речној пловидби се трошкови склоништа најчешће јављају услед потреба склањања брода од залеђивања реке током зиме. Због тога Рајнска правила предвиђају посебан случај заједничке хаварије под називом "Зимовање" (бр. XXII). Њега уређују слично правилима ЈАП о склоништу. Кад се ради о осталим разлозима одласка брода у пристаниште склоништа, Рајнска правила разликују склањање брода од високог и од ниског водостаја. Трошкове склоништа, и то само упловљавања, испловљавања и тегљења, признају као

117. ЈАП 74, бр. XIV.

118. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 120.

119. ЈАП 74, бр. XII.

заједничку хаварију, само ако су изазвани високим водостајем. Низак водостај угрожава само брод, а не цео подухват (терет), те се склањање брода од њега не сматра хаваријом (правило XXIV). Братиславски споразуми о превозу Дунавом "ћуте" о овом случају заједничке хаварије.

ТРОШКОВИ СПАШАВАЊА (енг. *salvage expences*, фр. *frais de souvetage*) - Као посебан случај заједничке хаварије, трошкови спасавања обухватају награду и накнаде других трошкова, коју целокупна имовина заједничког подухвата дугује спасиоцу изван брода за успешно отклањање опасности, која јој је претила.¹²⁰⁾

Спасавање се најчешће предузима ради одсукавања брода. Отуда су трошкови одсукавања увек и трошкови спасавања.¹²¹⁾ Награда за спасавање се признаје у заједничкој хаварији у износу у којем је одређена. Није значајно да ли је одређена уговором (најчешће), судском одлуком или обичајима.

За признавање трошкова спасавања у заједничку хаварију нужно је да спасавање буде предузето по основу уговора између спасиоца и лица овлашћеног на његово закључење у име бродара. Ако је спасилац самоиницијативно поступао, без уговора са капетаном угроженог подухвата, нема заједничке хаварије, јер трошкови нису вољно (намерно) предузети. Тада нема једног битног општег услова заједничке хаварије, а то је намерност њеног чина. Спасилац, наравно, и тада има право на награду, али бродар нема право да је пријави у заједничку хаварију.¹²²⁾ Спасавање мора да буде успешно. Ако то није, нема ни спаса подухвата, што је битан услов за постојање заједничке хаварије.¹²³⁾

У случају предузимања тзв. сложених спасавања, код којих терет (па и гориво, опрема и залихе брода) мора да се искрца, трошкови се не признају у заједничку хаварију од часа искрцаја, ако се терет и брод одвојено спасавају. Сматра се да се искрцајем терета развргава заједнички пловидбени подухват, тако да нема услова за заједничку хаварију. Међутим, ако се терет само привремено искрцава (на копно, други брод, тегленице или чамце), да би се, по извршеном спасавању, поново укрцао на брод, ради завршетка путовања, трошкови спасавања, искрцаја, ускладиштења, закупа тегленица и поновног укрцаја урачунавају се у заједничку хаварију.

Током спасавања може да настане и штета угроженом броду и терету или спасиоцу (нпр. сударом). Такве штете се признају у заједничку хаварију, осим у случају кад је позив спасиоцу био неразуман, или је био разуман, али је извршен лош избор спасиоца.¹²⁴⁾

120. Слично, Станковић П., Поморске хаварије, с. 34.

121. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 99. Рајнска правила регулишу трошкове спасавања у оквиру случаја одсукавања (бр. XX).

122. ЗОПУП предвиђа да је награду за уговорено спасавање дужан да плати бродар спасеног брода, с тим што власници осталих спашених ствари солидарно одговарају спасиоцу, али само за део награде који се дугује за њихове ствари. Ако је спасилац радио без уговора, сваки власник му дугује награду за своје спасене ствари, без солидарне одговорности (чл. 815).

123. ЈАП 74, бр. VI.

ЗАМЕЊУЈУЋИ ТРОШКОВИ (енг. *substituted expences*, фр. *depences substituees*) - Трошкови који по својој природи нису трошкови заједничке, већ посебне хаварије, али су учињени уместо других трошкова, који би, да су учињени, били признати у заједничку хаварију, зову се замењујућим или супституираним.¹²⁵⁾

Посебно-хаваријски трошкови учињени ради уштеде заједничко-хаваријских трошкова, признају се као заједничка хаварија, али највише до износа уштеде. Ово због тога што се њихово урачунавање у заједничку хаварију правда економичношћу, односно чињеницом да су учињени уместо већих заједничко-хаваријских трошкова. Закон о пловидби и ЈАП 74 признају замењујуће трошкове у заједничкој хаварији у бруто износама. Међутим, Рајнска правила их признају само у нето износама, јер од њих одбијају све оне трошкове, које би учесници заједничког подухвата учинили за време нормалног тока путовања.¹²⁶⁾

Типични случајеви замењујућих трошкова јесу: 1) трошкови тегљења брода, уместо његове оправке; 2) трошкови привремене поправке, уместо скупе коначне;¹²⁷⁾ 3) трошкови прековременог рада посаде, ради краћег боравка у склоништу (нарочито ради оправке брода), јер би трошкови дужег боравка, због поштовања редовног радног времена посаде, били већи.¹²⁸⁾

ОСТАЛИ ТРОШКОВИ - Поред набројаних трошкова, као типични случајеви заједничко-хаваријских трошкова јављају се: 1) камате на основна потраживања (7% годишње) у поверилачкој маси, 2) провизије које се дугују лицу, које је предујмило средства за трошкове ликвидације заједничке хаварије и руковало тим средствима (обично бродар), 3) сами трошкови ликвидације заједничке хаварије.¹²⁹⁾

ЗАКЉУЧАК - Правила која уређују типичне случајеве заједничке хаварије врло су детаљна. Настала су у судској пракси бројних земаља, на основу дуге примене општих правила о заједничкој хаварији и њеној ликвидацији. До њих се дошло пажљивим промишљањем и проницањем у бит заједничке хаварије, кроз бројне, тешке и скупе спорове. Унета су у законодавства великог броја земаља, а у међународној пловидби су уједначена и кодификована у Јорк-антверпенским правилима. Закон о пловидби наше земље их не садржи.

Наша садашња бродарска пракса је све сиромашнија, због малог броја бродова који су нам остали, услед њихове дотрајалости или пленидбе у ратовима (тј.

124. Јакаша Б., *op. cit.*, с. 89.

125. ЗОПУП, чл. 839; ЈАП 74, правило Ф; Рајнско правило бр. II.

126. Нпр. ако је конвој, уместо скупе оправке тегљача, отегљен до одредишта другим тегљачем, од трошкова тегљења (замењујућих трошкова), по Рајнским правилим, одбија се уштеда горива, које би покварени тегљач утрошио од места хаварије до одредишта. У истом случају, по ЈАП и ЗОПУП, ти трошкови се не одбијају, већ се трошкови тегљења другим тегљачем у целости признају у поверилачку масу.

127. ЈАП 74, бр. XIV. в. "Поправке" у оквиру "Трошкови склоништа".

128. ЈАП 74, бр. XI.

129. Станковић П., Поморске хаварије, с. 40, 41.

због међународних санкција). Услед тога је данас занемарљив број случајева у којим се јавља потреба примене правила о заједничкој хаварији код нас. Ипак, можда би било добро да посебна правила о типичним случајевима заједничке хаварије унесемо у наше право, поред општих правила које Закон о пловидби већ садржи. Тиме би их сачували од заборавља, кад једном обновимо бродарство, те нам се опет у пракси појаве случајеви жртвовања за заједнички спас у пловидби. Правила не мора да се унесу у Закон, због спорог и тешког поступка његове измене, у случају потребе за усклађивањем са новонасталим међународним правилима и обичајима у овој области. Вероватно би било боље да се кодификују у облику узанси (нпр. Лучких). Тиме би се омогућило нашим практичарима, да се лакше снађу у њиховој сложеној примени, кад у нашој пракси изненада опет наступи чин заједничке хаварије и потреба њене ликвидације.

Ph. D. Nebojša Jovanović,
Lecturer at the Faculty of Law,
University of Belgrade

Typical Cases of General Average

Summary

In this article there are contemplated special events in the navigation, where general average most often takes place. That is why, they are considered as typical cases of its existence. Those cases usually are excluded from application of general rules about responsibility, because the damage, that happened in those cases, is compensated on the ground of special rules, which are characteristic for the general average. The explained cases are classified to general average losses and general average expenditures. The article deals both with the international rules of general average, and with domestic rules, in maritime and inland navigation.

Key words: *average; general average; losses; expenses; jettison of cargo; extinguishing the fire; port of refuge.*

*Др Љубица М. Зјалић,
Виши научни сарадник
Економског института Београд*

UDK 332.012.32

Преструктурирање привреде у контексту власничке трансформације данас

Резиме

Услови које намеће транзиција и власничка трансформација вишеструко утичу на (технолошко) реструктурирање привреде. То су динамички, али недовољно познати, већином нови процеси. Неки механизми економске регулације, намењени да помогну реструктурирање привреде и власничку трансформацију, углавном, не остварују своју функцију, а уз то још сужавају избор за то потребних опција. Тако се и намеће питање када завршити власничку трансформацију, пошто се (технолошко) реструктурирање привреде не одвија по некој одређеној динамици, због недовољних инвестиционих улагања, недовољног коришћења капацитета и др. То доводи до успоравања власничке трансформације, али (и) до (не)успостављања односа између намере да се крене у очекивану власничку трансформацију и ризика који она доноси што, опет, доводи да се одлаже власничка трансформација, јер се ипак приклонити околностима у којима има толико неизвесности. Решавање таквих проблема не би смело да доведе до блокаде, али је потребан сипраијејски одрез, тим пре што већ саме околности указују да се стално морају имати у виду збивања на подручју (технолошко) реструктурирања, да се не изведу на видело многе друге ипак, као што је незапосленост. Власничка трансформација треба да се заврши када то буде могуће

и да буде одговарајућа. У схваћању тих проблема, можда је реч о променама у разумевању процеса у које тек треба значајније да се улази, али сасвим оштро.

Кључне речи: *преструктурирање, власничка трансформација, привреда, транзиција, независност, инвестиције*

Увод

У свету који се непрестано мења и развија, осећа се потреба за хармоничним, квалитетним и стабилним условима, неопходним за проучавање, стварање и развијање технолошких и моралних стандарда, потребних да се, у што већој мери, људима понуди све најбоље. А то најбоље значи да у XXI веку ти стандарди, у извесном степену, морају бити прилагодљиви и отворени да би се могли модернизовати, адаптирати, побољшати или заменити уколико то захтевају промене услова, технологије или тржишта пошто не треба робовати ни једном створеном концепту, већ решавати горуће проблеме. Зато се откривање важности преструктурирања привреде и повлачење паралеле са власничком трансформацијом, уколико преструктурирање чини технолошку основу за успешну власничку трансформацију, идентификује са успешним функционисањем привреде у условима транзиције. Тачније речено, преструктурирање привреде као стваралачки пут осветљено је власничком трансформацијом, и у великој мери, је разумевање необичности, тежине и пута без колебања, без попуштања и узмицања пред догађајима, усмереним на осветљавање транзиције и глобализације.

За представљање процеса власничке трансформације данас потребно је, свим средствима (посебно научним) да се обезбеди да као крајње логичан резултат испливају природа, карактер, смисао и порука да се актуелна власничка трансформација посматра у реалистичком смислу са разумевањем онога од јуче (или прекјуче), па и од пре десет година. Сматра се да за све то, можда, нема довољно разумевања, иако је то све у епицентру догађаја, али се у то може јасно и прецизно ући, ако се укаже на већ познате резултате ових слојевитих догађања. По свему судећи, без оваквог приступа се више и не може, тим пре што се већ у власничку трансформацију ушло, па се мора саопштити истина заједно с поступком или процедуром доласка до истине. А треба се присетити и мисли која је записана у Јустинијановим "Институцијама": "Поштено живети, другоме не шкодити, сваком своје дати". У томе и јесте величина изазова и тежиште задатка који ваља, попут чвора, разрешити на интелектуалном и акционом нивоу.

Преструктурирање привреде

Преструктурирање привреде, могло би се рећи, први је корак ка подстицању њеног развоја. При томе је најважније шта се подразумева под преструктурирањем привреде, јер од тога зависи и приступ преструктурирању.¹⁾ На преструкту-

рирање привреде се данас гледа и из других углова при чему се промене у привреди сматрају покретачима укупног развоја сваке земље. Са тог аспекта може се уочити колика је улога технологије у реструктурирању привреде. Концентришу се, зато, све снаге да се убрза ритам развоја и превазиђу структурне неусклађености и дисхармонија нагомилане током ранијег периода. А структурне промене на технолошкој основи су битно квалитетно обележје у развоју привреде, јер реструктурирање привреде не значи само физичку (било у краткорочном или у дугорочном периоду), него суштинску промену. Важно је како ће се (рад) организовати, ко ће га обављати и која знања треба поседовати^[4, А4-6]. Па, реструктурирање привреде се специфично одвија и због структуре ресурса и расположиве количине природних извора, због величине домаћег тржишта, идентификације подручја на којима се може располагати масом материјалних и људских ресурса. У тим оквирима треба сагледати да реструктурирање привреде може допринети снажној афирмацији тржишних кретања, развоју тржишне привреде и бржем укључивању у шире интеграционе процесе. То, управо, зато што се снажни процеси либерализације одвијају не само кроз глобализацију светске привреде и транзицију, већ и у оквиру регионалних аранжмана, у којима су негативни ефекти за земље у транзицији, по правилу, мањи^[5, 1]. Ширење тржишне поделе рада, реалокације фактора, побољшање положаја привреде и др., су уобичајени аргументи за реструктурирање привреде. Пошто се тиме подстиче размена и производња и пошто кроз размену, у начелу, добијају сви који се у њу укључују, произлази да реструктурирање привреде користи (доприноси) свим учесницима. А реструктурирање је битан фактор убрзања транзиционих процеса. Најбоље пролазе оне земље у којима је, на технолошким процесима, засновано реструктурирање, што је битно не само за ефикаснији унутрашњи развој, већ је и услов за успешну сарадњу са светом. А сам концепт реформи, који почива на успостављању стимулативног економског окружења, као и отворености према економској сарадњи, прелама се кроз властичку трансформацију и реструктурирање привреде.

И универзитети су се изменили да би се одржао корак са модерним начином живота у овом веома динамичном времену. Високо образовање се трансформисало од привилегија друштвене елите у масовну активност и постало је глобални феномен "учење током целог живота"^[16, 52]. Тако високо образовање мора да одговори на нове захтеве како би створило добре професионалце уместо незапослених дипломаца. Од суштинске је важности да садржај програма буде вођен оним што студенти "треба да знају". Ова потреба ће "натерати" професоре да уђу у

1. "Технолошке промене су у основи структурних промена. Па, предузећа треба реструктурирати, отворити нова, гасити (нека) постојећа, мењати производне програме. Предузећа која су у процесу ревитализације редуковати на знатно мање капацитете од постојећих тако, да се мало уложи, брзо обрне и поново уложи, да би се постигла (одржала) истинска развојна функција." - Види. Др Љубица М. Зјалић: *Реструктурирање као услов за функционисање привреде*, прилог у монографији: "Раст, структурне промене и функционисање привреде Србије", редактор др Милан Илић, Економски факултет у Крагујевцу и Економски факултет у Нишу, Крагујевац, 1998, стр.

перманентну обнову теорије, техника и процеса да би држали корак са знањем које се производи унутар и ван универзитета. Програми ће бити сачињени на основу иновација, свежег знања и последњих технологија учења и образовања, да би високо образовање еволуирало према моделу по коме ће професори и студенти бити перманентни ученици. То је зато што универзитет, пре свега, мора да научи људе да размишљају, да користе здрав разум и да дају слободу креативној имагинацији,²⁾ јер их поверење у снагу технолошке револуције на то наводи. Без тога је веома тешко очекивати било какав брз продор на светско тржиште, мада су битни начини којима се преструктурирање одвија.

Треба подсетити да је врло тешко преструктурирати предузећа, поготово велика, која нису (технолошки) посебно атрактивна, јер корените привредне реформе које транзиција доноси подразумевају, пре свега, снажан развој тржишта и подстицање развоја тржишне привреде. Карактер и дубина свих преокрета морају да буду учињени тако да би се привреда, истински, делотворно укључила у релевантно међународно окружење и тако отворила пут потребној модернизацији, па и преструктурирању. Друштво се, ипак, мења брже него *сџрукџуре* које је исто то друштво креирало, па знање заостаје за овим променама. Недостаје карика између образовања и света рада.³⁾ Можда је то зато што тржиште није способно да адекватно предвиди тип професионалца који ће бити потребан (посебно у мултинационалним компанијама) у сектору високих технологија и у услужном сектору, нити је у стању да идентификује професионалне квалитете који ће бити потребни за десет, а у многим случајевима ни за пет година. Због тога се и констатује да високо образовање не успева да обезбеди знања која тржиште захтева. То, управо, показује колико је тешко предвидети промене у раду на почетку XXI века. Оно што се очекивало 2001. године десило се још крајем деведесетих година XX века. Тако ће информационе и комуникационе технологије захтевати нове квалификације, које ће морати стално да се унапређују.⁴⁾ Стога се преструктурирање привреде мора оријентисати према новим технологијама, које омогућавају бољу ефикасност.

2. Час. Мериђијани бр. 3-4/1999, стр. 68.; Треба подсетити да као што постоји скала *Алфреда Бинеа* за мерење интелигенције, тако постоји и текст за мерење *инџуиције*. Сматра се да је интуиција способност доношења исправних закључака на основу малог броја информација. - Политика од 1. XI 2000, стр.
3. Истраживања о односу између високог образовања и тржишта радне снаге показује да, изгледа, не постоји веза између повећања нивоа знања професионалаца и промена на тржишту радне снаге. Мада тржиште несумњиво захтева основне вештине и знање, оно такође придаје све већу важност емоционалним и психолошким ставовима будућих запослених, који су врло лоше припремљени за услове рада у стварном свету и показују врло мало креативности, прилагодљивости и флексибилности. - Час. Мериђијани бр. 3-4/1999, стр. 66.
4. Нове професије у хуманистичким наукама, попут "лудикадологије" која обједињује психологију, педагогију, информационе науке и технологију образовања, игре и програме креативности замениће стари приступ проучавању једне једине дисциплине. Тако ће велике промене на пољу запошљавања захтевати повећану интердисциплинарност, оживљавање дисциплина заснованих на етици и естетици. - Ч. Мериђијани бр. 3-4/1999, стр. 68.

Једна од основних дилема приликом власничке трансформације тиче се питања шта прво урадити: реструктурирати привреду или извршити власничку трансформацију? Све ово, ипак, указује да реструктурирање привреде (предузећа и банака) треба обавити пре отварања поступка за власничку трансформацију да би се сачувао квалитет радне снаге (запослених),⁵⁾ јер увођење строгих принципа тржишне привреде изазваће оне проблеме које са собом носи капиталистички начин производње.⁶⁾ У овим условима "мора се писмено мислити" [22, 68]. А како реструктурирање привреде заузима кључно место у остваривању повећане конкурентности и повећању запослености, увођење конкуренције је битно за повећање степена ефикасности пословања и рационалне употребе ресурса. [8, 12].

Почетак власничке трансформације је био неадекватан и допринео је осиромашењу земље, па се то и даље наставља, а изгледа да се то одвија под притиском промена и зато је важно да се матица догађања опет не усмери у истом (погрешном) правцу - у џепове оних који су се снашли у вртлогу тих догађаја, којима је то било приступачно, за разлику од оних којима није.⁷⁾ Данас се, можда, треба враћати на реторику, чији је значај вишеструк. Помоћу реторике се разрачунава (не обрачунава) са стварношћу.⁸⁾ Верује се да би обнова реторике у модерном, технолошки и логички моћном, а у духовном прилично скученом времену, моћно утица-

5. Треба се подсетити на изјаву Хенрија Форда. Када су га питали колика би била штета ако му разоре фабрику аутомобила (у II свет. рату) одговорио је: "Уколико би били спасени радници, штета би била брзо надокнађена. И да можемо да купимо сву опрему, да имамо све услове за рад, неће нам вредети кад више нема ко врхунски да ради". - Политика од 6. XI 2000, стр. 9. На ово се надовезују, свакако, врхунски резултати које су постигли наши биолози јединствени у свету, који су открили да "у хелијском једру постоји посебна врста миозина" - протеина који покреће поједине хелијске структуре ("моторна активност"). На ово откриће се одавно чекало (а *миозин* је откривен још 1920. год., али постоји више врста овог протеина), али ово откриће лежи у основи процеса стварања рибонуклеуске киселине - кад год се хелија креће *миозин* делује. - Политика од 19. XI 2000, стр.
6. За нашу земљу, као и за Европску унију карактеристично је да не би прихватила тржиште рада по узору на САД. Никако им не одговара менталитет "HIRE and FIRE" (запосли па отпусти). - Milton Fridman, Интервју "Der Spiegel", цит. према Економска политика бр. 2534 од 13. XI 2000, стр. 27.
7. Треба подсетити и на упутства за власничку трансформацију, која су се нашла уместо законских параграфа и са њима се вл. трансформација "прославила". Та упутства су подстакла да се власничка трансформација одвија брзо, да не би стигла нова законска решења која би је оспорила. Нису је оспорила, него зауставила, а оно што је било вредно доведено је до уништења. Зато су аутори тих и таквих упутстава *одговорни* што се мала група људи, првенствено директора предузећа, обогатила, а већина становништва је осиромашена и све је сиромашнија. - Економски институт: "Основи програма реструктурирања привреде и приватизације", Београд, 20.IX 1995. стр.
8. А моћ реторике састоји се и у томе да се нека ствар прикаже *конкретно*, тј. у вези с људима и вишезначности која настаје из разноликих историјских ситуација, па реторика представља оно што је заједничко свим људима и што све људе обавезује да свој свет граде уз активно и свесно учешће сваког појединца. Цицерон, велики римски говорник, истицао је да је *реч* светло које обасјава ствари и омогућује њихово јављање у различитим значењима. - Др Љубомир Тадић: "У матици кризе", Чигоја, Београд, 1999, стр. 22.

ла на власничку трансформацију. Полази се, свакако, од примата будућности над прошлошћу и садашњошћу.⁹⁾ И из тога, свакако, проистиче да је основни задатак преструктурирања привреде у целини раст производње која ће задовољити домаће потребе (и на основу технолошког преструктурирања), побољшати квалитет производа и проналазити пут за извоз.

Уколико се пође од уобичајених критеријума за вредновање важности преструктурирања привреде на остале секторе (утицај на запосленост и степен извозне пропульзивности) добија се карактеристична слика стања домаће привреде, која је далеко од задовољавајуће.

Власничка трансформација - значај и потреба

О власничкој трансформацији може се говорити као о идеји и о пракси у току. Као идеја код нас се појавила у моменту нужде, када је нашу земљу захватио талас транзиције (која траје приближно деценију). Транзиција је, у основи, процес свеобухватног прилагођавања структурног, институционалног и организационог поретка дате привреде (друштва) у складу са доминантним категоријама, стандардима, механизмима и правилима међународног окружења [28, 36].

О власничкој трансформацији у току, која је изазов и ризик, може се говорити са аспекта остварених резултата и колико је то брз или спор процес. Том изазову и ризику треба се препустити да се трезвено сагледа смисао догађаја. На испиту су способност антиципације и прогнозе.¹⁰⁾ А, најтеже је ваљано пратити рађање, генезу, сазревање и победу неке идеје. Па, када је у питању идеја о власничкој трансформацији, региструје се и инсистира на уверљивости тога догађаја, показује или описује догађај. Када је, пак, у питању власничка трансформација у току, нагласак је на *знању*, тумачењу и примени тога знања. А примена, треба додати и то, нерадо прихвата већ виђено на неком другом месту због велике могућности манипулације и монтаже. Без овога присуства, по свему судећи, више се не може. Никако се не може оспоравати глобализација, транзиција, преструктурирање привреде, па ни власничка трансформација, јер је чињеница да оне данас нису исте, какве су биле пре десет година. Битан је приступ. То, посебно, произлази из идејних сукоба који су се догодили у југоисточној Европи, па ови процеси а, посебно власничка тран-

9. Према Сократу, грађанин "полиса" (тј. сваке заједнице) мора бити припремљен за добро унутрашњим преображајем, самосавлађивањем и самоупознавањем. То понирање у *себе* је онај унутрашњи процес ослобађања. Сократово доба почива на темељима античке заједнице. Ново доба разликује се управо у том типу индивидуума издвојеног из заједнице и окренутог у своју приватност. - цит. према др Љубомир Тадић: "У матици кризе", Чигоја, Београд, 1999, стр. 54.

10. Треба имати у виду познату изреку: "У добру се не понеси, у злу се не понизи", цит. према др Љубомир Тадић: *У матици кризе*, Чигоја, Београд, 1999, стр. 5. Ако се томе дода: "Живот учи оне, који га проучавају".-Задужбина бр. 52/2000, стр. 15.

сформација, нису настали, на пример, духом просветљености, него "кидањем друштвеног ткива и некадашњег поретка ствари, сломом дириговане 'командне' привреде". Трансформација је, у основи, била дивља (лоповска) и обављала се по више метода, али се у суштини сводила на два. Први је потцењивање вредности имовине предузећа, било да је продајна цена нижа од реалне, било да се делови или цело предузеће изнајмљују другима по прениској закупнини. Такву власничку трансформацију омогућују некомплетни или лоши закони. Други метод спонтане власничке трансформације је декапитализација друштвених/државних предузећа која се, првенствено, изводи увећањем зарада запослених на нивоу изнад нормалног, што доводи до губитака и смањења капитала предузећа^[17, 63]. Обратно од тога тек је та баштина остала делимично да "мирује" целу деценију, пре него што се уопште сада поновно активира. Сада би тек требало изграђивати оно што се назива власничком трансформацијом зато што се томе процесу прилазило опонашањем земаља у транзицији, па су све те мисли и поступци били атрактивни и добијали су сјај дубине. А тек сада се открива тај "златни трезор" и треба да се изгради оно што се назива власничка трансформација за наше услове и (наше) потребе.

Од тога времена, у судару са модерним рационализмом, власничка трансформација је пролазила кроз наизменичне фазе успона и падова, позитивног и негативног усмерења, јер је то удар на читав низ уобичајених проблема^[14, 10], који су постали озлоглашени по својој отпорности на сва досадашња појединачна решења. А то је велики "пакет" реформских мера, јер је за макрорегулацију потребан радикални хируршки рез, а овде се ради о еволуционом процесу.

Усвајајући Законе о власничкој трансформацији (њих више) и Закон о предузећима, наша земља се запутила дугом стазом сарадње са променама, које се код нас морају обавити.¹¹⁾ А све су оне, у основи, закочиле власничку трансформацију

11. Програм реформи од 1996. у Републици Србији укључио је израду новог концепта власничке трансформације, што је операционализовано доношењем Закона о својинској трансформацији ("Службени гласник Р.Србије" бр. 32/97.). Разрађена су начела савезног Закона о основама промена власништва друштвеног капитала ("Службени лист СРЈ" бр. 29/96). Акценат није дат само на власничку трансформацију већ, ослањајући се на Закон о предузећима, и на новом моделовању предузећа. Други круг власничке трансформације у Србији треба да омогући завршетак започетих процеса власничке трансформације фирмама у којима је тај процес по ранијим прописима отпочео, као и да прошири њихово дејство на незахваћени део привреде. Спровођење овог Закона излази из оквира интерног акционарства заступљеног код раније трансакције и стварају се услови за формирање новог облика и организације тржишта за промет стеченим акцијама. Отпочињање трговине акцијама је припремљено, новим законом о тржишту хартија од вредности, чије се доношење ускоро очекује. На овај начин се стварају услови да, и у нашој земљи, тржиште капитала буде потпуно отворено и јавно у складу са светском праксом, што је у функцији јачања поверења, заштите инвеститора, али и емитената. Управо то поверење може да понуди најављени нови закон о својинској трансформацији. Овде је важно уверење запослених да неће остати без посла, ако се уђе у власничку трансформацију. А то значи да се прво обави реструктурирање привреде, па онда власничка трансформација. - види: Право и привреда бр. 5-8/2000, стр. 403 и 402.

или је, баш та трансформација закочила друге процесе и промене. То је, са ове дистанце, могуће, можда, баш сада уочити. Заиста се увек остаје на оној тачки, на којој су се испреплитале бројне и комплексне препреке и остаће све док се не нађе неки бољи путоказ да се то боље реши у самом процесу трансформације, а не да се уважавају неке сугестије споља. Дода ли се томе и неадекватна правна регулатива из које је, с правом се може рећи, произашла шпекулантска и нехумана власничка трансформација, још јаснији бивају разлози зашто се тај процес тако дуго и одлаже. И када се грешило као да се није хтело да се то сагледа са више страна. Ако се томе дода Хегелово мишљење (наводимо га по сећању) "када један друштвени поредак дође у сукоб са својом 'истином', онда он може бити најлакше нападнут" [22, 127]. То је, ипак, имало своју дубоку димензију, јер се оцењивало да у овим променама, транзиција нема битног значаја. Сматрало се да се препрека може уклонити оног тренутка, када буде више засметала. А крај овог миленијума, који је обележен покушајем да се помири дух законске регулативе, рационализма и спекулативних потеза, власничка трансформација је постала један његов симбол у сенци, иако се никада није било свесно и не зна се, како далеко ће нас одвести сви ови потези од почетног извора од кога је власничка трансформација започета.¹²⁾

У сваком случају се зна да промене треба да одговоре на многа питања, сасвим рекло би се, "НОВА", јер њихова даља успешност зависи, у великој мери, од власничке трансформације. То је, уједно, дуго путовање у тајанствене пределе, најблиставији продор у поимање стварности а, свакако и најдубље у самом разумевању различитих мишљења. Па, када се брже дешавају (непредвидиве) промене у ситуацији препуној нових догађаја, као што су догађаји у нашој земљи, тачност човековог предвиђања и запажања слаби. За промене које се дешавају брзо, потребно је и више података да би одлуке биле ефикасне и разумне. Неки друштвени процеси се осамостаљују, нагло колебају, тако да њима, ни уз највеће напоре, није могуће управљати, тим пре што су нека од ових подручја уско повезана са необузданим развојем технологије. Не сме се пренебрегнути да се развој глобалних технологија одражава на културу, уметност, вредносна опредељења. "Променити се једном је разумљиво, али променити се много пута је сумњиво, нарочито уколико је у питању идеја која је суштина човека. Ако је неко тако драстично променио свој став, онда у најмању руку треба да остане скроман". - Ђерђ Конрад. Изгледа да је "друштво залутало" тим пре што се приближава граници која се не сме прећи, јер с оне стране престаје свака контрола^[23, 354]. Потребно је наћи додирне тачке са стварношћу, јер оно што раније није било могуће сагледати и (научно) доказати, сада је могуће помоћу технолошких достигнућа и међународних (и правних) стандарда, уз већу прецизност. Зато је неминовно учествовати у тим променама, посебно захваћених светским тржиштем.

12. Истини, ипак, треба гледати у очи јер "зло жели да се приближи савршенству, док добро жели да се позабави ругобом и каљугом да би их преобратио". - Политика од 11. XI 2000, стр. III.

Неминовна последица власничке трансформације је незапосленост или парцијална запосленост, која детерминише појаву дистанцирања од заједнице.¹³⁾ Тако се ствара "другоразредна радна снага", која прихвата "привремена запослења", она без социјалних гаранција и услуга, па представља "праву опасност" као резултат транзиције и глобализације.¹⁴⁾ Уз то, и нове технологије иду томе у прилог. Зато се све то данас не може одвијати на стари начин, тим пре што су се учесници у власничкој трансформацији понашали недолично, бавили су се недопустивим (незаконитим) радњама ношени корупционашким менталитетом. Пошто се менталитет споро мења, у власничкој трансформацији мора се бити стално на опрезу. А власничку трансформацију у Србији (до сада) карактеришу два таласа: први у периоду 1990 - 1991. (по савезном закону); други у периоду 1991 - 1994. (по републичком закону). Али је, можда, још теже што је таква атмосфера довела до одлива високо образоване радне снаге (посебно научника и истраживача са института и са универзитета) јер се није ништа предузимало да се сачува "људски капитал" којим је могуће обликовати најповољнији сценарио за привредни развој сваке земље^[11, 16]. Иако је тешко приказати сву сложеност будућности, ваљало би покушати да се опише једно подручје живота у том замишљеном будућем тренутку. Постоји разпетост између све веће несигурности коју стварају брзи догађаји и потребе за њиховим темељним утемељивањем у оквиру којих би се одвијала "праведна" власничка трансформација. Настојање да се управља власничком трансформацијом биће, можда, могуће тек онда када се мало по мало буде повећала поузданост предвиђања и када се онима који доносе одлуке буду обезбедиле прогнозе боље од садашњих.¹⁵⁾ Па, чувена Протагорина изрека "Човек је мера свих ствари, оних које јесу да јесу, оних које нису да нису"^[6, 104], обавезује на човеково ослобађање, покреће сав стваралачки потенцијал човека и подстиче и охрабрује трагање за новим могућностима. Ту је важно како нешто може бити приказано, важна је та хваљена "вештина убеђивања" којој ништа не може да одоли, већ јој се пре или касније све мора покорити и то својеволјно, а не помоћу принуде.¹⁶⁾

Власничка трансформација се сада налази, можда, на најтежем испиту опстанка, јер је најпотребнија као посебан облик напредовања да се земља заштити

13. Треба подсетити да је (1944) у Великој Британији објављена Бела књига, која је носила наслов *Employment Policy* - Политика запошљавања са првом реченицом: "Влада као свој најважнији циљ прихвата одговорност за одржавање високог и стабилног нивоа запослености у послератном периоду". - *Employment Policy*, Cmd. 6527, London, HMSO, 1944, цит. према: David Henderson: *Inocence and Design: The Influence of Economic Ideas on Policy*, Економски институт, Београд, 1991, стр. 9 (превод). Макроекономија не покрива читаву економију. Постоји и микроэкономија, као други слој економије у којој је присутна савремена технологија. Овде стандардна економска анализа (ни)је од помоћи. Доктрина је интуитивна и саморегулишућа. - David Henderson: *Op. cit.* стр. 9 и 10.
14. Треба подсетити на Ростову (Walt Whitman Rostow) теорију етапног развоја, која разликује *перије економског развоја* једне земље. Теорија сугерише да су разлике између развијених и земаља у развоју потпуно *нормална* ствар, узрокована чињеницом да се налазе у различитим етапама развоја. - Економски сигнали бр. 72/јун 2000, стр. 85.

од пропадања. Снага негативног не би јој ништа могла нашкодити споља ако не би била изнутра склона паду. А то није искључиво појава данашњице, већ заправо збивање у читавом процесу власничке трансформације.¹⁷⁾ Тиме се откривеној истини даје предност над истином на основу слободног критичког увида да би се показало колико је важније интуитивно зрење него посредовано знање. Тиме су тако отворена врата свакој врсти произвољности и неодговорности.

Шта, заправо, онемогућава провођење власничке трансформације? Додуше, потпун одговор треба тражити, по свему судећи, у правној (законској) регулативи. Она треба да одговори на процес почетне власничке трансформације како би се могао уочити разлог и за ову у току. Али, прави разлог данашње потребе за власничком трансформацијом је обликовање система. Систем је добар ако функционише и док функционише не треба га дирати. Али, он, кад је реч о власничкој трансформацији, није никад профункционисао. Због тога је сваки одговор неразднојо повезан с питањем о томе шта власничку трансформацију највише угрожава на њеном почетном степену. У питању је, сигурно, уздрмавање власничке трансформације у њеном темељу, у одустајању од свих достигнутих нивоа, чак и од логичког поступка, а не само од њене усмерености. А задатак је, управо, у томе да се до краја *разлучи и открије*, у њеној структури, у њеним општостима и законитостима, њеним појмовима и начелима, оно настрано и злоћудно, што нужно води у злочин. А (не)прилике у којима се власничка трансформација данас налази, нису много веће и дубље него у почетку, али су, у начелу, д р у г а ч и ј е . Тако, у изузетно сложену економску драму, која се стално одиграва, постоје одређе-

15. Од 1946. год. када је донет основни Закон о државним привредним предузећима, па до данашњег важећег Закона о предузећима 1996, предузећа су се десет пута усаглашавала са новим прописима, односно сваке пете године. Важећи Закон о предузећима, као пројекат за власничку трансформацију треба доградити, како би се створиле правне основе за свеобухватну корпоративну трансформацију предузећа и уградила недостајућа решења, тј. попунила правна празнина о привредним друштвима и акционарству уопште. Сам нормативни део тога процеса и није толико сложен, колико је сложено овладавање тим новим системом. Овде је важно да се схвате основна решења запослених као будућих акционара предузећа, због тога што, углавном постоје предузећа у власништву запослених. А већ постоје појаве које одударају од правила. Уместо скупштине акционара (која би могла имати више од стотину лица), успоставља се скупштина од свега неколико лица као заступника свих акционара, па чак и тако да број тих заступника (свих акционара) буде мањи од броја чланова управног одбора, а унапред се зна ко ће одредити те заступнике... Има и других неправилности да на седницу Скупштине акционара долази само председник Савета, који је уједно и члан Управног одбора, што Закон забрањује. - Право и привреда бр. 5-8/2000, стр. 303, 308, 309.
16. "Људска реч је најмеродавнија и најмоћнија сила на свету, да би се могло угрозити само биће, него и довести у питање даљи опстанак људског рода". - Михаило Ђурић: Оп. цит. стр. 304.
17. "Твоја патња потиче од твојих дела." - Тибетанска књига мртвих, Политика од 9. XI 2000, стр. 18.

ни елементи правилности, мада се догађаји не понављају [12, 17]. Па, у чему се онда састоји толико очекивани епохални преокрет? Он се, вероватно, састоји у томе што доводи до видљивих промена у друштвеном систему. Неминован услов за то је добра правна регулатива. Неопходне су измене у Закону о својинској трансформацији да би она издржала све изазове и опасности. И неизвесност је неизбежност с којом се суочава власничка трансформација. Могу се пратити промене у приступима и концептима, али и на плану економског, социјалног и технолошког развоја што показује да власничка трансформација пролази дуг и трновит пут развоја, ризичан и опасан, а да су отуда разумљиви напори да се све то правилно усмери. Сам економски развој се мора посматрати у спрези са социјалним развојем, па у спрези са технологијом, која је у жижи интересовања (везана за реструктурирање привреде), па и нови профил запослених, што подразумева оспособљеност за ефикасније и квалитетније обављање професионалних задатака у условима припрема за наступајући миленијум. А према Сократовом објашњењу: "Мудрост се не састоји само у знању знања него тек у знању знања и незнања" [6, 274]. Изгледа да "највећа невоља данашњег света јесте невоља увиђања невоље", чиме може да се објасни у чему је смисао одлагања власничке трансформације, ако већ није у потпуности у њеним погрешним корацима. То је тешко исправити, али се, ипак, не може тако наставити. А људски живот је, истина, бесконачно напрезање, зато је потребно разумети и сагледати, колико је власничка трансформација томе допринела. Свакако много, а, по свему судећи, чињено је то уз помоћ знања и незнања.¹⁸⁾

Шта за власничку трансформацију значи реструктурирање привреде?

Степен коришћења (производних) капацитета и људских ресурса је значајан индикатор стања, динамике економског раста и развоја, односно њихове ефикасности и ефективности. Отуда је општедруштвени интерес да се подиже укупан степен искоришћености капацитета. Због недостатка капитала за развој, активирање неискоришћених капацитета је приступачније (јефтиније) од изградње нових, односно од куповине и увоза нове опреме. Али, већи степен искоришћености захтева нове технологије и увођење, посебно, технолошких стандарда у економске процесе. Па, тако, ништа не може да се оствари без одговарајућих услова. Зато многе услове треба претпоставити као пожељне, али ни један не сме да буде ван граница могућности. Један од услова је и одговарајућа алокација ресурса. А

18. Потпуно се пренебрегава оно што је још Ниче уочио, да када се интелектуалац баца у политику, престаје да буде интелектуалац. Директно је у сукобу са истином, јер *гази начело науке да проповеда истину*. - Др Љубомир Тадић: *У мајници кризе*, Чигоја, Београд, 1999, стр. 354.

сам раст проистиче из иницијативе и промена унутар друштва: појединци и предузећа иновирају, покрећу или прихватају промене јер имају за то интересе. Њих мотивише жеља за дохотком или страх од губитака. Али се алокација ресурса не поистовећује са микроекономијом. А богатство и величина земље треба да буду такви да омогућују својим становницима да живе радећи слободно и умерено. А наша земља је недавно на једном значајном међународном скупу оцењена "као земља која није исцеђена процесима власничке трансформације и као таква од великог је интереса за потенцијалне инвеститоре", па овакав приступ не искључује заједничка улагања као модел, који треба да се примењује.

А економија је данас заиста крхка, болесна од болести која се зове парализа или, можда, блокада, али коју треба усмеравати тако да се окрене развоју.¹⁹⁾ "За сада се може тврдити толико да је најбољи начин животиња и за појединца и за земљу (државу) уопште онај у коме врлина располаже са довољно средстава да може да се отелови у добрим делима."²⁰⁾

Па, сада када постоје лутања и у процедурама пословања на финансијском тржишту, преструктурирању привреде, и у процесу власничке трансформације, уз постојање сукоба надлежности и недовољно јасне разграничености деловања између појединих органа и институција, а што води и правној несигурности, треба, на новој основи, прилагођавати привреду хармонизованој европској регулативи. Прихватањем правних принципа да што није забрањено, изричито, општим принципима или моралом дозвољено је, требало би да буде и наш прилаз^[25, 7]. Самим тим што већ дуго постоје правне празнине, у којима се губи информација о оној правој величини, то делује као "црна рупа", а то одједном може да се види, јер се (не)довољно испољава (манифестује), а 'црној рупи' је свеједно који облик материје гута^[13, 19]. Пошто су претходници (теорије) преструктурирања привреде и власничку трансформацију оставили неиспитане, потребно је да се сада преструктурирање привреде преиспита и у односу на власничку трансформацију. Ако се тако поступи, лакше ће се моћи увидети да преструктурирање привреде иде у прилог запослености. Добро је подсетити се и на Аристотела, који је открио однос једнакости у изразу робних вредности.²¹⁾ Друштво које би се заснивало на неједнакости људи није могло дати услове да се открију тајне вредности, а та се тајна састоји у томе што су "у облику робних вредности сви радови изражени као једнак људски рад, па тиме и као радови једнаке вредности". Тако је Аристотел најважније проблеме, који се односе на економску активност, а који су и данас за нас најважнији,

19. Треба подсетити да је "демократија диктатура права, али је у употреби". - Политика од 31. III 2000, стр. 4.

20. "Врлина је мерило среће, а човеку припада толико среће колико има врлине и памети и способности да се по њима управља". - Сократ. Ако неко сматра срећним човека због његове врлине, тај ће рећи да је срећна она држава у којој има више врлине. - Аристотел: *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984, стр. 172 и 171.

21. По Аристотелу се на пример - пет постеља се може разменити за једну кућу, када су им изједначене вредности или да је пет постеља = толико и толико новца. - Аристотел: *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984, стр. XV.

видео у свој њиховој сложености. "Трајна његова заслуга састоји се у томе што је анализирао начине економског прибављања и открио улогу новца као обичног прометног средства и као новчаног капитала [1, 279], у времену када еквивалентни људски рад још није био историјска чињеница". Данас је људски рад еквивалент, што личи на мисао која не одустаје [16, 159]. Зато треба осудити похлепност за добитком, који превазилази задовољавање природним разлозима оправданих потреба. А људи се највише старају за своју својину, а равнодушни су према заједничкој имовини. Изгледа да заједнички послови не стварају јединство, него изазивају раздоре. Али, извор друштвеног зла није приватна својина, него људско неваљалство. У извесном смислу и ово су заједничка добра (деоничари у једном предузећу), али, по општем правилу приватне својине, свако ће више напредовати, јер дела за своју властиту корист. Због тога за врлине приватне својине важи истина из пословице "пријатељима је све заједничко" [1, XVII]. Зато је потребна привредна, стратешка и морална оријентација да би се помогло самом себи. Можда, баш сада у овом периоду, када се (у суштини) назовимо то, наставља власничка трансформација, треба реструктурирати привреду и спречити сувише велику и опасну²²⁾ неједнакост у распореду добара и сачувати радну снагу, јер прекомеран апетит за богатством, с једне стране и тешка сиротиња, с друге стране, представљају највећу опасност, не само за економску активност и друштвени мир, него и за телесно и морално здравље становништва. При свему овоме треба усаглашавати све потезе да се не догоди "сви моћници раде оно што желе" [1, 144]. Мада је "мудри Хиџија" сматрао да су закони, као и обичаји "тирани људског рода", ипак помоћу закона треба разрешити дилеме зависно од тога да ли су закони откривени или донети, јер процес се своди на трагање за добрим и истинитим.²³⁾ Али, један од постулата теорије права је: "Закон увек заостаје у односу на живот". Зато најпре треба одговорити на питање: који принципи треба да леже у основи ових потеза, да би одговарали нашим потребама? Суштина власничке трансформације је да предузећа раде ефикасније. Потребно их је реструктурирати и сачувати радну снагу.²⁴⁾ Ову идеју не треба стављати на пробу, као што се не треба двоумити око власничке трансформације.

22. Недавно је изашла књига *О добровољним приходима*, која указује да спонзорство (донације) толико осиромашује запослене, чија се предузећа појављују као донатори да их то угрожава. А то је код нас узело толико маха, да на то треба озбиљно скренути пажњу.
23. Ако су откривени, они су попут средњовековних закона: а) божански, б) природни или ц) земаљски и као такви постају независни од процеса, познавања и откривања, па се (политички) процес и своди на трагање за добрим и истинитим. Ако су донети, они су продукт уговора између појединаца, њихових споразумевања која су на највишем нивоу - Устав земље. - J. Buchanan i R. Congleton: *Politics by principle, not interest*, Cambridge University Press, 1998, стр. -цит. према Економска политика бр. 2534 од 13. XI 2000, стр. 26.
24. На тај начин омогућити образованим људима да могу да делују на формулисање смерница предузећа, а то је и начин на који се утиче на људе да чине ствари за које они сами нису веровали да могу да их чине. Људима треба омогућити да науче све што се може научити, као на пример подстаћи способност за процењивање прилика, па знање, интелигенција и идеје данас су најважнији састојци, елементи правога руковођења. Оправдано је да су ту, пре свега, важне и д е ј е. -Економска политика бр. 2507 од 8. V 2000, стр. 31.

Али, "онај део грађанства који жели да се имовина очува, мора бити јачи од оног дела који то не жели". Као сваки развитак и научно-стваралачки развитак појављује се, и структурно и функционално, само на основу друштвено-привредног склопа. Ту је вештина стицања имања и вештина вођења имања. "Имање је средство за живот, а богатство је мноштво тих имања" [1, 7].

Да ли је *вештина стицања* исто што и *вештина вођења домаћинства* или је само једна њена грана или је то, пак, вештина која само помаже вођењу домаћинства? Тачно је да *вештина стицања* није исто што и *вештина вођења* домаћинства (предузећа), јер задатак прве је да *прибави*, а друге да *упоотреби*²⁵⁾. Која би, наиме, вештина ако не *вештина вођења* домаћинства (предузећа) учила како треба искоришћавати имање једног домаћинства (предузећа). Зато остаје питање да ли је *вештина стицања* део вештине *вођења* домаћинства или је то посебна вештина. Јер, ако је задатак те вештине да се сазна *одакле* се може стећи богатство и имање, а имање и богатство састоје се од многих елемената, поставља се, у првом реду, питање: да ли је прибављање део вештине *стицања* домаћинства или нешто друго?

Како се у процесу власничке трансформације односити према онима који су стицали, а како према онима који су водили предузеће.²⁶⁾ Отпочињање власничке трансформације поновно и њено убрзање сигурно ће захтевати допуну или измену Закона о власничкој трансформацији и повезивање са Законом о страним улагањима, Законом о предузећима, као и Законом о хартијама од вредности (Сл. лист СФРЈ бр. 64/1989. и 20/1990.) што ће све омогућити праведнији однос према свим учесницима него што је он био у почетној фази власничке трансформације. У том смислу треба: 1) отпочети власничку трансформацију предузећа, где још није покренута; 2) отпочети власничку трансформацију финансијског сектора; 3) отпочети и друге видове власничке трансформације; 4) отпочети доградњу амбијента у коме ће се тај процес одвијати [7, 16]. Овом процесу треба да претходи преструктурирање привреде.

Када треба завршити власничку трансформацију?

Сматра се да досадашњи резултати спровођења (одвијања) власничке трансформације нису нимало охрабрујући.²⁷⁾ За овај процес може се рећи да није ни могао да се брже одвија да не би дошло до масовног растакања друштвеног капитала, стицаног годинама, а и због ваздушне агресије на нашу земљу (март-јуни 1999). Судбина ових предузећа је у рукама (њихових) директора, па су они постали

25. Треба подсетити на Конфучија: "Да би се повећало богатство једног народа треба поштовати један велики принцип: они који га стварају треба да су многобројни; они који га троше да су спори. Само у том случају богатство ће бити довољно". - цитирано према: J. Attali и M. Guillaume: *Анти-економика*, Београд, 1978, стр. 75.

26. Песник Салон каже: "За људе богатство нема граница. Богатство, друга врста стицања, то је вештина богаћења", - Аристотел: *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984, стр. 13-14.

већински власници у процесу власничке трансформације. Али, код нас се све тешко одвија, јер се власничка трансформација и транзиција одвијају у условима кризе. А предузећа морају бити власнички трансформисана, па се треба потрудити да се пробуди интересовање за ову промену. Треба да се припреми прелазак и помогне у сналажењу на путу организације мишљења. Свакако се не би могло рећи да нико није крив за пређашње стање око власничке трансформације. Није заслужан, вероватно нико и за ово што се изнова покреће. Премало се мислило, не само зато што се није умело о чему треба мислити већ, првенствено, оно што треба мислити, а то је дакако (биће као такво) узмицало пред првим захватима. Зато је важно да се позиција власничке трансформације у томе препозна, да се дефинише и уобличи. А у основи економске логике стоји, управо, овај систем резоновања. Дилема је само којим методама и на који начин треба да се реализује овај процес. Да ли треба цео систем власничке трансформације провести као скуп мањих групација (мала и средња предузећа) или га реализовати интегрално? Аргумент ипак иде у прилог парцијалној власничкој трансформацији, због већ делимично обављене власничке трансформације. А аргументи у прилог интегралне концепције су следећи: рационалнија и ефикаснија организација и адекватна законска регулација власничке трансформације. То би, можда, одговарало и првој концепцији, јер се ефикасније и на најподеснији начин усмеравају стране инвестиције у предузећа са добро решеним статусом власничке трансформације.

Можда треба рећи да нема издиференцираног става о томе да ли је бољи први или други приступ. Постоје и друге (економске) солуције у којима само струка може да заузме став шта је боље. Врло је сложено питање како реализовати ту бољу, односно најбољу варијанту, као и какве ће последице бити без обзира на предности. У сваком случају би се последице код обе варијанте, у данашњим (нашим)

27. До сада је 2657 предузећа у Републици Србији поднело захтев за процену вредности капитала (друштвеног), што је први услов за власничку трансформацију. Њих 1802 предузећа добило је процену вредности капитала. Самим тим што је 30. јуни 2000. године био последњи рок када су се предузећа морала уписати у судски регистар са процењеном вредношћу капитала којим располажу, види се да власничка трансформација споро тече или је у застоју. У власничку трансформацију ушла су у први круг 352 предузећа, што је око 50% од укупног броја предузећа. Од овога броја у Београду их је 114 предузећа (32% од укупног броја), у Централној Србији 70 предузећа, на Косову и Метохији 6 предузећа, у Војводини 162 предузећа (46% од укупног броја). У овим предузећима запослено је укупно око 110.000 радника (просек око 311 радника у предузећу). По правилу се овде ради о најуспешнијим предузећима, а већина ових предузећа започела је власничке промене по ранијим законима о својинској трансформацији. Укупан капитал којим располажу ова предузећа, која су ушла у ове власничке промене износи око 3.350 милиона ДМ или око 9,5 милиона ДМ по предузећу. Број грађана који су постали акционари износи 152.000, међу којима су око 4/5 грађани са правом приоритета, а око 1/5 спољни акционари. У други круг власничке трансформације ушла су 94 предузећа а упис је завршен у 153 предузећа. Извор података је Министарство за економску и власничку трансформацију Републике Србије, цитирано према: Др Мирко Васиљевић: *Предузећа и харџије од вредности*, Привреда и право бр. 5-8/2000, стр. 4, ф. 1.

условима, брзо испољиле, самим тим што се хронично пати од несташнице капитала. А, опет, одлагање овог проблема има као пратеће последице заостајање у развоју. Решење је, очигледно, да се подржи тренд власничке трансформације, јер страна улагања не долазе у земљу као дародавци, већ као профитне организације. И то трагају за што већим профитом. Они се појављују као инвеститори "па је за њих свеједно да ли да изграде фабрику чоколаде или ауто пут" [20, 10]. А недовршена власничка трансформација, поготово непреструктурирана предузећа, подразумева да свако стране улагање може ићи на штету запослених и производње. Зато и треба поставити питање када треба окончати власничку трансформацију. Треба рећи две ствари: онда када је *могуће* и онда када је *одговарајуће*. А то је условљено и самим околностима, па ће избор бити задовољавајући, ако то буде оно што и одговара [1, 214]. Судаћи по свему, власничку трансформацију, у свој својој слојевитости треба закључити када је најкорисније и најпробитачније, треба је привести крају кад пружа највише *преимућство* [2, 277]. При томе се треба служити научним методама да би се нашло дугорочно решење у развоју и у запослености, јер се сиромаштво може превалити само "робусним" економским растом.

Могућности, можда, има и више, али оно што одговара сигурно ће се показати као најприкладније и најлакше се може извршити у реалним приликама. Можда се до сада, заиста, превише делало, а премало *мислио*, јер се, уистину, још није било спремно ни кадро за ово друго, али је најзад дошло време да може да се мисли [6, 40]. Указала се потреба и нужност преузимања једног задатка, који је, по свему судећи, једини још преостао да предочи неки путоказ и учини прве, опрезне испитивачке кораке у том правцу.²⁸⁾ Зато је велика мудрост да се у оваквим околностима изведе праведна и ефикасна власничка трансформација. Разуме се да она није постављена као затворен систем и не треба је тако тумачити, али је треба видети у неко време као заокружену, мада је све то подложно променама према околностима које све то детерминишу. То је разлог, што је познато, да се мултинационалне компаније, по правилу, мешају у унутрашњи живот (сваке) земље у коју се улаже капитал. У процесу власничке трансформације и фазама у самој реализацији тога процеса, треба се суочити са чињеницом да земље у које се капитал инвестира (увознице капитала) губе део свога (економског) суверенитета. Земље (компаније), које улажу свој капитал у другу земљу, неће се одрећи утицаја на процес доношења најважнијих одлука. Већ самим тим, што логика капитала инсистира на томе да тражи свој простор за деловање, а то значи да има утицај који му обезбеђује опстанак и оплодњу, правом законском регулативом земља увозница капитала мора обезбедити себи заштиту [25, 24]. Али, прихватање страних инвестиција је, можда, најприхватљивије решење за земљу која је принуђена да недостатак капитала решава на тај начин. Улазак страног капитала је само мало боља варијанта од одласка људи без посла у друге земље. А власничка трансформација

28. Ради се апсолутно мисленом поступку да смо последних седамдесет година XX века присуствовали сукобу између *капитализма* специјализованог у производњи богатства, али оскудне расподеле, и *социјализма*, специјализованог за расподељивање богатства, али неспособног да га адекватно производи. - Политика од 1. X 2000, стр. 6 и још...

која је (у нашим приликама) изнуђен потез трајаће онолико дуго, колико буду трајале околности које су је определиле. Не постоји ни један разлог да се доведе у питање регуларност власничке трансформације.

Закључна разматрања

Истраживања преструктурирања привреде у контексту власничке трансформације данас, која све више попримају црте отвореног дијалога и указивања на опрезност, није нимало лако привести крају, чак ни само у неком скраћеном, једва тек издалека наговештенем облику, а камоли у потпуности. Није могуће ни поуздано закључити какви су изгледи да се власничка трансформација "праведно" изведе, опстане у времену у коме има толико изазова. Може се, можда, поуздано потврдити и оправдати водећа мисао да је подстицање власничке трансформације од пресудног значаја за отрежњење и освешћење наше земље. Но, структурне промене и власничка трансформација нису сасвим обичне, тривијалне, свакидашње појаве, већ нешто доиста изузетно у највећој могућој мери. То су овоземаљске, тако рећи, базичне стреле које продиру дубоко у суштину друштвеног ткива сваке земље, а које се зачињу и развијају у људском мишљењу. Ово утолико пре што је власничка трансформација једна од циљева транзиције, а која себи придаје важност водитељице. Није ли то неки снажан порив, који је нагло разбуктао мишљење, а оно се морало спотаћи о своје, дотада, немишљене мисли и изгубило чврст ослонац, те постало проблематично само себи иако, ослонац за своје деловање не треба тражити нигде изван себе, већ само једино у себи самом.

Власничка трансформација, у основи, не трпи ништа (мутно), нејасно, па зато и подстиче на даље разашњавање. Колико год се мислило да су преструктурирање привреде и власничка трансформација самостални чиниоци, односи између њих се стално испреплићу у правцу све потпунијег подређивања једне стране другој. Па, уколико власничка трансформација означава прекорачење свих граница које човека подсећају на његову коначност и несавршеност, онда је тешко избећи закључак да је власничка трансформација крајње опасна ствар, ако се одвија спонтано. Она доводи, у великој мери, до незапослености и до осиромашења привреде и друштва. Али, отворен и усмераван пут власничкој трансформацији омогућава неке потезе у вртлогу технолошког кошмара којим смо захваћени, да се нађе начин како да се власничка трансформација оконча. "Највећа невоља данашњег света јесте невоља неувиђања невоље".²⁹⁾ Па изгледа да нема другог избора него да се храбро истраје у обликовању и спровођењу власничке трансформације, јер не може да се објасни у чему је смисао свих тих вртоглавих промена, ако се у жижи тога не нађе власничка трансформација. Па, власничку трансформацију треба извести када предузеће буде рентабилно, те тако интересантно за стране инвеститоре [21, 196]. Све ово иде у прилог преструктурирању привреде, која ће довести до те рентабилности, али на новој основи, чији је примарни циљ стварање

29. Ништа није једнозначно, већ све има две ствари, разапето је између два пола.

претпоставке за финансијска тржишта. Зато је неминовно разумети улогу власничке трансформације. Она је, свакако, прихватљива ако је прогресивна, никако ако је поробљивачка.

Литература

- [1] Аристотел, (1984) ПОЛИТИКА, БИГЗ, Београд
- [2] Аристотел, (1982) РЕТОРИКА, изд. Слободан Машић, Београд (независно издање 40)
- [3] Attali, J. i Guillaume M., (1978) Анти-економика, Београд
- [4] British Steel Consultants (BSCOS), (1991) Студија о реструктурирању црне металургије у Југославији - прилози за (п)реструктурирање, Извештај фазе 2 (Смедерево), Београд
- [5] Базлер-Маџар, М., (2000) Економска интеграција на територији бивше Југославије - на путу ка европској интеграцији, Економски институт, Београд
- [6] Ђурић, М., (1999) О потреби филозофије данас - филозофија између Истока и Запада, Прометеј, Нови Сад
- [7] Ђурић, Д., (2000) Системске, транзиционе и интерне претпоставке трансформације привреде, Нишко саветовање економиста, Ниш (мај)
- [8] Економски институт Београд, (1995) Основни програм преструктурирања привреде и приватизација, Београд (20.IX)
- [9] Економски сигнали, (2000) бр. 72, Београд
- [10] Економска политика (2000) бр. 2534; 2507, Београд
- [11] Гречић, В., (ред.) (1996) Миграција високо стручних научних кадрова и научника из СРЈ, Савезно министарство за науку и животну средину, Београд
- [12] Henderson, D., (1991) Innocence and Design: The Influence of Economic Ideas on Policy, Економски институт Београд
- [13] Infeld, L., (1983) Albert Einstein, his Work and its Influence on our World, Полит, Београд
- [14] Komai, J., (1992) The Road to a Free Economy - Shifting from a socialist system: The Example of Hungary, Економски институт Београд
- [15] Komai, J., (2000) The Road to a Free Economy - Ten Years After, Transition No 2
- [16] Мериђијани, (1999) бр. 3-4, Београд
- [17] Мијатовић, Б., (1993) Приватизација, Економски институт, Београд
- [18] Министарство за економску и власничку трансформацију Републике Србије, (2000) Преглед власничких промена у привреди Србије, Београд (мај)
- [19] Право и привреда, (2000) бр. 5-8, Београд
- [20] Словић, Д., (2000) Економски аспекти концесија, Економски видици бр. 1
- [21] Табароши, С., (1997) Транзиција мунди, Правни факултет, Београд
- [22] Тадић, Љ., (1999) У матици кризе, Чигоја, Београд
- [23] Toffler, A., (1997), Future Shock, Грмеч, Београд
- [24] UNESCO World education Report, (2000) The right to education - Towards education for all throughout life, Paris
- [25] Васиљевић, М., (2000) Приватизација - циљеви и лутања са посебним освртом на законска решења у Србији, излагање на саветовању НДЕЈ, Економски факултет, Београд, 23. и 24. марта

- [26] Васиљевић, М., (2000) Предузећа и хартије од вредности, Право и привреда бр. 5-8/2000
- [27] Зјалић, М. Љ., (1998) Преструктурирање као услов за функционисање привреде, монографија "Раст, структурне промене и функционисање привреде Србије", редактор проф. др Милан Илић, Економски факултет у Крагујевцу и Економски факултет у Нишу, Крагујевац
- [28] Зјалић, М. Љ., (1999) Запосленост у условима неизвесности, монографија "Економски токови привреде Србије у условима транзиције", редактор проф. др Биљана Предић, Економски факултет у Нишу и Економски факултет у Крагујевцу, Ниш

(чланак примљен 20. XII 2000.)

**Ph. D. Ljubica M. Zjalić,
Senior Research Fellow,
Economic Institute of Belgrade**

***Restructuring of economy within transformation
of property now days***

Abstract

Terms imposed by transition and property transformation have multiple effect on (technological) restructuring of economy. These are dynamic, but insufficiently known, mostly the new processes. Certain mechanisms of the economic regulation, intended for help in restructuring of economy and property transformation, mainly do not reach their function, and furthermore they limit choice of required options for it. So, the question, when to accomplish property transformation arises, as (technological) restructuring of economy does not follow some certain dynamic, due to insufficient investments, usage of capacities etc. It slows down transformation of property, but (and) to establishing (do not establish) relation between intention to commence expected transformation of property and risk that it brings, which again postpones transformation of property, as it is difficult to accept circumstances which consist so many uncertainty. Solution of such problems should not bring to blockade, but strategic caution is necessary, even more as, the circumstances themselves indicate that events in field (technological) of restructuring should be permanently considered, in order not to present many other difficulties, as unemployment. Transformation of property should be accomplished when it is possible and it should be appropriate. Understanding these problems might mean changes in comprehension of processes in which should be entered more complexional, but very carefully.

Key words: *restructuring, transformation of property, economy, transition, unemployment, investments*

*Бранко Рајичић- извршни директор
у Компанији "Дунав осигурање" а.д.*

UDK 368/369

Регресни захтеви иностраних организација социјалног осигурања према домаћим организацијама осигурања имовине и лица

Резиме

Конвенције, односно међународни уговори о социјалном обезбеђењу не односе се на осигурање имовине и лица.

Одредбе о праву суброгације у њим конвенцијама не могу се применити на организације за осигурање имовине и лица.

Устав СРЈ и Уставни закон за спровођење Устава СРЈ не остварују правни основ за примену Конвенције о социјалном обезбеђењу на осигурање имовине и лица.

Одредбе Закона о решавању сукоба закона са прописима других земаља о међународном праву за вануговорну одговорност не могу се применити на сирове против организација за осигурање по основу суброгације, јер те организације нису првични оци штеће створеним фондовима социјалног осигурања.

Одредбе Закона о облигационим односима којима се уређује уговор о осигурању имовине не односе се на област социјалног осигурања, па се те организације не могу позивати на одредбе о праву суброгације из члана 939. овог закона. У противном, треба применити члан 948. према коме осигуравач не може имати, ни по ком основу, право на накнаду од одговорног лица.

Према члану 76. Закона о осигурању имовине и лица, организације социјално осигурања, домаће и стране, не могу према организацијама за осигурање имовине и лица истицајући регресне захтеве, односно захтеве по основу суброгације.

Кључне речи: социјално осигурање, осигурање имовине и лица, Конвенција о социјалном обезбеђењу, регрес, суброгација.

Увод

Акционарска друштва за осигурање имовине и лица регистрована за обављање послова на територији СРЈ изложена су потраживањима иностраних организација здравственог, пензионог и инвалидског осигурања по основу регреса или суброгације. Ово се пре свега односи на организације за осигурање регистроване за обављање послова обавезног осигурања власника моторних возила од одговорности за штете причињене "трећим лицима".

Потраживање иностраних организација социјалног осигурања је предмет великог броја судских спорова у дугом низу година. Девизни износи спорних обавеза мере се десетинама милиона ДЕМ.

Обавезно осигурање од одговорности је изузетно ризична врста осигурања која у дугом низу година исказује губитке у пословању из мноштва, више или мање познатих разлога. Један од значајних разлога тих губитака је спорна обавеза регреса односно суброгације према домаћим и страним организацијама социјалног осигурања.

У различитим временским периодима у другачијим системско правним и политичким условима ово питање разматрано је на стручним скуповима и саветовањима правника.

Судска пракса формирана у периоду самоуправног социјализма нетржишним условима пословања, у почетку у околностима непостојања законских решења, а касније решењима у савезним и републичким прописима који су одражавали тај политичко правни систем, по инерцији одржала се и у потпуно промењеном правном и политичком систему.

Много је теже данас у условима тржишног пословања, када се организације за осигурање оснивају ради стицања добити, као самостални тржишни субјекти, променити ток инерције у законодавству, теорији и судској пракси, која опредељује ово питање, него поставити основе за решење овог питања по први пут.

Нерешени својински концепт субјеката у правном односу, решења у унутрашњем праву, међународни прописи, конвенције о социјалном обезбеђењу и други извори права ово питање чине изузетно сложеним. Све ове околности захтевају претходно анализирање основаности одређеног решења.

Основ суброгације у судској пракси

Анализирајући судске пресуде и судску праксу југословенских судова може се утврдити следеће:

Право иностраних фондова и каса на суброгацију, односно регрес, заснива се на потписаним конвенцијама бивше СФРЈ са једним бројем европских земаља и на одредби чл. 16. Устава СРЈ, према којој СРЈ преузима обавезе које произилазе из међународних уговора, односно конвенција у којима је СРЈ страна уговорница. Према том члану, међународни уговори који су потврђени и објављени у складу са Уставом и општеприхваћеним правилима међународног права чине саставни део унутрашњег правног поретка. Такође се то право заснива на члану 10. Уставног закона према коме међународне и друге обавезе преузете од бивше СФРЈ до дана проглашења Устава СРЈ сматрају се обавезама СРЈ.

Затим, ово право заснива се на одговарајућим одредбама Закона о решавању сукоба закона са прописима других земаља на основу којих се одређује меродавно право, надлежност и поступак. Конкретно се позива на члан 28. тог закона којим се утврђује да је за вануговорну одговорност меродавно право места где је радња извршена или места где је последица наступила, зависно од тога шта је повољније за оштећеника.

У вези надлежности и поступка, сходно члану 53. Закона о сукобу закона у споровима о вануговорној одговорности надлежан је суд СРЈ ако је штета настала на територији СРЈ, односно тужени (у овом случају организација за осигурање) има седиште у СРЈ.

Поред изнетих основа за признавање права суброгације, односно регресних права иностраних фондова и каса, позива се и на право директне тужбе из члана 941. ЗОО према коме оштећено лице, у конкретном случају инострани фондови, може накнаду штете захтевати непосредно од осигураваача.

Такође се указује на основаност тих захтева сходно чл. 939. ЗОО према коме исплатом накнаде из осигурања на иностране фондове као тужиоце прелази право према одговорном лицу, односно право суброгације.

На основу изложеног, у актуелној судској пракси судови заузимају становиште да је право на суброгацију односно регрес иностраних фондова и каса основано на закону и прописима и да изричита одредба из чл. 76. Закона о осигурању имовине и лица, према којој инострани фондови здравственог, инвалидског и пензионог осигурања не могу према организацији за осигурање истицати регресне захтеве, не може производити дејство, јер су прописи којима се регулишу међународне обавезе старији од прописа којима се регулишу унутрашњи правни односи.

Аргументи за преиспитивање судске праксе

Кључно питање у оцени основаности захтева иностраних фондова и каса социјалног осигурања према фондовима осигурања имовине и лица је питање међу-

народних конвенција и њихове примене на акционарска друштва за осигурање имовине и лица. Према овом мишљењу, конвенције односно споразуми о социјалном обезбеђењу не односе се на осигураваче обавезног осигурања, на акционарска друштва за осигурање имовине и лица односно на област уговора о осигурању имовине и лица која је потпуно посебна правна област изван области социјалног осигурања. У општим одредбама свих потписаних конвенција изричито се наводи да се конвенције односе на прописе о здравственом осигурању, пензијском осигурању, инвалидском осигурању, додатку на децу (члан 2. Споразума између СФРЈ и СР Немачке о социјалном обезбеђењу). Такође, примера ради, у члану 1. општите одредбе конвенције закључене између СФРЈ и швајцарске конфедерације изричито се наводи да се ова конвенција примењује у Југославији на законодавство о пензијском осигурању, законодавство о инвалидском осигурању, законодавство о здравственом осигурању и на законодавство о дечијим додацима. И у свим другим билатералним уговорима, тј. конвенцијама о социјалном осигурању потписаним са 16 европских и 3 ваневропске државе, изричито се наводи да се ове конвенције односе на област социјалног осигурања.

Одредбе у неким конвенцијама којима се регулише право суброгације, односно накнаде штете од ређих лица, не односи се на право накнаде од организација за осигурање имовине и лица, њихове фондове, па ни на фонд и средства осигуравача обавезних осигурања од одговорности сопственика моторних возила за штету причињену трећим лицима. Ово стога што осигураваачи нису непосредни причиниоци штете фондовима социјалног осигурања, нити су у односу осигуравача и осигураника социјалног осигурања "трећа лица" причиниоци штете. Овим се не дира у законско право којим се регулише област социјалног осигурања на накнаду штете од трећег лица, непосредног причиниоца штете, али се указује да је према прописима којим се то право регулише у Југославији оно ограничено само на намерно причињене штете или штете причињене грубом непажњом.

Погрешно је позивање на чл. 16. Устава СРЈ о испуњавању обавеза које произилазе из међународних уговора (конвенција), јер се та одредба не односи на осигурање имовине и лица, односно на уговорно осигурање, већ само на област социјалног осигурања. Према томе, не постоје међународни уговори којима се регулише осигурање имовине и лица, па не постоје ни општеприхваћена правила међународног права из те области које би била саставни део унутрашњег правног поретка.

Није основано позивање на чл. 10. уставног закона којим се регулише да се материјалне и друге обавезе које је преузела СФРЈ сматрају обавезама СРЈ. Ово због тога што обавезе бивших заједница осигурања, а поготово акционарских друштва за осигурање, нису и не могу се сматрати обавезама државе. Не само због тога што то нису конвенцијске обавезе, као што је напред изложено, већ и због тога што су бивше заједнице осигурања и данашња акционарска друштва самостални привредни субјекти и што послују у области грађанско-правних односа, облигаци-

оних односа и у одређеним случајевима у области међународног приватног права, а не у области јавног права нити међународног јавног права.

Када се у пресудама, па и у теоретским радовима, позива на право иностраних фондова и каса социјалног осигурања, на суброгацију односно накнаду штете које ти фондови трпе према фондовима уговорног осигурања, по правилу се позива на чл. 28. Закона о решавању сукоба закона са прописима других земаља. Међутим, овај члан регулише питање меродавног права за вануговорну одговорност за накнаду штете са међународним елементом. Неосновано се позива на овај члан који регулише односе између штетника и оштећеног. Осигуравач није, нити може бити, субјекат вануговорне одговорности за штету, јер он није непосредни причинилац штете нити оштећени. Меродавно право за уговоре о осигурању је право места где се у време пријема понуде за закључење уговора о осигурању налазило седиште осигуравача. Тако је изричито регулисано у чл. 20. тач. 13. Закона о сукобу закона. Осигуравач, дакле, није причинилац штете нити треће лице на које би се могло применити право суброгације иностраних фондова и каса из области социјалног осигурања. Такође је спорна надлежност и поступак у споровима о вануговорној одговорности из чл. 53. Закона о сукобу закона јер се право суброгације, тј. право на накнаду штете од причиниоца штете у споровима о вануговорној одговорности не може применити на спорове између фондова социјалног осигурања и осигурања имовине и лица, већ непосредно на лице које је причинило штету по основу вануговорне одговорности. Тако треба тумачити и став 2. чл. 53. према коме се надлежност и поступак примењује у споровима против заједнице осигурања имовине и лица ради накнаде штете трећим лицима на основу прописа о непосредној одговорности те заједнице, као и у споровима о регресним захтевима по основу накнаде штете против регресних дужника. Ово из разлога што инострани фондови и касе нису трећа лица према којима постоји непосредна одговорност заједнице осигурања имовине и лица. Трећа лица су, сходно овом пропису, непосредно оштећени у саобраћајној незгоди проузрокованој одговорношћу осигураника заједнице осигурања који има уговор о осигурању од одговорности са том заједницом, а не посредни оштећени из односа уговорног или законског са трећим оштећеним лицем. Сопствено право оштећеника и директна тужба у случају постојања уговора о осигурању од одговорности из чл. 941. ЗОО односи се само на непосредно оштећене у вануговорној одговорности а не на посредно оштећене иностране фондове и касе. То што би осигураник из уговора о осигурању одговорности могао да захтева од свог уговорног осигуравача да му надокнади износ на који је пресудом обавезан према фондовима социјалног осигурања, не даје право тим фондовима да се непосредно тужбом обрате према фондовима акционарског друштва за осигурање. Ово тим пре што је одговорност штетника законским прописима ограничена за случај намерног проузроковања штете и штете проузроковане грубом непажњом.

Није без значаја ни чињеница се у Закону о сукобу закона питање меродавног права, надлежности и поступка односи на заједнице осигурања, а не на ДД и АД.

Заједнице осигурања су биле интересно организоване организације у систему привређивања самоуправног социјалистичког система и као некакви сервиси удруженог рада били чиниоци договорне економије. Као такви, моги су се сматрати некаквим парадржавним организацијама, а њихови фондови парадржавним фондovima. Међутим, од 1990. године, односно доношења Закона о основама система осигурања имовине и лица, организације за осигурања се оснивају као ДД и самостални тржишни субјекти потпуно независни од државе. Овај статус до краја је регулисан Законом о осигурању имовине и лица донетог 28. јуна 1996. године када се организације за осигурање оснивају и усаглашавају своју делатност као акционарска друштва.

Када се ради о одредби става 2. члана 53. и прописије надлежност суда СРЈ у споровима о регресним захтевима по основу накнаде штете против регресних дужника битно је уочити разлику између права регреса и права суброгације. Овом одредбом одређује се надлежност и поступак у споровима о регресним захтевима АД за осигурање против сопствених осигураника регресних дужника када су накнадом штете трећим оштећеним лицима сходно закону измирили обавезу и за оне случајеве који се уговором о осигурању искључују из покрића. Да би се ово појаснило, треба уочити да се уговором о обавезном осигурању искључује покриће за штету из основа одговорности коју осигураник причини управљањем возилом у пијаном стању, управљањем без возачке дозволе односно ваљане исправе за осигурање и у другим случајевима предвиђеним уговором. Ово произилази из одредбе чл. 87. Закона о осигурању имовине и лица према коме организација за осигурање не може у одговору на поднети захтев од стране оштећеног лица истицати приговоре које би на основу уговора о осигурању или закона могла истаћи према осигуранику због непридржавања уговора или закона. Међутим, организација за осигурање која је накнадила штету оштећеном лицу према ставу 2. тог члана, има права на регрес према сопственом осигуранику за износ исплаћене накнаде ако није наступила њена обавеза према уговору о осигурању од одговорности. Такође, организација за осигурање која је накнадила штету причињену од стране неосигураног сопственика моторног возила или лица које је без овлашћења управљало моторним возилом сходно закону има право на регрес од тих лица. Изричита одредба чл. 53. став 2. Закона о сукобу закона односи се на те спорове организације за осигурање против регресних дужника, а не на право иностраних фондова и каса социјалног осигурања по основу права суброгације према фондovima организација за осигурање имовине и лица.

Позивање на одредбу чл. 939. ЗОО о прелазу осигураникових права према одговорном лицу на осигураваача, односно о праву суброгације, такође није могуће. Ово стога што се ради о одредби Закона о облигационим односима којим се регулише уговор о осигурању имовине, а не о одредби којом би се то право преносило на организације социјалног осигурања. Уместо било које друге аргументације, као аргумент се износи да Закон о облигационим односима уопште и не регулише питање социјалног осигурања (здравственог, инвалидског и пензионог). Уколико би

се одредбе о осигурању из Закона о облигационим односима тумачиле тако да се оне односе и на социјално осигурање, онда би се оне по својој правној природи морале сврстати у одредбе о осигурању лица. У том случају требало би применити чл. 948. ЗОО став 1. према коме осигуравач који је исплатио осигурану суму не може имати ни по ком основу право на накнаду од трећег лица одговорног за наступање осигураног случаја.

Одрицање СРЈ од континуитета и признање једнаког положаја свих држава насталих од бивше СФРЈ као сукцесора представља посебан аргумент у прилог ставу да не постоји Уставни основ за признавање права на суброгацију страним фондовима здравственог и пензионог осигурања према организацијама за осигурање имовине и лица.

У прилог овом схватању цитирам пресуду Вишег привредног суда Србије по тужби "Algemeine unfallversicherungsanstalt" из Аустрије против Компаније Дунав осигурање а.д. из Београда ПЖ број 7767/2000:

"УСВАЈА СЕ жалба туженог па се ПРЕИНАЧУЈЕ пресуда Привредног суда у Београду П. број 2990/99 од 17.5.2000. године и пресуђује:

ОДБИЈА СЕ тужбени захтев тужиоца да се обавезе тужени Компанија осигурања "Дунав" из Београда да тужиоцу Algemeine unfallversicherungsanstalt из Аустрије плати износ од АТС 57.327 са каматом од 6% годишње како је то означено у изреци првостепене пресуде као и 13.597,30 динара на име трошкова парничног поступка.

Свака странка сноси своје трошкове парничног поступка.

Образложење

Првостепени суд је побијаном пресудом обавезао туженог да тужиоцу плати 57.327 АТС са годишњом каматом од 6% на износе наведене у првостепеној пресуди и 13.597,30 динара на име трошкова парничног поступка.

Против првостепене пресуде жалбу је изјавио тужени побијајући је из свих законских разлога. Наводи у жалби да је првостепена пресуда заснована на Конвенцији која је закључена између Аустрије и бивше СФРЈ 1996. године. Међутим, ова Конвенција или споразум о социјалном осигурању не односи се на осигурање од одговорности односно на област уговора о осигурању имовине и лица која је потпуно посебна правна област изван области социјалног осигурања. Сматра да се конвенција односи на прописе у здравственом, пензијском и социјалном осигурању и њихове носиоце и међусобне односе.

Тужилац је поднео одговор на жалбу.

Испитијући првостепену пресуду у смислу члана 365. ЗПП, Виши привредни суд налази да је жалба основана.

Међу странкама није споран основ ни висина тужбеног захтева. Спорно је смао право тужиоца за подношење тужбе односно за накнаду штете по основу регреса имајући у виду одредбе члана Закона о осигурању имовине и лица.

По становишту овог суда првостепени суд је на правилно утврђено чињенично стање погрешно применио материјално право. Према члану 76. Закона о осигурању имовине и лица, домаћа и страна физичка и правна лица која обављају послове здравственог, инвалидског и пензијског осигурања (фондови и друго) не могу према организацији за осигурање истицати регресне захтеве по основу осигурања од одговорности за штету коју употребом моторног возила причине трећа лица услед смрти и повреде тела и друго.

Имајући у виду ову одредбу Закона о осигурању имовине и лица првостепени суд је на утврђено чињенично стање погрешно применио материјално право. Првостепени суд се позива на Конвенцију која је закључена између бивше СФРЈ и Савезне Републике Аустрије која је ратификована у СФРЈ 23.2.1966. године о социјалном обезбеђењу. Сматра да међународна Конвенција је и даље на снази што произлази из уставне стипулације сукцесије из члана 10. Уставног закона за спровођење Устава СРЈ. Тачно је да је уставним законом чланом 10 предвиђено да материјалне и друге обавезе које је преузела СФРЈ од дана проглашења Устава да се сматрају њеним обавезама односно обавезама република које су је сачињавале, исто тако чланом 16. Устава СРЈ предвиђено је да Савезна Република Југославија у доброј мери испуњава обавезе које произлазе из међународних уговора у којима је она страна уговорница. Одредба члана 16. ст. 1. је потпуно јасна и односи се само на обавезе које је преузела СРЈ. Што се тиче уставног закона у овој одредби није предвиђено да СРЈ преузима све обавезе бивше СФРЈ, а исто тако Уставом СРЈ није могло ни да се предвиди да ће обавезе које је преузела бивша СФРЈ по међународним уговорима да се сматрају обавезе република које су је сачињивале. Дакле, Уставом СРЈ није могло да се предвиде обавезе за републике које су сачињавале бившу СФРЈ. Да би се Конвенција закључена између СФРЈ и Републике Аустрије која је ратификована у СФРЈ 23.2.1966. године могла применити на конкретан случај и то још конкретније на осигурање имовине и лица, Уставним законом би то морало бити изричито предвиђено тако СРЈ преузима обавезе које се односе на раније закључене конвенције а за територију СРЈ. За сада, нема услова да се непосредно примењује Конвенција закључена између СФРЈ и других држава јер то не произилази из Уставног закона.

Имајући напред наведено у виду стекли су се услови да се првостепена пресуда преиначи применом члана 373. ЗПП пошто је првостепени суд на правилно утврђено чињенично стање погрешно применио материјално право.

С обзиром на наведено Виши привредни суд је на основу члана 373. тач. 4. Закона о парничном поступку преиначио првостепену пресуду и одбио тужбени захтев."

Закључак

На основу изложеног, мишљења сам да су се стекли услови за промену става судова и напуштање судске праксе о праву иностраних фондова и каса социјалног

осигурања (здравственог, инвалидског, пензионог и др.) на суброгацију ("регрес") од организација за осигурање имовине и лица.

(чланак примљен 25. I 2001.)

Branko Rajčić,
Executive Director
"Dunav Insurance", p.l.c..

Foreign Social Security Companies' Claims for Compensation Against Domestic Life and Property Insurance Organisations

Summary

International conventions on the social security do not regulate the field of property and life insurance.

The provisions about right to subrogation in those conventions cannot be applied to the activities of property and life insurance organisations.

The FRY Constitution and the FRY Constitutional Act for the enforcement of the FRY Constitution do not give a legal ground for application of the Social Security Convention to property and life insurance.

Provisions of the Collisions of Law Act in the field of tort liability cannot be applied to litigation against the property and life insurance organisations, because those organisations did not committed a damage to the foreign social securities funds.

Provisions of the Obligation Relationships Act on the property insurance contract do not refer to the social security field and that is why the social securities organisations do not have a right to call for application of the provision of the right to subrogation in article 939 of that Act. On the contrary, it should be applied article 948, which does not give an insurer a right to compensation against liable person.

According to the article 76 of the Property and Life Insurance Act, social securities organisations, either domestic or foreign, cannot enforce claims for compensations against property and life insurance organisations, i.e. claims on the ground of subrogation.

Key words: *social security, property and life insurance, Convention on social security, compensation, subrogation.*

*Драгица Мартиновић,
водећи правник за уговарање,
Енерџопроект Холдинг АД*

UDK 347.4

Елементи јаноправног карактера код концесионог уговора

Резиме

Концесија је правни однос између државе (концеденција) и правног или физичког лица (концесионара), у коме држава уступа правном или физичком лицу право коришћења природног богајства или добра у општој употреби, или вршење јавне службе ради остваривања јавних интереса уз одређену накнаду.

Како је држава једна од уговорних страна у уговору о концесији и како је предмет уговора о концесији обављање привредне делатности од јавног интереса, по овај уговор доводи у непосредну везу са јавноправним елементима.

С обзиром да је уговор о концесији по својој природи уговор више јавноправног него грађанскоправног карактера, слобода уговарања је ограничена. увек се полази од императивних одредаба и јавног поретка.

Како држава остварује своје интересе обављањем јавних служби системом концесија (снабдевање грађана одговарајућим услугама у области саобраћаја, и слично у области природних богајстава, комуналија и сл.) и како реализација уговора о концесији носи одређене ризике, по концесионар има пуно право да, у циљу заштите својих интереса, тражи од ње гаранције којим би му држава под одређеним условима гарантовала остварење његових права по основу уговора о концесији, односно стабилности пословања.

Кључне речи: *Концесија, Јавно предузеће, Административни уговори*

Увод

Реч концесија потиче од латинске речи *concedere*, што значи допуштање, повластица, односно овлашћење.

У праву, концесија представља правни однос између државе као носиоца власти и као субјекта економских односа и физичких и/или правних лица, којима држава даје одобрење ради обављања привредне делатности од јавног интереса.

У нашим прописима (Закон о концесијама, Сл. гласник РС бр. 25/97), концесија се дефинише као правни однос између државе (концедента) и правног или физичког лица (концесионара), у коме држава уступа правном или физичком лицу право коришћења природног богатства или добра у општој употреби, или вршење јавне службе ради остваривања јавних интереса уз одређену накнаду.

Концесија није нов правни институт. Историја оваквог правног односа почиње још у феудализму, у правној форми регалија. Реч регалија потиче од речи *rex*-краљ, који је тада био врховни носилац власти и врховни господар имовине. Како се центар моћи и управљања имовином пренео на државни апарат, тако и регалија у капитализму добија правну форму концесије.

У привреди земаља са капиталистичким уређењем концесија је била врло заступљена као облик инвестирања капитала од стране, најчешће, крупних приватних предузећа. У земаљама са социјалистичким уређењем овај принцип није био применљив, изузетак представља СССР где је ради подизања земље после великих разарања у току грађанског рата и револуције давана концесија страним капиталистима у уским областима привредних делатности.

Међутим, данас је овај облик инвестирања у привреди све присутнији. Треба навести неке земље где у последње време улагање капитала у привреди путем концесије доживљава све већу либерализацију. На пример: у Аргентини је у септембру 1989. године донет Закон о државној реформи Но. 23696 (State Reform Law No. 23696), који утврђује основе за приватно улагање капитала у делатности од јавног интереса без било каквог ограничења у вези са земљом порекла улагача.

Аргентинска легислатива у вези са страним улагањем коначно је либерализована 1993. године доношењем Амандмана уз Закон о страном улагању бр. 21.382 (Amendment of the Foreign investment law No. 21.382). Страни улагачи могу улагати капитал у Аргентини без било каквог претходног одобрења и под истим условима као и домаћи. Енергетски сектор је био главна мета те реорганизације (Закон бр. 24065 од јануара 1992) – Law 24065.¹⁾

Влада Перуа, на челу са председником Фухиморијем, је јула 1990. године почела са реформама политичког и привредног деловања. Главни циљ реформе је популаризација приватног улагања, како локалног тако страног.

Најважније реформе су се односиле на модернизацију енергетског система, а основ таквих реформи је био Закон о електро концесијама донет Врховним де-

1. Special report on the electric business prepared by Aurilio Garcia Sayan abogados I.T.R. special Supplement, априла 1996.

кретом (Decree Law) Но 25844 из 1992. године. Сходно том Закону, све те делатности могу бити реализоване од стране физичких или правних лица националних или страних.²⁾

Шпанија је земља са малим домаћим резервама сировина. Тај факт је главна црта шпанског енергетског закона. Стога, минерали, гас, нафта и други материјали су формално класификовани као јавна добра. Али и поред тога, истраживање, производња, транспорт, експлоатација, испорука и снабдевање минералима, гасом, нафтом и другим материјалима може да буде, што и јесте случај, у рукама приватних корпорација кад оне стекну релевантне дозволе и одобрења за вођење тих активности од стране надлежних државних институција. У шпанском уставу (чланови 199. и 125.) је утврђено да је држава одговорна за регулисање "основа" које се тичу рударске и енергетске индустрије. "Основе" представљају државно политичке подструктуре које могу доносити легалне прописе на њиховој територији, увек поштујући генералне принципе утврђене од стране централне владе. Генерални легални пропис којим је утврђена шпанска енергетска политика је Национални енергетски план. Актуелни план је план који важи за период од 1991. до 2000. године.

Закон 1973. (Mining Act, Law 23/1973 of July 73) био је парцијално измењен Законом 54/1980 од 5. новембра у вези са енергијом која се односи на рударске ресурсе. Овим изменама учињено је прилагођавање са рударском регулативом за улазак у Европску Унију. Наведени Закон утврђује да сви рударски ресурси у Шпанији припадају држави, изузетак је направљен за минералне и термалне воде, стење и друге конструкционе материјале.

Сходно овом закону Влада може утврдити "резерве" где су искључене приватне рударске делатности у складу са економским и стратешким циљевима земље, што значи да држава може предузети директну експлоатацију, мада је законом, под одређеним условима, предвиђена додела концесија и приватним бизнисменима.³⁾

Како су сви рудници формално јавна добра, у суштини све активности у пољу испитивања, истраживања и експлоатације захтевају административне дозволе или концесије које одобрава Влада. И у случају када се обезбеди потребна дозвола, концесионар може добити право да откупи земљиште на коме се изводе рударске активности, међутим, не може постати и власник рудника.

Мађарска, такође, врло динамично спроводи реорганизацију енергетског сектора. Она у томе предњачи у односу на друге источноевропске земље. Процес хармонизације енергетског сектора са ЕУ стандардима почео је доношењем Закона о концесијама из 1991. године. И друге бројне земље које се налазе у транзицији форсирају овај систем улагања.

2. Special report prepared by Bernardo e Duggan and Victoria Zoldi of basilico, Fernandez – Madero & Duggan, Buenos Aires – International Financial Law Review, 1996.

3. Special report prepared by Bernardo e Duggan and Victoria Zoldi of basilico, Fernandez – Madero & Duggan, Buenos Aires – International Financial Law Review, 1996 – Gomez – Acebo & Pombo.

Концесије се врло често, готово по правилу, организују као страну улагање, али то за сам појам концесије није од великог значаја.

Очигледно је да држава све више прибегава оваквом начину инвестирања, нарочито она држава која не може да обезбеди потребан капитал, као и стручњаке специјализоване за управљање и пословање великим привредним системима, као што су железнице, поште, производња, пренос електричне енергије, рудници, путеви и томе сл. Све чешће држава те делатности уступа физичким или правним лицима, домаћим или страним, уз одговарајућу накнаду.

Како је држава једна од уговорних страна у уговору о концесији, поставља се питање како то утиче на карактер тог уговора?

Правна природа уговора о концесији

Уговор о концесији је инструмент правног и економског промета, којим се остварује јавни интерес. Треба истаћи да се овај уговор по неким својим карактеристикама не разликује од класичног цивилноправног уговора. Међутим, како је предмет уговора о концесији обављање привредне делатности од јавног интереса, то се овај уговор доводи у непосредну везу са јавноправним елементима. Управо из тих елемената произилазе неке особености концесионог уговора, које се огледају нарочито у овоме: 1) не важи правило консенсуализма, јер се по правилу захтева строга форма за заснивање концесијског односа, 2) не важи правило равноправности саговорача, јер концедент у поступку закључења концесијског уговора наступа са позиције јавне власти, 3) одредбе прописа, којима се утврђује садржина концесијског уговора саставни су делови тог уговора, 4) присутност јавноправних елемената зато што је предмет уговора делатност од јавног интереса, 5) решавање спорова насталих из остваривања концесионих права и обавеза, чији је предмет непокретност у искључивој је надлежности суда, док за решавање спорова насталих из извршења других међусобних права и обавеза може се уговорити надлежност арбитраже, итд...⁴⁾

Поред горе наведених карактеристика, треба навести још неке чињенице које овај уговор опредељују. На пример: Концесионар није слободан у формирању цене свог производа, односно услуге. Уговор о концесији, сходно члану 20. Закона о концесијама (Сл. гласник РС бр. 20/97), мора да садржи одредбе којима се утврђују цене, односно критеријуми за одређивање цена производа и услуга за крајње кориснике. Уговор, готово увек, садржи одредбу којом се утврђује да формирање цена, односно њихова промена, подлеже одобрењу концедента. На пример: У Одлуци о давању концесије за изградњу, коришћење и одржавање дела аутопута Е-75 од Ниша до границе са Републиком Македонијом, стоји да висина путарине-тарифе,

4. Концесијски однос и концесијски уговор, Др Љубиша Дабић, Нови уговори од значаја за привредни развој Југославије, Зборник радова са Саветовања одржаног 16. и 17. III 1995. године у Београду, стр. 143 до 167., Институт за упоредно право, Привредна комора Југославије.

као и тарифни систем подлежу одобрењу надлежних органа Републике Србије, као и свака промена тог система. Међутим, чак и да се оваква једна одредба не угради у текст уговора, концедент је тај који одлучује о променама цена. Колико је његово овлашћење у овом погледу показује и то што он може у току саме реализације концесије чак и да смањи цене, уколико то буде захтевао јавни интерес. Да би предупредио негативне последице једне овакве одлуке, концесионар би морао на вредме обезбедити гаранције којима ће га концедент заштити од ризика недовољног прилива средстава од пројекта, како би концесионар могао да надокнади своју инвестицију.⁵⁾

Поред горе поменутог овлашћења да смањи цене, треба истаћи и то да концедент има право да постави и доњу границу цене, односно да захтева од концесионара да производ и/или услугу, која је предмет уговора о концесији, пласира по што је могуће бољим ценама на тржишту. Типичан пример за то представља одредба (чл. 7.2) Концесионог споразума закљученог између Републике Либерije и Liberia Gold And Diamond Corporation 20. септембра 1976. године, која гласи: "Концесионар ће уложити највеће напоре како би продао произведено злато, дијаманте и било који пратећи минерал по максималним могућим ценама на тржишту."

Колика су овлашћења концедента у уређивању концесионог односа говори и чињеница да он одређује начин и услове под којима се обавља концесија. У том смислу концедент утврђује техничко-технолошке услове реализације концесије, степен и начин ангажовања домаћих лица и коришћење домаћих материја, производа и услуга, услове и начин одржавања предмета концесије у концесионом периоду, услове и начин чувања животне средине, висину стопе приноса концесионара у концесионом периоду итд.

Концедент, такође, има право вршења надзора над обављањем концесионе делатности. У том својству концедент врши контролу целокупне реализације концесије како би се уверио да се она одвија у складу са уговором, важећим законима и јавним интересом. Сходно томе, концедент може мењати уговор, односно предузимати неке друге мере ради заштите јавног интереса.

Једна од уговорних одредаба која, можда, највише иде у прилог тврдњи да држава има моћ да у складу са јавним интересом мења и укида одредбе уговора о концесији, је једностранни раскид концесионог уговора од стране концедента. Наиме, концедент може, уколико то захтева јавни интерес, да раскине уговор о концесији без обзира на разлог. Концесионар у овом случају има право да тражи накнаду штете, али не и право да захтева извршење уговора. Француски закон, на пример, омогућава влади да прекине концесију иако концесионар испуњава своје обавезе, ако је то од општег интереса, али у том случају влада мора да надокнади концесионару трошкове и изгубљени профит. Такође, влада треба на време да обавести концесионара о својој намери да прекине концесију.⁶⁾

5. Концесије по БОТ моделу, проф. др Б. Ивковић, Марија Павић, дипл. инг. Јелена Луковић, дипл. ецц., Гарип Хадзини, дипл. инг., Издавач Прометеј, Нови Сад, 1999. године.

На основу свега изложеног произилази закључак да је уговор о концесији дво-странообавезни правни посао у којем преовладава јавноправни карактер уговора у односу на грађанскоправни карактер.

Овде би требало истаћи разлику између концесије и јавног предузећа, с обзиром да оба облику делују у јавном интересу.

Сличности и разлике између концесије и јавног предузећа

Сходно Закону о јавним предузећима (Сл. гласник РС бр. 5/90) јавно предузеће представља предузеће које обавља привредну делатност од јавног интереса.

Основна сличност између јавног предузећа и концесије је у томе што се баве привредном делатношћу од јавног интереса.

Следећа сличност би се огледала у томе, што се у оба случаја, начин обављања привредне делатности од јавног интереса мора одвијати под условима коришћења јавног добра и/или пружања услуге од јавног интереса, који су законом прописани у зависности од карактера и врсте јавног добра и/или услуге. Низом законских прописа утврђује се обавеза обављања делатности тако да се обезбеди техничко-технолошко јединство система у области инфраструктуре, ефикасно функционисање и рационално управљање тим системом. Законски прописи, такође, утврђују дужност сваког корисника јавних добара и даваоца јавних услуга да своју делатност обављају на начин којим се обезбеђују услови за рад човека у здравој средини.

Највећа разлика је у томе што је концесионар предузеће на које држава нема непосредан утицај, осим уколико није оснивач.

Међутим, јавно предузеће је, чак и кад је у приватној својини, под непосредним утицајем државе. Наиме, држава у управљању јавним предузећем учествује по основу уложеног капитала, уколико га је она основала и по основу обезбеђивања заштите јавног интереса.

Ради обезбеђивања заштите јавног интереса, надлежни државни орган даје сагласност на статут јавног предузећа, даје сагласност на избор и разрешење директора, именује најмање трећину чланова надзорног одбора, даје сагласност на статусне промене предузећа, даје сагласност на акте којима се утврђује политика цена.

Према томе државни органи могу утицати на рад јавног предузећа без обзира на то да ли су средства уложена у јавно предузеће у државној, приватној, или мешовитој својини. Кад је у питању јавно предузеће у државној својини, држава има положај власника у управљању предузећем. Кад је у питању јавно предузеће у другим облицима својине, надлежни органи прате како се остварује јавни интерес у пословању предузећа.⁷⁾

6. Концесије по БОТ моделу, проф.др Б. Ивковић, Марија Павић, дипл.инг., Јелена Луковић, дипл.еџц., Гарип Хадзини, дипл. инг., издавач Прометеј, Нови Сад, 1999. године.

Концесионо предузеће се оснива у складу са законом којим се уређује правни положај предузећа и другим прописима, којима се уређују услови и начин пословања предузећа. Сходно Закону о концесијама (Сл. гласник РС бр. 25/97) статусне промене и промене седишта концесионог предузећа врше се уз сагласност концедента. У складу са наведеним произилази да концесионо предузеће има више аутономије у пословном и управљачком смислу од јавног предузећа. Међутим, како се и концесионо предузеће бави делатношћу од јавног интереса и како је држава надлежна за заштиту јавног интереса, то је разлог због којег и у овом случају држава утиче на ограничење аутономије у пословању, што може бити утврђено и самим уговором о концесији.

Пример, који у то може да нас увери су одредбе (чл. 15.) Концесионог споразума закљученог између Републике Либериије и Liberia Gold And Diamond Corporation 20. септембра 1976. године, које гласе: "Концесионар ће бити компанија основана у складу са законима Републике Либериије и имаће своје главно седиште и менаџмент у Либериији. Концесионар ће презентирати Влади фотокопије овереног сертификата о оснивању, Уговор о оснивању и целокупну другу документацију која је у вези са оснивањем компаније. Концесионар не може, без претходне писмене сагласности дате од стране Владе, вршити: а) измене Уговора о оснивању, б) спајање или припајање са било којим другим лицем, ц) продавање, изнајмљивање, или било какво располагање са целокупном или битним делом његове имовине (искључујући злато, дијаманте и друге пратеће минерале), д) задуживање, или давање кредита, е) оптерећивање имовине залогом, хипотеком или било које друго оптерећивање итд."

Прописи којима је уређен уговор о концесији у нашем праву

Први пропис који је уређивао концесије, код нас, је био спрски Закон о потпомагању индустријских предузећа из 1873. године. После 1945. године у нашој земљи дуги низ година није постојао пропис који је регулисао ову материју. Овакав начин обављања привредне делатности, очигледно није имао примену све до новијег периода. Први акт који је донет, а који регулише концесије, је био Закон о страним улагањима из 1988.г. (Сл. лист СФРЈ бр. 77/88). Затим, Закон о општим условима давања концесија страним лицима у Републици Србији (Сл. гласник РС бр. 6/90), којим се ова материја детаљније регулише у односу на претходни текст Закона. Међутим, овај Закон је био у супротности са Уставом зато што је стављао у неравноправан положај домаћа лица у односу на страна. Тренутно, концесиони систем у СРЈ је устројен на савезном нивоу Законом о страним улагањима из 1996. године (Сл. лист СРЈ 29/96) и на републичком нивоу Законом о концесијама Ре-

7. Др Ивица Јанковец, Јавна предузећа, Привредно право, четврто измењено и допуњено издање, Београд, 1999. год.

публике Србије (Сл. гласник РС бр. 20/97) и Законом о концесијама Црне Горе (Сл. лист ЦГ 13/91).⁸⁾

Интересантно је поменути да је Закон о страним улагањима из 1994. (Сл. лист 79/94) изменио формулацију предмета концесије (концесија на обновљива и на не-обновљива природна богатства), коју је утврђивао претходни Закон о страним улагањима (Сл. лист СФРЈ 77/88). Нови законски текст под предметом концесије подразумева уступање права на коришћење природног богатства или добра у општој употреби, без обзира на то да ли се концесија односи на обновљиво или необновљиво природно богатство.

Према савезном Закону о страним улагањима, концесија је искључиво везана за страна улагања, јер тим законом није предвиђена могућност давања концесије домаћем лицу (предузећу или другом правном лицу, односно физичком лицу), већ само и једино страном лицу, што је у правној теорији изложено критици. Ово неприхватљиво искључење права домаћих лица да добијају концесије отклоњено је новим републичким Законом о концесијама, према коме се концесија дефинише као право коришћења природног богатства или добра у општој употреби, које домаћем, односно страном лицу уступа надлежни државни орган уз одговарајућу накнаду, или као давање дозволе домаћем или страном лицу за обављање делатности од општег интереса. Међутим, ова разлика између савезног и републичког прописа је разумљива ако се имају у виду уставне одредбе по којима је концесија као облик остваривања права привређивања страних лица у искључивој надлежности савезне државе, док с друге стране, давање концесије домаћим лицима спада у законодавну надлежност република чланица.⁹⁾

У Републици Црној Гори, одговарајуће одредбе о концесијама садржи Закон о концесији. У складу са чл. 1. наведеног Закона, предмет концесије може бити само обновљиво природно богатство или добро у општој употреби. То је разлика у односу на горе наведене прописе. Такође, концесију страном улагачу даје влада Републике Црне Горе, која закључује и уговор о концесији. Законом о концесији није ограничено трајање концесије у Републици Црној Гори.

Поред горе наведених прописа реализација концесије се уређује и другим прописима, којима су утврђени услови под којима се може вршити експлоатација добра у општој употреби (Закон о шумама, Закон о средствима у својини Републике Србије – Сл. гласник РС бр. 53/95, Закон о комуналним делатностима – Сл. гласник РС бр. 42/98, Закон о водама – Сл. гласник РС бр. 54/96, Одлука о начину спровођења јавне лицитације за давање концесије страним лицима – Сл. лист СРЈ бр. 57/96 итд.)

8. М. Перуновић, Концесија у праву СРЈ, Право и привреда бр. 5-8/98, стр. 306-315.

9. "Савремена пракса" број 1708, 2. страна, од 6. октобра 1997. године.

Врсте концесија

Концесије делимо по различитим критеријумима.

С аспекта модалитета уступања концесионих права концесије делимо на законске и уговорне.

Уобичајено је да се концесије дају једностраним актом концедента, или путем уговора о концесији који закључују концесионар и концедент. Први начин базира се на уступању концесионих права искључиво једностраним, административним актом државне власти израженим у форми закона или управног акта. Код нас, Закон о страним улагањима из 1988. год. (Сл. лист СФРЈ бр. 77/88 чл. 19) је предвиђао да страном лице може добити концесију за експлоатацију необновљивог природног богатства или јавног добра само на основу посебног савезног закона који се доноси за сваки уговор посебно.¹⁰⁾

Овакав систем доделе концесија, односно уступања концесионих права данас је све мање заступљен.

Уступање концесионих права концесионим уговором је чешћи и, може се рећи, преовладајући облик заснивања концесионих односа. Концесиони уговор подразумева одређену слободу уговорних страна у уређивању међусобних односа. Међутим, та слобода у уговарању је ограничена због јавноправног карактера концесионог уговора. Садржина концесионог уговора увек полази од императивних одредаба и јавног поретка.

Следећа разлика би се могла односити на разлику између концесија на обновљива и концесија на необновљива природна богатства, коју је утврђивао Закон о страним улагањима из 1988. године.

Савезни закон и републички закони, који тренутно регулишу ову материју, познају разлику између концесија за коришћење природних богатстава и добара у општој употреби; концесија за обављање делатности од општег интереса и концесија за изградњу, управљање и пренос (Б.О.Т. Build, operate and Transfer).

Подела концесија са аспекта предмета, може да буде извршена на концесије за:

1. Истраживање или истраживање и експлоатацију или само експлоатацију свих врста минералних сировина.
2. Изградњу, одржавање и коришћење водопривредних објеката (броне, акумулациона језера) и система за снабдевање водом, система за наводњавање и одводњавање,
3. Изградњу, одржавање и коришћење путева, енергетских објеката, изградњу железничких пруга и других објеката железничког саобраћаја, објеката ваздушног саобраћаја, аеродрома, нафтовода, гасовода,
4. Изградњу, одржавање и коришћење комуналних објеката, ради обављања комуналних делатности,

10. М. Перуновић, Концесија у праву СРЈ, Право и привреда, бр. 5-8/98, стр. 306-315.

5. Изградњу, одржавање и коришћење телекомуникација, или њихове реконструкције, модернизације и коришћење,

6. Уређивање и коришћење обала река и језера и изградња објеката, ради обављања делатности,

7. Изградњу објеката, реконструкцију, модернизацију и коришћење већ изграђених објеката у бањама, односно подручјима са природно-лековитим својствима и другим природним вредностима ради њиховог коришћења,

8. Реконструкцију, модернизацију и коришћење већ изграђених објеката из тачке 3) овог члана, ради обављања делатности,

9. Обављање делатности које су законом одређене као делатности од општег интереса.

Нарочито је интересантна разлика између класичног облика концесије и посебног облика концесије Б.О.Т.

Правне сличности и разлике класичног облика концесије и посебног облика концесије Б.О.Т.

Код Б.О.Т. система је реч о једној врсти концесије где држава одобравајући искоришћавање одређеног објекта, такође, као и код класичног облика концесије, преноси и право обављања делатности од јавног интереса.

Такође, сличност са класичном концесијом је и у томе што инвеститор управља реализацијом концесије. Међутим, и поред такве претпоставке поставља се питање у којој мери управља концесионар, а у којој држава? Опет се враћамо на јаноправни карактер овог института. како концесија делује у јавном интересу и како држава има овлашћење и дужности да у јавном интересу поступа на одређени начин, то је и разлог због које је аутономија управљања реализацијом концесије ограничена.

Заједнички услови и за класични облик концесије и за посебни облик концесије Б.О.Т., сходно Закону о концесијама, су:

1. да се давањем концесије обезбеђује: (а) рационално коришћење природног богатства или добра у општој употреби; (б) техничко-технолошко унапређивање делатности која је предмет

2. концесије, односно техничко-технолошко јединство система у области инфраструктуре, ефикасно функционисање и рационално управљање тим системом; (в) заштита и унапређивање животне средине у складу са прописима о заштиту животне средине;

3. да се концесија даје на рок који не може бити дужи од 30 година;

4. да је акт о давању концесије донела Влада Републике Србије и да је исти објављен у "Сл. гласнику Републике Србије".

5. да се концесија даје на основу претходно спроведеног поступка јавне лицитације;

6. да је уговор о концесији закључен између Валде и концесионара и регистрован према прописима о страним улагањима.¹¹⁾

Највећа разлика је у томе што је код Б.О.Т. система укључена и изградња објекта, а не само његово искоришћавање. Затим, разлика је и у томе што код концесије Република или локални орган управе добија накнаду за уступање права коришћења природног богатства или добра у општој употреби, или услуга за обављање делатности од општег интереса, док код Б.О.Т. система држава добија објекат али после одређеног периода експлоатације од стране инвеститора.¹²⁾

Сам термин Б.О.Т. систем састављен је, како је речено, од почетних слова енглских речи built (изградити), operate (управљати), transfer (пренети). Употреба овог термина за овај правни посао је одомаћена и код нас (прихвата је чак и наш закон) и у упоредном праву, јер сам термин указује на садржину овог посла. Иако је наш Закон покушао да дефинише суштину Б.О.Т. система, ипак су законске одредбе далеко од тога да регулишу ову материју у довољној мери. Оне не одговарају на многа значајна питања и не могу се применити без додатних разјашњења, која се морају тражити у уговорној судској пракси, те у науци.¹³⁾

Поред уговора о концесији, у овом систему се јављају бројни уговори, као што су: уговор о изградњи објекта, уговор о кредитирању, уговор у управљању (уколико концесионар хоће да ангажује неко треће лице ради управљања пројектом), уговор о директном улагању, уговор са корисницима и сл. Б.О.Т. систем је веома сложен посао и везан за низ проблема. Реч је, најчешће, о веома скупом подухвату. Припремни период изградње и ризици су врло специфични.

Недостатак искуства партнера у реализацији оваквих пројеката и неспремност партнера да прихвати ризике пројекта су критичне тачке оваквог начина извођења пројекта.

Пример из наше праксе: Једно југословенско предузеће је учествовало на конкурс за изградњу једне хидроелектране у иностранству по Б.О.Т. систему. Понуда је била прихваћена и приступило се оснивању предузећа у складу са локалним прописима, које би као "концесионо предузеће" било носилац целокупног посла. Договор међу партнерима је био да поједини партнери учествују у директном улагању ради изградње пројекта, а остали да подгину кредит код локалне банке ради обезбеђења другог дела финансирања изградње.

Међутим, кад је дошло до преговора о уговору о кредитирању са банком, банка је тражила солидарну одговорност свих партнера у послу, односно свих оснивача друштва, наводећи као разлог то што она даје кредит предузећу које је концесионар, а не појединачним партнерима. Давање овакве једне гаранције повлачи солидарну одговорност свих партнера у послу. Гаранција је, поред тога што је била

11. Члан 4. 11., 13., 21 и 22 Закона о концесијама Републике Србије (Сл. гласник РС бр. 20/97).

12. Р. Бранковић, Посебан облик концесије Б.О.Т., Правни живот бр. 11/98.

13. М. Пауновић, Особени финансирања пројекта (Б.О.Т. Систем) као облика страних улагања, Правни живот бр. 11/1996.

солидарна, била и недељива, покривала је главницу и камате, порезе, провизије и све трошкове и била је неограниченог трајања.

После свега, треба навести да је истим нацртом уговора о додели кредита за изградњу пројекта, поред солидарне гаранције, било предвиђено успостављање хипотеке на пројекту, предаја индустријске залогe на целокупној опреми, као и залогa свих акција клијента.

Наше предузеће је одустало од овог аранжмана због наведених гаранција.

Овакав аранжман је, како смо већ рекли, веома сложен како због предмета делатности, тако и због дужине трајања и броја ризика који га прате.

Поред ризика који се јављају код концесија уопште (политичких, правних, комерцијалних итд.), овде се јављају и посебни ризици финансирања, изградње, управљања и експлоатације.

После свега поставља се питање под којим условима концесионар може раскинути уговор о концесији, уколико би на такав начин морао да штити своје интересе.

Раскид уговора по клаузули *rebus sic stantibus*

У складу са Законом о концесијама, концесиони однос се може прекинути и престати уколико за то буду испуњени одређени услови.

Концесиони однос се прекида у следећим случајевима: 1) ако се вршењем концесионе делатности доводи у опасност животна средина или законом заштићена подручја и објекти, која се у време давања концесије није могла предвидети, 2) у случају рата или неког другог разлога који узрокује објаву ратног стања, 3) у случају немогућности обављања делатности због знатнијег оштећења објекта концесије, 4) и у другим случајевима предвиђеним уговором.

Концесиони однос престаје у следећим случајевима: 1) престанком концесионог уговора, 2) откупом концесије, 3) одузимањем концесије, 4) из других разлога утврђених уговором о концесији.

Концесиони уговор може престати протеком времена за које је закључен и раскидом уговора (споразумним или једностраним).¹⁴⁾

Нарочито је занимљиво питање може ли и концесионар под дејством одређених промењених околности да тражи измену или раскид уговора. Наиме, дешава се да концесионар после закључења уговора о концесији констатује да не може рентабилно да обавља јавну службу или експлоатише природна богатства услед неке нове околности, која је наступила после закључења уговора, чије наступање се није могло предвидети нити је концесионар био дужан да је узме у обзир у време закључења уговора. На пример, ситуација на тржишту се променила услед промене трошкова живота, тако да нема потраживања за концесионарном производњом. Односно, да су се околности на тржишту толико промениле да је испуњење

14. Закон о концесијама, чл. 40. и 41.

обавезе постало отежано, или се због њих не може остварити сврха уговора, и то и у једној и у другој хипотези у тој мери да је очигледно да уговор више не одговара очекивањима уговорних страна.

У оваквим случајевима концесионар може да тражи измену уговора наслањајући се на познату доктрину клаузуле *rebus sic stantibus* према којој се може тражити измена или раскид уговора ако су непредвиђене околности учиниле извршење уговора претерано отежаним или могућим само уз претерано велик губитак. Поред овог начина заштите права концесионара у упоредном праву налазимо још нека решења. На пример: аналогна примена теорије импревизије која се примењује на административне уговоре у француском праву.

Теорија импревизије претпоставља да су непредвиђене чињенице пореметиле економску активност концесионара до те мере да су га ставиле у положај да не може да извршава обавезе из уговора о концесији, тако да држава мора да интервенише. Концесионар који се позива на случај импревизије не сме да престане са извршавањем уговорних обавеза, нарочито ако обавља неку јавну службу, у случају да држава не пристаје на од њега предложене измене, већ треба да се обрати на надлежну арбитражу или суд да они реше настали спор.¹⁵⁾

Закључак

На крају, треба указати да је код реализације концесије веома важан способан преговарачки тим за високе стручне техничке, правне и финансијске аспекте посла.

Пре било каквих разговора о уласку у неки овакав аранжман треба урадити економску евалуацију оправданости обављања такве делатности.

Наведени економски елаборат треба да садржи: износ укупног улагања, износ средстава који се обезбеђује из кредита банке (или неким другим путем), износ који обезбеђују партнери, као и услове под којима се обезбеђују та средства.

Наведени економски елаборат (уколико је такав случај) треба да садржи и износ трошкова набавке и испоруке опреме, затим грађевинских радова, израде пројектне документације и надзора. Такође, треба знати трошкове рада основаног предузећа за реализацију концесије, оперативне трошкове, тј. трошкове особља које ће бити запослено и трошкове одржавања који ће бити рачунати према искуственим подацима са сличних пројеката.

Најзад, треба знати вредност неке врсте тарифе која представља накнаду коју добија концесионар коришћењем објекта за време експлоатације.

15. Концесијски однос и концесијски уговор, Др Љубиша Дабић, Нови уговори од значаја за привредни развој Југославије, Зборник радова са Саветовања одржаног 16. и 17. III 1995. године у Београду, стр. 143. до 167., Институт за упоредно право, Привредна комора Југославије.

И све то како би функционисало под неповољним претпоставкама и да ли би у том случају дало задовољавајуће резултате. После свега треба дати анализу повраћаја средстава. За које време експлоатације се могу вратити уложена средства?

Тек након детаљног сагледавања свих параметара и могућности потенцијални концесионар може приступити доношењу одлуке о учешћу на лицитацији за доделу концесије.

Поставља се питање да ли и како концесионар може да се заштити од свих ризика који прате реализацију концесије?

С обзиром да држава остварује своје интересе обављањем јавних служби системом концесија (снабдевање грађана одговарајућим услугама у области саобраћаја, и слично у области природних богатстава, комуналија и сл.) и с обзиром да држава на тај начин обезбеђује своје фискалне циљеве, то би концесионар имао пуно право да од ње тражи заштиту његових права по уговору о концесији. Како држава у овом уговору, поред горе наведеног, наступа и са позиције власти и моћи, то би концесионар требао да тражи гаранцију којом би му држава под одређеним условима грантовала остварење његових права по основу уговора о концесији, односно стабилност пословања.

Даље, ради заштите права концесионара, могла би се у уговор о концесији уградити клаузула која би омогућавала периодичну ревизију уговора и измену уговорних одредаба водећи рачуна о промењеним околностима.

Поред горе наведених инструмената за заштиту својих права, концесионар може да изврши осигурање од ризика који би могли да угрозе реализацију концесије.

(чланак примљен 25. I 2001.)

**Dragica Martinović,
Lawyer at the Holding "Energoprojekt", p.c.**

The public law elements in a contract of consession

Summary

This article deals with the legal relation between a state and legal or natural person, as parties in a contract of consession. The author thinks that it is a public law contract, rather than civil law contract. That is why contracting liberty is limited and an interpretation of that contract should start from its public law elements. On the ground of the contract of concession state realises its interests in the field of public utilities (transport, natural resources, etc.), so that the performance of that contract bears a certain risk to the user of concession. That is why he has a right to claim from the state a guarantee for protection of his contractual rights.

Key words: *consession; public utility company; administrative contracts.*

МЕЂУНАРОДНО ПОСЛОВНО ПРАВО

Међународна регулатива

Међународни рачуноводствени стандарди

Према неким истраживањима скоро четири петине европских предузећа подржава планове Европске уније да од 2005 уведе обавезу припреме рачуна (годишњих извештаја, обрачуна) према јединственим рачуноводственим стандардима које је, још 1973, припремио за употребу у целом свету Комитет за међународне рачуноводствене стандарде (*International Accounting Standards Committee*). Ови стандарди стављају нагласак на реалну вредност и ограничавају компаније у покушајима да рачуне прилагођавају својим тренутним потребама. У дугом периоду постојао је отпор пословних људи да примењују такве рачуноводствене стандарде, али сада схватају да би им већа отвореност омогућава да се лакше региструју на берзама и обезбеде повољније финансирање.

Одлаже се примена ревидираног Базелског споразума

Базелски комитет за банкарске прописе и спровођење надзора (*Basle Committee on Banking Regulation and Supervisory Practices*) је стално тело Банке за међународне обрачуна (*Bank for International Settlements*) из Базела. Задатак комитета је да ради на унапређивању банкарских прописа и надзора над радом банака и *de facto* представља неку врсту светског регулатора на подручју банкарства.

Комитет је 1988. донео тзв. Базелски споразум, који је усвојило више од 100 земаља. Овај споразум има за циљ да обезбеди да банке располажу одговарајућим капиталом за покривање потенцијалних ризика. Банке се упућују на опрезније понашање тако што се одобравање ризичних зајмова на одређени начин санкционише. Споразум користи инструмент адекватности капитала (*capital adequacy*).

Међутим, категорија адекватности капитала је, иако лака за примену, заправо неселективна и представља само грубу процену стварне изложености ризику. Оту-

да је Базелски комитет је припремио у 2000. ревизију Базелскг споразума чија је суштина у томе да се ризици нешто друкчије оцењују и која би требало великим и развијеним банкама да омогући да користе сопствене методе за процену ризика, те за оцену који обим резерви треба да одвоје за покриће лоших кредита и других улагања (ово би банкама омогућило да смање трошкове пословања, јер би у резервама држале мање износе). Ревизија је требало да ступи на снагу 2002. Европске банке су, међутим, изразиле страховања да ће применом нових правила америчке банке стећи велику предност пошто користе ситуацију што се у САД нови прописи ефикасније доносе и уводе у праксу (док је, на пример, Европској комисији потребно око две године да припреми нове директиве). Поред тога, нова правила би изискивала и неке друге интервенције у домаћој регулативи (у Немачкој би морао да се мења и устав да би се дала већа овлашћења органима надлежним за надзор банака). Америчке институције које регулишу рад банака на крају су попустиле пред оваквим ставовима европских банкара и прихватиле да се са применом нових правила причека до 2004.

Нови систем за плаћање у еврима

Деведесет водећих светских банака крајем 2000. увело је нови систем, под именом "Степ 1", за плаћања у еврима износа мањих од 50.000 евра између правних лица и појединаца. Очекује се да ће плаћања преко граница бити знатно убрзана и да ће целокупна процедура моћи да се оконча у року од 2 дана (нека плаћања трају и до 6 дана). Очекује се да ће систем знатно смањити и трошкове плаћања, који су поретерано велики и на мети оштрих критика (за мале трансфере трошак износи понекад и преко 15 %).

Систем треба да представља језгро будућег паневропског клириншког система који би елиминисао многобројне друге, претежно билатералне, аранжмане који се користе за тзв. мала плаћања. Преко система банке ће имати и директан међусобан приступ, а за мала плаћања неће морати једна код друге да држе депозите. Једини услов који банка која није регистрована у Европској унији мора да испуни да би била корисник система Степ 1 је да има филијалу у Унији

Смернице против прања новца

Постојеће мере су очигледно неефикасне да се прању новца у међународним размерама стане на пут, и то како у малим, тако и у великим финансијским центрима (процењује се, на пример, да се годишње преко банака опере око 600 милијарди долара, а многе водеће светске банке су биле предмет истраге или критика што су омогућиле прање новца у конкретним ситуацијама).

Међу многим мерама да се прање новца спречи издваја се покушај десетак највећих светских банака (*UBS, Credit Suisse, Citigroup, Barclays, Deutsche Bank, ABN Amro Bank* и др.) које су постигле споразум о смерницама које ће се у свету приме-

њивати у борби против убацивања илегалног новца у легалне токове. Уз помоћ *Transparency International*, групе за притисак чији је основни циљ борба против корупције, сачињене су смернице које одређују светске стандарде дужне пажње (*due diligence*) коју ће банке морати да примене у пословању са богатим појединцима.

Прва зона слободне трговине у Африци

У замбијској престоници Лусака донета је недавно одлука о оснивању прве зоне за слободну трговину робом и услугама у Африци под називом Заједничко тржиште за источну и јужну Африку (*Common Market for Eastern and Southern Africa - COMESA*). Заједничко тржиште обухвата 9 земаља (Египат, Замбију, Зимбабве, Кенију, Мадагаскар, Малави, Маурицијус, Судан и Џибути), а од 1. јуна 2001. биће укључено још 11 чланова (између осталих, Бурунди, Еритреја, Коморска Острва, Конго-Киншаса, Руанда, Сејшели и Уганда).

У слободној зони COMESA живи 380 милиона људи на површини од преко 7 милиона квадратних километара. Укупна вредност трговине земаља-чланица је око 170 милијарди долара, али на међусобну трговину отпада само око 4 милијарде долара.

Слободна зона је организована за слободан промет роба и услуга, у будућности треба да омогући и слободан проток капитала, а предвиђа се да се од 2004. међу чланицама формира и царинска унија. Монетарна унија се предвиђа за период после 20 година.

Слободна зона ће, између осталог, имати улогу и у преговорима у оквиру Светске трговинске организације и преговорима са Европском унијом.

Заједничка правила за заштиту инвестиција ?

Према подацима Конференције УН о трговини и развоју (*UN Conference on Trade and Development - UNCTAD*) број билатералних уговора о заштити инвестиција у периоду од последњих десет година знатно је повећан - од 385 број се попео на 1.857. Ове уговоре закључиле су 173 земље. Уговори су закључивани не само међу развијеним земљама, него и између земаља на путу развоја (пре десет година међу земљама у развоју била су закључена само 63 таква уговора, а крајем 2000. тај број је већ био 833, што је око 45 % од свих закључених уговора). Међу развијеним земљама највише уговора су закључили Немачка (124), Швајцарска (95) и Француска (92); исти број уговора као и Француска закључила је и Енглеска. Међу земљама у развоју највише уговора закључили су Кина (94), Румунија (90) и Египат (84).

Светска трговинска организација залаже се за доношење међународног споразума о заштити инвестиција, пошто велики број билатералних уговора збуњује инвеститоре, а најсиромашније земље ставља у подеђен положај (закључени билатерални споразуми имају доста заједничких односно сличних одредби, али се

разликују чак и када их закључује иста земља, што указује не само на различит приступ, него и на различит преговарачки положај у односу на поједине земље). Изгледа да и у Европској унији преовладава став да би све земље могле имати користи од усвајања заједничких правила о заштити инвестиција.

Решавање међународних спорова

Утицај новог Закона о уговорима на арбитражу у Кини

Нови кинески Закон о уговорима, на снази до 1. октобра 1999(у додацику "Међународно пословно право" даји је приказ овог кинеског закона), не само да прихвата важну улогу коју арбитража има у решавању спорова из уговорних односа, већ садржи и одредбе које имају непосредни значај за развој арбитраже као метода регулисања неспоразума у пословној пракси. Тако се у поглављу о закључивању уговора говори и о форми уговора и прецизира појам писмене форме, што је од значаја и за арбитражне уговоре. Нови кинески закон садржи ширу одредницу писмене форме и обухвата и углавке постигнуте савременим средствима комуницирања, што дозвољава и либералније тумачење испуњености захтева писмене форме арбитражног уговора. Поред тога, Закон предвиђа да евентуално неважење (ништавост, непостојање) уговора не повлачи за собом ништавост одредби о решавању спорова. На овај начин је у кинеском праву у потпуности прихваћен принцип аутономности односно сепарабилитета арбитражног уговора.

Конвенције о решавању спорова које су прихватиле земље Блиског Истока

Неке од земаља Блиског истока су традиционални партнери југословенских организација, а поједине представљају потенцијална тржишта. Отуда је важно знати и које од њих су прихватиле међународне конвенције о решавању спорова

Њујоршку конвенцију о признању и извршењу страних арбитражних одлука од 1958 (*Convention on Recognition and Enforcement of Foreign Arbitration Awards*) прихватиле су следеће земље региона: Алжир, Бахреин, Египат, Израел, Јордан, Кувајт, Либан, Мароко, Оман, Саудијска Арабија, Сирија и Тунис.

Све наведене државе (осим Либана и Сирије) закључиле су односно приступиле Вашингтонској конвенцији о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава (*Convention on Settlement of Investment Disputes between*

States and Nationals of other States). Поред њих, Конвенцији су приступил и Судан и Јемен.

Трошкови арбитражног поступка

У једном поступку међународне трговинске арбитраже трошкови поступка могу бити прилично велики. Трошкови обухватају накнаде арбитрама, те, код институционалних арбитража, трошкове односно накнаду за услуге и погодности која институције пружају у спровођењу конкретних поступака.

Врло јасан преглед арбитражних трошкова даје се у новом Арбитражном правилнику Арбитражног института Трговинске коморе Штокхолма (*Rules of the Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce*) који је на снази од 1. априла 1999 - у члану 39 наводи се да се арбитражни трошкови састоје од накнаде арбитрама, административних трошкова арбитражне институције, трошкова спровођења поступка које имају арбитраи и арбитражна институција, те накнада и трошкова вештака који се ангажују у поступку; правилник наводи (члан 41) да, поред ових, странке имају и трошкове правног заступања, те друге трошкове учешћа у арбитражи (*legal representation and other expenses for presenting its case*). Слична је и одредба (члан 31) новог Правилника за арбитражу Међународне трговинске коморе (*ICC Rules of Arbitration*) који се примењује од 1. јануара 1998. Трошкове заступања овај правилник дефинише као "разумне трошкове које странке траже за њихову одбрану у вези са арбитражом".

Критеријуми за одређивање трошкова разликују се од правилника до правилника - нека арбитражна правила трошкове и накнаду фиксирају *ad valorem* (у проценту од вредности спора), друга административне трошкове институције и накнаду арбитра одређују према утрошеном времену (обично по сату - *hourly rates*). Нова правила Лондонског међународног арбитражног суда - *London Court of International Arbitration (LCIA)*, која важе од 1. јануара 1998, садрже нови начин одређивања накнаде арбитра и Института – према обиму рада институције и арбитра, према особеностима сваког појединог спора, што укључује и његову комплексност, те према посебним квалификацијама арбитра (чланови 1 и 4 тарифе накнада и трошкова). Правилник за међународну арбитражу Америчког удужења за арбитражу – *International Arbitration Rule of American Arbitration Association* (на снази од 1. априла 1997) предвиђа у члану 32 да се административни трошкови заснивају на висини спорног износа, док се накнада арбитрама одређује према обиму ангажовања по "одговарајућим" ставкама (*rates*), рачунатим дневно односно по часу (*appropriate daily or hourly rates*). Арбитражни правилник МТК утврђује трошкове спора и хонораре арбитра према вредности спора (прилог III уз правилник); при том се наводи да ће се, у одређивању накнаде, Арбитражни суд руководити пажњом коју су арбитраи показали, времену проведеном на случају, брзином којом је спор решен, те комплексношћу случаја. Овај правилник садржи и, врло контроверзну, одредбу да арбитраи треба са странкама да се договоре да ове

сносе порезе и таксе које арбитраи плаћају по основу примљене накнаде (члан 3 дела III уз правилник). Правилник о спољнотрговинској арбитражи при Привредној комори Југославије утврђује арбитражне трошкове према вредности спора (у фиксном износу и у проценту) - чланови 55 и 56 и Тарифа.

Арбитражни правилници су, иначе, строги у погледу плаћања трошкова - док се трошкови не плате, нема вођења спора, односно кретања у поступку.

Међутим, трошкови поступка само су једна ставка трошкова. Странке сnose и трошкове заступања, као и своје друге интерне трошкове. У поступку пред арбитражом није обавезно заступање од стране адвоката, али је то правило (стране настоје да ангажују зналце материјалног права, те специфичне области арбитражног права). Ови трошкови правног заступања на арбитражи посебно су велики и, често, превазилазе друге трошкове. Ни остали интерни трошкови самих странака (припрема доказног материјала, трошкови учешћа на расправама и сл.) нису мали.

На дневном реду у свету

Грчка кажњена због загађивања реке

Европски суд правде је јула 2000. новчано казнио Грчку зато што није поступила по ранијој одлуци тог суда и није зауставила загађивање једне реке на Криту. Казна износи 20.000 евра дневно и плаћаће се све док се изливање опасног отпада у реку не прекине. Ово је први случај да Суд правде новчано казни једну земљу-чланицу Европске уније због непоступања по судској одлуци.

Нови пољски закон о трговачким друштвима

Пољски Сејм је јула 2000. усвојио Закон о трговачким друштвима. Овај законодавни акт донет је у оквиру свеобухватне реформе пољског пословног права и ступио је на снагу 1. јануара 2001, а заједно са Законом о трговачким активностима из 1999. и Законом о судском регистру од 1997. замењује Трговачки закон из 1934 (одредбе овог ранијег Закона о фирми и о трговачком заступању остаће на снази док се нова правила о овој материји не унесу у Грађански закон).

Циљ рефероме пољског пословног права је да се оно усклади са савременим правним стандардима, а посебно да се изврши хармонизација са правом европске уније.

Смањују се стране инвестиције у Мађарску

Мађарска је у последњих десет година привукла 21 милијарду долара страних инвестиција (што је више од улагања у било коју другу земљу у региону). Иностранни инвеститори, међутим, почињу да напуштају Мађарску и одлазе на друга тржишта која се сматрају јефтинијим и преспективнијим за страна улагања (трошкови у Мађарској су у последњих неколико година знатно порасли, између осталог и због припрема за улазак у Европску унију). Неке од нових мера економске политике такође су утицале на одлуке о пресељењу погона из Мађарске у друге земље,

посебно у Кину - тако су, од 1. јануара 2001, минималне наднице скоро удвостручене. У трећем тромесечју 2000. обим инвестиција је смањен за 1,2% у односу на исти период претходне године, а посебно велики пад (5,5 одсто) је уочен у секторима телекомуникација, финансијских услуга и услуга складиштења. Међу инвеститорима који су смањили свој портфолио у Мађарској су и неке познате мултинационалне компаније.

Измене чешког Трговачког законика

Недавно је у Чешкој извршена широка реформа Трговачког законика. Основни разлог за извршене измене је усаглашавање чешког права са 11 директива Европске уније које се односе на статусно право. Једна од основних новина је већа улога јавних бележника у закључивању уговора односно усвајању докумената везаних за трговачка друштва - сви оснивачки акти и сви документи који се односе на статус друштва морају бити закључени односно донети у нотаријалној форми. Донете су и измене које се тичу ступања на снагу свих уписа у трговачки регистар (уписи ступају на снагу не од дана уноса у регистар, већ од дана објављивања у службеном гласнику). У регистар се мора уписати и стварно седиште трговачког друштва, а не само формално седиште. Прецизиране су одредбе о обавези употребе фирме друштва на пословним папирима, све у циљу да се олакша пословни промет и спрече злоупотребе. Трговачки законик сада прецизно наводи и листу докумената који морају да се доставе трговачком регистру ради чувања у збирци исправа; детаљно је одређено и који документи су доступни јавности односно које документе може прегледати и лице које има правни интерес. Повећан је и минимални капитал за акционарско друштво и друштва са ограниченом одговорношћу. Прецизиране су одредбе о статусним променама и променама облика друштва. Уведени су нови типови уговора (уговор о функционисању органа друштва, уговор о закупу посла, уговор о залагању акција односно удела, уговор о трансферу добити и уговор о контроли). Иако је критикован као гломазан и комплексан пропис, сматра се да је последњим изменама и допунама Трговачки закон добио на јасноћи и покушао да утиче на одређене проблеме искрсле у пракси.

Ново законодавство у Литванији

Од 1. јула 2001. у Литванији ће се примењивати нови Грађански законик. Поред општих одредби, одредби о лицима, делова који се односе на породичне односе и наслеђивање, те на својинске односе, Законик (део шести) уређује и уговорно право. Општа начела уговорног права сачињени су на основу принципа уговорног права које је објавио UNIDROIT. Посебна пажња (а то је значајна новина и у односу на досадашњу регулативу) посвећена је заштити поверилаца. Проширени су основи престанка облигација, а међу уговорима који су посебно регулисани нашли

су се и уговори који уређују модерне пословне операције (на пример, уговор о финансијском лизингу, дистрибуцији, факторингу и франшизингу).

У Литванији је већ на снази (од 1. јануара 2001) и нови Закон о предузећима. Предузећа су дужна да прилагоде свој статус и пословање новом пропису до краја 2002. Циљ законодавца је био да усклади право предузећа са правом Европске уније. Између осталих новина, Закон је повећао минимални износ оснивачког капитала за поједине облике трговачких друштава, а посебну пажњу је посветио заштити права акционара (у погледу сазива скупштине, могућности учешћа итд.). Уведене су новине у погледу одлучивања у трговачким друштвима. Измењена су и допуњена до сада важећа правила о статусним променама. Ревизија рачуноводствених исказа није више обавезна (обавеза важи само за предузећа у јавном сектору).

Из домаћег права пословања са иностранством

Примена Бечке конвенције у Југославији

Југославија је потписала и ратификовала Конвенцију УН о уговорима о међународној продаји робе (*UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods*), познату као Бечка конвенција. Конвенцију је до данас прихватило преко 50 земаља (у прилози "Међународно пословно право" иписано је о условима за примену Конвенције, те су набрајане државе које су јој приступиле).

Бечка конвенција се примењује на уговор о продаји робе ако је закључен између страна које имају седиште на територијама различитих држава, када су те државе уговорнице Конвенције (члан 1.а) или у случају када стране немају седишта у различитим државама уговорницама али правила међународног приватног права упућују на примену права неке државе-уговорнице (члан 1.б).

Југословенски судови су дужни да примене Бечку конвенцију као саставни део југословенског права. Када се Конвенција не примењује директно, на основу члана 1.а, судови су у обавези да је примене, на основу правила међународног приватног права (по члану 1.б. - индиректна примена) у следећим случајевима:

- када југословенско међународно приватно право упућује на примену југословенског права (судови морају применити Конвенцију, а не одредбе домаћег закона које се односе на одређено питање у унутрашњим односима),

- ако правила југословенског међународног приватног права упућују на примену права друге државе која је прихватила Конвенцију, југословенски суд би морао да примени Конвенцију, а не право које се у тој држави примењује на унутрашњу продају (осим ако та држава није, стављајући резерву приликом потписивања, искључила примену члана 1.б).

Наравно, на овај начин би морали поступати и судови других држава уговорница Конвенције (на пример, уколико међународно приватно право

неке државе-уговорнице упућује на југословенско право, суд те државе би морао применити Бечку конвенцију). Овако може поступити и суд државе која није уговорница, односно суд државе која није приступила Конвенцији може применити Конвенцију ако правила међународног приватног права те државе упућују на југословенско право као на меродавно право.

За документацију

Уговор о закупу оснивача за будуће предузеће

По члану 6 Закона о предузећима, уписом предузећа у регистар права и обавезе које су стекли оснивачи прелазе на предузеће без сагласности повериоца. Ова одредба значи да, док предузеће не стекне правни субјективитет, оснивачи могу закључивати одређене послове за своје будуће предузеће (на пример, уговор о набавци опреме, уговор о грађењу, уговор о закупу и др.). Уписујући уписа оснивања предузећа у судски регистар суду треба пружити и доказ о основу коришћења историја за седиште предузећа. У наставку се приказују одредбе уговора о закупу пословног простора који за своје једнолично предузеће, које је уписујући оснивања, закључује страни оснивач као купац; одредбе се односе на упућивање уговора о закупу после оснивања предузећа, а сачињене су ипак да их и регистарски суд прихвати као основ за упис седишта предузећа у регистар.

Предмет уговора

члан 1

1.1. Закупавац је власник пословног простора у згради у улици _____ број __ у _____, површине _____ (у даљем тексту "пословни простор").

1.2. Саставни део овог уговора је фотокопија документације о власништву купаваца на пословном простору.

члан 2

2.1. Закупавац даје, а купац прима у закуп пословни простор.

2.2. Пословни просториј се даје у закуп по овом уговору у виђеном стању.

члан 3

3.1. Пословни простор закупац ће користити као седиште свог сопственог предузећа, које је у поступку оснивања под фирмом " _____ " д.о.о ("Предузеће").

3.2. Закуподавац се изричито саглашава да закупац, одмах по упису оснивања Предузећа у судски регистар, овај уговор уступи том Предузећу. Сматраће се да је овај уговор уступљен Предузећу са даном када закуподавац буде писмено обавештен о уступању.

3.3. Пословни простор закупац неће користити за другу сврху осим ону наведену у ставу 3.1.

Подсетник за припремаму оснивања сопственог предузећа страног правног лица у Југославији

Подсетник о подацима које треба припремити

1. Податак о облику предузећа (акционарско друштво или друштво са ограниченом одговорношћу).

2. Подаци о оснивачу (фирма, односно назив оснивача, адреса седишта, извод из регистра у који је уписан).

Напомена: Страни оснивач може дати пуномоћје домаћем лицу (адвокату) за потписивање оснивачког акта (одлуке о оснивању), те за доношење првих одлука (о усвајању статута и о именовању директора). Пуномоћје мора бити издато у форми која важи у месту издавања (ако уговор потписује законски односно статутарни заступник правног лица, довољан је извод из регистра односно статутарних аката којим се доказује својство заступника). Све документе на страном језику треба да преведе судски тумач у Југославији (модел пуномоћја у прилогу).

3. Подаци о фирми/називу (скраћена назнака делатности, назив, скраћена ознака фирме, превод фирме на неки од светских језика)

Напомена: Ако се у фирми налази име државе или града, потребна је посебна сагласност државног органа. Одредницу *Балкан* могуће је унети у фирму без посебног одобрења.

4. Подаци о седишту (потребан доказ о основу коришћења – на пример, уговор о закупу).

5. Подаци о делатности (према подгрупама Јединствене класификације делатности; посебно назнака о томе да ли ће се предузеће бавити спољнотрговинским пословима и којим).

Напомена: Предузећа са потпуним страним капиталом могу се (осим у областима предвиђеним чланом 7 Закона о страним улагањима) бавити свим делатностима као и предузећа са искључиво домаћим учешћем. За одређене делатности потребна је претходна сагласност надлежног органа (на пример, промет лекова).

6. Детаљи о оснивачком капиталу предузећа и улогу оснивача (уписани и уплаћени капитал, из чега се састоји, начин уплате – посебно ако се уплата врши у стварима или правима); ако је у питању акционарско друштво, начин оснивања (симултано или сукцесивно), те детаљи потребни за израду одредби о акцијама (број, номинална вредност, врсте и др.).

Напомена: Целокупни оснивачки улог може бити страног порекла. Минимални уписани и уплаћени капитал у готовом при оснивању друштва прописани су Законом о предузећима. Улог у капитал може се састојати и у стварима и правима. Улог у стварима може се увести без обзира на режим увоза који за те ствари важи (изузеће од режима увоза), а ако се увози нова опрема (осим путничких возила), на њу се не плаћа царина.

7. Елементи за израду одредби о органима (подаци о томе који се органи оснивају, детаљи о томе како се доносе одлуке, имена лица у управном и надзорном одбору).

Напомена: Могуће је да се код једноперсоналног друштва не именују органи (осим директора), већ да оснивач врши функцију органа, што знатно олакшава практично функционисање предузећа.

8. Подаци о уређивању улоге директора – његова права и обавезе, његова овлашћења (посебно да ли су ограничена и на који начин).

Напомена: Директор може бити и странац. При оснивању предузећа потребно је имати основне податке о директору - његово име, адресу, држављанство.

9. Подаци о осталим лицима која могу имати овлашћења за заступање (статутарни заступници), те одлука о томе да ли ће предузеће имати прокуристу односно прокуристе (у овом другом случају, врста прокуре - појединачна или скупна).

Подсетник о активностима које треба спровести

1. израда одлуке о оснивању као оснивачког акта (потпис на одлуци оверава се у суду; могуће је да се изда пуномоћје домаћем лицу - адвокату, које потписује одлуку - нема потребе да овлашћено лице оснивача долази из иностранства да би потписало одлуку)

2. израда статута и доношење одлуке о усвајању статута (одлуку може да донесе адвокат, на основу пуномоћја)

3. пријава доношења одлуке Савезном министарству за економске односе са иностранством (Министарство издаје решење)

4. уплата улога (код југословенске банке, која издаје потврду о уплати); одмах по регистрацији предузећа, капитал се преноси на рачун предузећа

5. именовање директора (и ову одлуку може да донесе адвокат, на основу овлашћења)

6. обезбеђење уверења да директор није осуђиван за привредни преступ

7. овера потписа директора

8. израда уговора о закупу пословних просторија
9. подношење захтева за упис оснивања предузећа у Регистар предузећа (надлежан привредни суд издаје решење)
10. израда печата предузећа
11. подношење захтева Заводу за статистику за одређивање матичног броја предузећа
12. подношење захтева Заводу за обрачун и плаћања за отварање жиро-рачуна
13. отварање девизног рачуна код пословне банке
14. подношење захтева Савезној управи царина за доделу царинског броја предузећа
15. подношење захтева инспекцијским органима да одобре делатности којима ће се предузеће бавити.

Модел пуномоћје домаћем лицу - адвокату за потписивање одлуке о оснивању и именовану директора

(на пословном папиру оснивача)

Пуномоћје

Ми, _____, овлашћујемо овим

г. _____, адвоката, ул. _____, Београд, Југославија

да у наше име и за наш рачун сачини и потпише сва потребна документа (укључујући и одлуку о оснивању и статут) и предузме све потребне радње у вези са формирањем предузећа које се оснива у Београду под фирмом " _____ " д.о.о. (у даљем тексту "Предузеће") и у коме је _____ једини оснивач.

Адвокат _____ је овлашћен да поднесе пријаву доношења Олуке о оснивању Предузећа Савезном министарству за економске односе са иностранством, те да заступа оснивача у том поступку, као и да заступа Предузеће у поступку уписа оснивања Предузећа у Регистар предузећа код Привредног суда у Београду.

Г. _____ је такође овлашћен да у наше име и за наш рачун сачини и потпише сва друга потребна документа у вези са почетком функционисања Предузећа и нашим учешћем у њему у својству оснивача (укључујући и документа о депоновању улога код пословне банке, одлуку о именовану директора, документа у вези са отварањем жиро-рачуна, те уговор о закупу пословних просторија).

Све радње које г. _____ предузме у испуњењу овог пуномоћја сматрају се одобреним са наше стране и обавезиваће нас.

У _____

дана _____ 2001.

У име и за рачун

_____ .

потпис:

име:

позиција:

(оверено од стране јавног бележника или надлежног органа у месту издавања пуномоћја; стављен *apostille* односно извршена легализација)

*Вера Марковић,
судија Врховног суда Србије*

Сентенце из пресуда Врховног суда Србије

**Тужилац као комисионар обавио је посао по уговору о комисиону
када је за туженог увезао робу и предао ту робу туженом**

Члан 782. ЗОО

Из образложења:

Из списка произилази: да су парничне странке закључиле уговор о увозу робе из ДДР од продавца из Берлина. Наведеним уговором је предвиђено да средства за плаћање робе обезбеђује купац овде тужени као и то да увозник овде тужилац преноси на туженог све обавезе уговора, сачињеног између продавца из Берлина и тужиоца као увозника као и то да иста постаје саставни део овог уговора.

Првостепени суд је преко налаза вештака утврдио да дуговање туженог за испоручену робу износи 305.879,74 УСА долара.

Такође је првостепени суд као неспорно утврдио да је одлуком Спољнотрговинске арбитраже при Привредној комори Југославије Д. 169/91-29 од 24.6.1992. године утврђено да је тужилац обавезан да ино добављачу за испоручену робу плати износ од 95.422,28 УСА долара са каматом по стопи од 18% на годишњем нивоу рачунајући од 1.1.1991. године.

Првостепени суд је одбио тужбени захтев као преурађен налазећи да је између парничних странака закључен уговор о комисиону те да комисионар има право на накнаду тек након обављеног посла када је дужан и да положи рачун свом комингенту у смислу члана 780. ЗОО. Даље је првостепени суд закључио да је тужилац наплатио своју провизију а пошто није исплатио цену инодобављачу то сматра

да је тужбени захтев преурањен будући да на накнаду има право тек након обављеног посла.

Другостепни суд је одбио жалбу тужиоца прихватајући становиште првостепеног суда и наводећи да му тужилац мора да докаже да је имао одређене трошкове и да је имао и штету из комисионог посла а што тужилац у току првостепеног поступка није доказао. Даље другостепени суд налази да тужилац није доказао да је извршио исплату купопродајне цене продавцу те да од туженог и не може тражити наплату купопродајне цене.

Врховни суд налази да су нижестепени судови спорни однос расправили уз погрешну примену материјалног права.

Правилно су нижестепени судови закључи да су тужилац и тужени били у уговорном односу по комисионом послу у коме је тужилац био комисионар а тужени комитент. Тужилац је за потребе туженог увезао робу и ту робу предао туженом. Тужени је по уговору о комисиону био дужан да тужиоцу исплати вредност примљене робе. Нижестепени судови су закључили да је тужбени захтев преурањен на основу члана 782. ЗОО са разлога што тужилац није пружио доказе да је исплатио вредност робе своме добављачу.

Врховни суд налази да су нижестепени судови погрешно закључили да је захтев преурањен, када су за однос између странака тражили да буде испуњен услов да је тужилац платио робу свом добављачу. Ово са разлога што је то сасвим нови уговорни однос између тужиоца и његовог добављача. Наиме, одредбом члана 782. прописано је да је комитент дужан исплатити комисионару накнаду када буде извршен посао који је комисионар обавио.

Тужилац као комисионар обавио је посао по уговору о комисиону када је за потребе туженог увезао робу и предао ту робу туженом. Дакле, када је роба предата туженом произилази да је комисионар своје уговорне обавезе из уговора о комисиону извршио. Пријемом робе доспела је обавеза туженог као комитента за исплату вредности робе без обзира што тужилац није исплатио свом добављачу вредност те робе. Однос тужиоца и његовог добављача је сасвим други однос који не ослобађа туженог обавеза да изврши исплату вредности оне робе коју је од тужиоца примио.

(Из решења Врховног суда Србије Прев. 374/00 од
20.9.2000.године)
Сан2001/љм

Закупопримац није морао поставити противтужбени захтев за исплату вредности радова на закупљеном објекту, насталих због оштећења објекта за која је одговоран закуподавац, већ је довољно да тражи да му се за вредност изведених радова снизи закупнина, што има значај компензационог приговора.

Члан 579. у вези члана 578. ЗОО.

Из образложења:

Тужилац је тужбом тражио исплату закупнине за пословни простор, у износу од 458.285,16 динара за период од 1.1.1991. године до 28.2.1994. године, а по ценама у време пресуђења.

Током спора, у жалби а и у ревизији тужени је истицао да је имао знатна улагања у реконструкцију објекта тужиоца која су вршена непосредно пре периода за који тужилац тражи закупнину а која се тичу радова који повећавају вредност зграде и које радове тужени није могао да користи јер се на захтев тужиоца убрзо морао иселити. Ти радови према налазу вештака на дан вештачења када је утврђена и висина закупнине износили су 26.123,75 динара у фебруару месецу 1994. године што је одговарало тој вредности немачке марке. Висина закупнине на тај дан износила је 38.290,00 динара. Ни вештаци а ни суд није ово улагање туженог одбио од висине закупнине што је тужени тражио. Напротив, чак ни износ уплате од 3.619,20 динара који је тужени извршио на име закупнине и уплатио у мају месецу 1994. године ни вештаци, ни суд нису одбили од напред наведене закупнине наводећи да вештаци нису могли да изврше проверу овог износа.

Првостепени и другостепени суд ценили наводе у вези са радовима туженог који у суштини и нису спорни али те наводе не уважавају пошто према становишту и првостепеног и другостепеног суда тужени није поставио противтужбени захтев.

Овакво становиште нижестепених судова није правилно. Тужени није морао поставити тужбени захтев за исплату вредности радова али је могао до висине вредности истих тражити ослобађање плаћања закупнине све док се не исцрпи вредност истих, јер такав захтев има значај компензационог приговора. Тужени је имао право на снижење закупнине по основу насталих оштећења објеката која су настала падањем плоча са фасаде зграде тужиоца на кров објекта који је користио тужени. Падање плоча са фасаде зграде тужиоца на простор у коме је тужени био купац довело је до тога да је дошло до знатног оштећења крова па је тужени да би могао користити објекат морао вршити знатне поправке на крову а што произилази из списка, као и већ изведених радова наведених грађевинских задруга чије се фактуре о извршеним радовима налазе у списима. Поправке такве врсте (инвестиционе) падају на терет купаца.

Према одредби члана 579. у вези члана 578. Закона о облигационим односима прописано је ако закупљена ствар буде делимично уништена или само оштећена купац може раскинути уговор или остати и даље у закупу и захтевати одговара-

јуће снижење закупнине. Тужени је остао и даље у закупу и свакако да за наредни период има право на снижење закупнине, у овом спору. Ово са разлога што је убрзо иза обављених поправки оштећене зграде тужилац тражио иселјење туженог из тог простора.

Како су нижестепени судови спорни однос расправили уз погрешну примену материјалног права закључујући да је тужени морао поставити противтужбени захтев и због истог нису применили напред наведену одредбу која се састоји у праву на снижење закупнине, које има значај компензационог приговора, то су побилане пресуде укинуте и враћене на поново одлучивање.

(Из решења Врховног суда Србије Прев. 466/99 од 20.12.2000.године).
Сан2001/љм

Поступак у коме се у ванпарничном поступку одлучује о правима грађана из стамбеног фонда, не спада у имовинске спорове који се тичу имовине односно капитала предузећа који улази у стечајну масу, да би се засновала надлежност привредног суда за одлучивање

Члан 3. Закона о основама промене власништва друштвеног капитала.

Из образложења:

Предлагач Д... Р... из Ваљева поднела је предлог за доношење решења које ће заменити уговор о откупу друштвеног стана против противника предлагача П... п.. "П..." из Ваљева.

Општински суд у Ваљеву је својим решењем од 18.3.1997. године донео решење којим се прекида поступак пред Општинским судом у Ваљеву услед отварања стечајног поступка над предузећем ДП "П...." из Ваљева и предмет доставио Привредном суду у Ваљеву као стварно и месно надлежном.

Привредни суд у Ваљеву изазвао је сукоб надлежности својим писмом П. број 26/97 од 7.9.2000. године наводећи да сматра да није надлежан за поступање у овој правној ствари већ да је на основу одредбе члана 12. став 4. тачка а). Закона о судовима Републике Србије искључиво надлежан суд опште надлежности.

Врховни суд је одлучујући о сукобу надлежности нашао: да је за поступање по овом предмету стварно надлежан Општински суд.

Према одредби члана 15. Закона о судовима ("Службени гласник Србије бр. 46/91) прописано је да Привредни суд спроводи поступак принудног поравнања и стечаја и поступак ликвидације и суди све спорове који су у току или настану поводом спровођења тих поступака без обзира на својство друге стране и без обзира на покретање спора.

За поступање у ванпарничним предметима стварно је надлежан суд опште надлежности према одредби члана 12. тачка 4. под а).

Остваривање права на откуп стана у смислу члана 34. став 5. Закона о становању не подразумева постојање спора у смислу члана 1. ЗПП. Како остваривање овог права не спада у спор о њему се одлучује у ванпарничном а не у парничном поступку што је изричито прописано наведеном одредбом члана 34. став 5. Закона о становању.

Врховни суд налази да је атракција надлежности у смислу члана 15. Закона о судовима предвиђена за привредне спорове који према одредбама ЗПП имају скраћене рокове у циљу ефикаснијег поступања (одредбе члана 488. до 502. ЗПП).

Када је фирма у стечају циљ прописане атракције у корист суда пред којим се води поступак стечаја је да се спорови брже окончају да би се утврдило страње потраживања и дуговања односно да би се утврдила вредност стечајне масе односно да би се што ефикасније окончао стечајни поступак.

Како стамбени фонд предузећа према одреби члана 3. Закона о основама промене власништва друштвеног капитала ("Службени лист СРЈ", број 29/96 и 29/97), не улази у капитал предузећа то произилази да не улази у стечајну масу предузећа.

Дакле циљ атракције надлежности је предвиђен за привредне спорове у којима се одлучује о имовинским правима односно обавезама предузећа. Како стамбени фонд не улази у ову категорију дуговања и потраживања предузећа односно како се у ванпарничном поступку одлучује о правима грађана на закуп стана, откуп стана и другим правима која се тичу стамбеног фонда, онда се не може применити пропис о атракцији надлежности, са разлогом што стамбени фонд не улази у капитал предузећа односно у стечајну масу предузећа. Отуда се ни ванпарнични предмети у којима се одлучује о праву грађана из стамбеног фонда не могу сврстати под појам "привредни спор поводом спровођења поступка стечаја и ликвидације". Дакле, поступци у којима се у ванпарничном поступку одлучује о правима грађана из стамбеног фонда не спадају у имовинске спорове који се тичу имовине односно капитала предузећа који улази у стечајну масу, да би се оправдала атракција надлежности у односу на ове поступке. Заправо у овим ванпарничним предметима се не одлучује о имовинским правима и обавезама предузећа која улазе у стечајну масу. Са тих разлога је поступање о правима грађана у ванпарничној материји закупа или откупа стана и поред чињенице да је предузеће у стечају спада у надлежност општинског суда. Са тих разлога је одлучено као у изреци.

(Из решења Врховног суда Србије Р. I 140/00 од
25.10.2000. године).
Сан2001/2љм

Чињеница да тужилац води радни спор из кога произилази неко његово потраживање у односу на туженог не представља правни интерес на основу кога би тужилац могао тражити брисање уписа односно поништај уписа припајања.

Члан 62. став 2. Закона о поступку за упис у регистар.

Из образложења:

Када је тужилац тражио поништај уписа припајања "Г..." Предузећу "М..." у Краљеву тужилац је образложио да има правни интерес за утврђивање ништавости уписа а који се састоји у томе што он води радни спор против туженог предузећа коме се припојило "Г...к..." а од кога је он иначе добио отказ.

Првостепени суд је одбацио тужбу налазећи да образложење због кога тужилац тражи поништај уписа не представља правни интерес у смислу члана 62. став 2. Закона о поступку за упис у судски регистар јер се ради о имовинским правима које тужилац може остваривати у посебној парници и остврити у односу на правног следбеника односно предузећа коме се "Г...к..." припојило.

Врховни суд налази да су спорни однос нижестепени судови расправили уз правилну примену материјалног права.

Одредбом члана 62. Закона о поступку за упис у судски регистар прописано је да се тужбом може тражити да се утврди да је упис ништав ако је упис извршен на основу лажне исправе, ако су у исправи на основу којих је извршен упис наведени неистинити подаци, ако је исправа издата у незаконито спроведеном поступку, ако је незаконито спроведена радња о којој се подаци уписују у судски регистар или ако постоје други законом одређени разлози. Тужбу може поднети лице које има правни интерес да се утврди ништавост уписа. Дакле, услови прописани одредбом члана 62. морају бити испуњени кумулативно.

У конкретном спору правилно су нижестепени судови утврдили да тужилац нема правни интерес за поништај уписа. Чињеница да тужилац води радни спор из кога произилази неко његово потраживање у односу на туженог не представља правни интерес на основу кога би тужилац могао основано тражити брисање уписа односно поништај уписа припајања.

Ово са разлога што је очигледно да тужилац има имовински интерес који може остварити имовинском тужбом у односу на туженог и који с обзиром на стање средстава туженог има могућности да своје потраживање из радног односа уколико би у том поступку успео наплати од туженог. Дакле, када тужиоцу стоје на расположењу друга правна средства за остварење свога имовинског интереса онда су правилно нижестепени судови закључили да тужилац нема правног интереса да тражи поништај уписа.

И према становишту Врховног суда све док постоје друга правна средства на основу којих тужилац може остварити свој имовински интерес све дотле тужилац

не може са успехом да тражи поништај уписа због остварења својих имовинских интереса. Отуда суд налази да наводи ревизије тужиоца нису основани.

(Из решења Врховног суда Србије, Прев. 444/00 од
1.11.2000. године)
Сан 2001/љм

Нема повреде процесних одредаба ако је суд међупресудом одлучио само о основаности тужбеног захтева а није одлучивао о висини тужбеног захтева

Члан 330. ЗПП

Из образложења:

Првостепеном пресудом Привредног суда у Београду П. II број 1398/99 од 23.12.1999. године међупресудом утврђено је да је захтев тужиоца основан према туженом.

Другостепеном пресудом одбијена је жалба туженог и потврђена међупресуда Привредног суда у Београду П. II број 1398/99 од 23.12.1999. године.

Против другостепене пресуде уложио је ревизију тужени због битне повреде одредаба ЗПП и погрешне примене материјалног права.

Испитујући побијану пресуду у смислу члана 386. ЗПП, Врховни суд Србије је нашао: да ревизија није основана.

Тужени у ревизији наводи да је дошло до повреде одредбе члана 330. ЗПП јер је првостепени суд уместо да одлучи о основаности основа тужбеног захтева побијаном међупресудом утврдио да је основан тужбени захтев.

Врховни суд налази да није дошло до повреде одредбе члана 330. ЗПП са разлога што је предмет тужбеног захтева исплата износа од 594.105,36 динара са законском затезном каматом. Дакле када првостепени суд међупресудом није одлучио о износу тужбеног захтева онда произилази да није дошло до повреде одредбе члана 330. ЗПП са разлога што је суд у међупресуди одлучио само о основаности основа тужбеног захтева а остало је да одлучи накнадно о износу тужбеног захтева.

Такође ревидент наводи да првостепени суд није одлучивао о приговору застарелости и другим институтима на које се тужени позивао а који се тичу износа. Врховни суд налази да ће суд о овим институтима (застарелости) одлучивати приликом одлучивања о износу дуга.

(Из пресуде Врховног суда Србије, прев. 637/00 од
20.12.2000. године).
Сан 2001/љм

Уговор који је потписало неовлашћено лице, када га неовлашћено заступани не одобри сматра се као да не постоји

Члан 88. ЗОО

Из образложења:

Из списка произилази да су тужиочеви аквизитери дошли у предузеће туженог, те пошто нису нашли никог од руководиоца – овлашћених лица за закључење уговора, обратили су се обрачунском раднику О... З... која је потписала закључницу за четири примерка регистра са испоруком одмах као и за десет наредних издања. Том приликом су оставили две књиге с тим што су се обавезали да ће послати поштом још две књиге.

Друге две књиге тужилац је туженом послао пошто као и фактуру која је туженом уручена даном 22.12.1995. године.

Саслушана као сведок О... З... је изјавила да су јој аквизитери рекли да су књиге наручене и да треба да потпише пријем што је она и учинила. Није била овлашћена за закључење уговора. По пријему фактуре и друге две књиге тужено предузеће је одмах својим писмом од 25.12.1995. године вратило фактуру са објашњењем да је уговор потписало неовлашћено лице и то на преваран начин, да фактуру враћа и да књиге ставља на располагање тужиоцу и то сва четири примерка и да за књиге нису заинтересовани чиме је ставио до знања тужиоцу да уговор потписан од неовлашћеног лица не признаје.

Тужилац међутим и даље шаље регистре и испоставља рачуне туженом за пет наредних година са увећаном ценом.

Поднетом тужбом тражио је исплату тих рачуна за протеклих пет година. Првостепени суд је усвојио тужбени захтев са образложењем да је тужени регистре задржао, да их није вратио, да иако је уговор потписало неовлашћено лице он производи правно дејство јер је оверен печатом туженог. Даље је првостепени суд закључио да је тужени тек 25.12.1995. године упутио допис тужиоцу у коме наводи да жели да му ову робу врати а да робу није вратио. Другостепени суд је прихватио становиште првостепеног суда.

Врховни суд налази да су нижестепени судови спорни однос расправили уз погрешну примену одредбе члана 88. Закона о облигационим односима.

Није спорно да лице које је потписало уговор није било овлашћено за закључење уговора. Уговор је потписала О... З... која је била обрачунски радник.

Такође није спорно да је тужени одмах по пријему фактуре вратио исту тужиоцу, ставио књиге на располагање тужиоцу и изричито изјавио да не признаје уговор који је закључило неовлашћено лице и то на преваран начин.

Дакле тужиоцу је то одмах стављено на знање.

Према одредби члана 88. ЗОО ако неовлашћено заступани уговор не одобри сматра се као да уговор није ни закључен.

Погрешно је становиште нижестепених судова да писмо које је тужени упутио 25.12.1995. године нема утицаја на правну важност уговора те да је касно упућено. Из писма управо произилази супротно. Тужени овим писмом од 25.12.1995. године враћа рачун тужиоца од 22.12.1995. године са изричитим образложењем да не признаје правну важност уговора пошто га је потписало неовлашћено лице. То је учинио и са рачуном за 1996. годину. Све што је тужилац чинио после пријема овог писма туженог остаје без икаквог правног дејства у односу на туженог јер је тужени изричито изјавио да не признаје правну важност уговора закљученог од стране неовлашћеног лица.

Према напред цитираној одредби уговор који је потписало неовлашћено лице када неовлашћено заступани не одобри сматра се као да не постоји. Када тужени уговор није одобрио, већ је тужиоца изричито обавестио да је уговор потписан од неовлашћеног лица, на преваран начин, и да га он не одобрава онда је тужилац све што је чинио после тога чинио по сопственој вољи, на сопствени трошак и сопствени ризик. Заправо када уговор не постоји за такво понашање тужиоца тужени не може да буде одговоран. Како су нижестепени судови погрешно применили материјално право то су нижестепене пресуде укинуте и предмет враћен првостепеном суду на поновни поступак.

(Из решења Врховног суда Србије у Београду, прев.
429/99 од 6.12.2000. године)
Сен2001/љм

Када тужиља није могла тражити извршење правоснажне пресуде која је гласила на старе динаре а није могла ни у новим динарима јер је деноминацијом њено потраживање било испод једног динара, онда тужиља има право на накнаду инфлаторне штете у садашњој вредности.

Члан 278. став 2. ЗОО.

Из образложења.

Првостепеном пресудом Општинског суда у Смедеревској Паланци обавезан је тужени да тужиљи на име инфлаторне штете исплати износ од 3.488 динара са законском затезном каматом од 5.5.1999. године и износ од 5.500 динара са законском затезном каматом од истог датума као и да тужиљи на име парничног поступка исплати 3.410,00 динара.

Другостепеном пресудом одбијена је жалба туженог и потврђена првостепена пресуда.

Против обе пресуде Републички јавни тужилац уложио је захтев за заштиту законитости због битне повреде одредаба парничног поступка и погрешне приме-

не материјалног права са предлогом да се побијане нижестепене пресуде укину и предмет врати првостепеном суду на поновно суђење.

Врховни суд налази да захтев за заштиту законитости није основан. Предмет спора у овој ствари је тужбени захтев којим је тужила тражила да јој тужени накнади инфлаторну штету коју је претрпела зато што јој тужени није исплатио досуђену накнаду штете са законском затезном каматом и парничне трошкове по правоснажној пресуди првостепеног суда П. 1148/91 од 6. априла 1993. године. Одлучујући о тужбеном захтеву нижестепени судови су утврдили да је наведеном првостепеном пресудом тужени обавезан да тужиљи по основу накнаде штете за посечена багремова стабла и једно стабло јасена исплати 12.294.356 тадашњих динара са законском затезном каматом почев од 2. априла 1993. године до исплате и да им накнади парничне трошкове од 6.348.000 тадашњих динара. Тужени није исплатио ово тужиљино потраживање. Тужила није могла тражити извршење ове пресуде са разлога што иста гласи на старе динаре а вредност истог после две деноминације проведених Уредбом о промени вредности динара ("Сл. лист СРЈ", број 83/93 и 86/93), брисано је девет нула. Отуда је на дан 24.1.1994. године потраживање тужиље износило испод једног динара, односно неки хиљадити део динара који не постоји. У таквој ситуацији правилно је првостепени суд тужиљи досудио износ садашње вредности посечених стабала од 3.488 динара као и трошкове поступка по садашњој адвокатској тарифи који износе 5.500 динара.

Врховни суд налази да је правилно нижестепеним пресудама досуђена ова накнада штете са разлога што тужила није у могућности да поднесе предлог за извршење будући да износ из пресуде гласи на старе динаре. У таквој ситуацији када тужила не може тражити извршење првостепене пресуде, Врховни суд је нашао да тужила има право на накнаду штете по члану 278. став 2. Закона о облигационим односима.

Другачија би ситуација била када би тужила могла поднети предлог за извршење првостепене пресуде у ком случају би јој се могао признати и одбити деноминирани износ са затезном каматом. Када тужила није могла тражити извршење у старим динарима а није могла ни у новим динарима због деноминација, то произилази да су правилно нижестепени судови одлучили када су тужиљи досудили накнаду инфлаторне штете у садашњој вредности по члану 278. став 2. ЗОО.

(Из пресуде Врховног суда Србије Гзз. 131/00 од 22.11.2000. године).

Сан 2001/љм

**Када је стечајни поступак обустављен стварна надлежност суда
цени се према дану када је оглас објављен на огласној табли суда
а не у Службеном листу**

Члан 91. у вези члана 40. Закона о принудном поравнању, стечају и ликвидацији

Из образложења:

Тужилац је поднео тужбу Привредном суду, против туженог Г.П.С... из Пожаревца у стечају треажећи исплату зараде.

Привредни суд својим решењем П. 669/99 од 14.2.2000. године огласио се стварно ненадлежним за суђење у овој ствари и предмет уступио општинском суду.

Општински суд изавао је сукоб надлежности налазећи да је над туженим Г.П. "С..." решењем Ст. 1059/98 од 18.12.1998. године отворен стечајни поступак. Стечајни поступак окончан је принудним поравнањем од 22.9.1999. године објављеним у "Службеном листу СРЈ", број 4 од 28.1.2000. године.

Општински суд закључује да је за суђење у овој ствари и даље надлежан привредни суд.

Одлучујући о сукобу надлежности Врховни суд Србије је нашао:

да је за суђење у овом спору надлежан општински суд.

Наиме, из списка се види да је тужба поднета дана 31.12.1999. године.

Над туженим предузећем окончан је стечајни поступак принудним поравнањем од 22.9.1999. године. Дакле, у време када је тужба поднета тужени више није био у стечају јер је поступак стечаја обустављен пошто је окончан принудним поравнањем Принудно поравнање значи да је тужени повратио правни субјективитет и да су правне последице стечаја престале даном закључења принудног поравнања односно објављивањем на огласној табли суда решења о одобрењу принудног поравнања. Чињеница на коју се позива Општински суд да је решење објављено у "Службеном листу СРЈ" дана 28.1.2000. године нема значаја са разлога што правне последице стечаја односно правне последице закљученог принудног поравнања наступају моментом објављивања на огласној табли. Према одредби члана 27. и 91. Закона о принудном поравнању, стечају и ликвидацији прописано је да правне последице отварање стечајног поступка односно отварања поступка ликвидације наступају почетком дана када је оглас о отварању стечајног поступка истакнут на огласној табли суда. Ово пак подразумева да се и закључење стечајног поступка објављује на исти начин. Стога правне последице решења о одобрењу принудног поравнања према члану 40. цитираног закона настају почетком дана када је решење о одобрењу принудног поравнања објављено на огласној табли суда. Отуда је без значаја чињеница што је оглас у Службеном листу објављен знатно касније, јер су правне последице наступиле објављивањем закључења стечајног

поступка на огласној табли суда. Са тим даном је тужени повратио свој правни субјективитет уписом ове чињенице у регистру.

Како је у конкретном случају тужени изашао из стечаја пре подношења тужбе то произилази да је за суђење према одредби члана 12. Закона о судовима надлежан општински суд.

(Из решења Врховног суда Србије Р. I 171/00 од 1.11.2000. године).

Сан 2001/љм

Недолазак странке која је ангажовала пуномоћника а који није уредно позван, не може имати за последицу да се тужба сматра повученом

Члан 354. став 2. тачка 7. ЗПП.

Из образложења:

Из списка произилази да је првостепени суд у овој ствари заказао рочиште 12.3.1999. године на које су присутили за тужиоца адвокат С... В..., из Лесковца, који је том приликом суду приложио уредно пуномоћје од тужиоца. Ово прво рочиште је одложено за 7.5.1999. године на које није приступио ни пуномоћник тужиоца који је уредно позван а ни тужени који је уредно позван усменим саопштењем од стране суда.

Првостепени суд је заказао ново рочиште за 15.9.1999. године на које је позвао странке и то за тужиоца ДП ХИП "Азотара" и туженог ДД АИК "Лесковац". На то рочиште није приступила ни једна странка па је суд донео решења П. 678/98 од 15.9.1999. године којим се сматра да је тужба повучена.

Врховни суд налази да нису били испуњени услови за доношење овог решења са разлога што је првостепени суд био дужан да на рочиште позове пуномоћника тужиоца који је имао уредно пуномоћје у списима. Наиме, када је тужилац имао пуномоћника адвоката онда је суд био дужан да на рочиште позове његовог пуномоћника. Отуда недолазак странке која је ангажовала пуномоћника, а који није позван, не може имати за последицу да се тужба сматра повученом у смислу члана 499. став 2. ЗПП са разлога што је првостепени суд учинио битну повреду из члана 354. став 2. тачка 7. ЗПП јер је тужиоцу ускратио могућност расправљања на тај начин што на рочиште није позвао пуномоћника за кога је постојало уредно пуномоћје у списима. Са тих разлога су побијана решења укинута и предмет враћен првостепеном суду на наставак поступка.

(Из решења Врховног суда Србије Прев. 501/00 од 1.11.2000. године).

Сан2001/љм

У ситуацији када је тужилац извршио уплату без назнаке на шта се овај износ односи онда је тужени имао право да затвори најраније потраживање туженог у односу на тужиоца, односно да изврши раздужење тужиоца оним редом како су његове обавезе доспевале.

Члан 312. 300.

Из образложења:

Из списка произилази: да је тужилац тужбом истакао да је правни претходник тужиоца дана 21.1.1993. године уплатила туженом аванс од 30.000.000 динара на име купопродајне цене за пет тона А и Ц ужета.

Тужени је у одговору на тужбу оспорио тужбени захтев истичући да је он дуже време био у пословним односима са тужиоцем односно његовим правним претходником који је у више наврата у 1992. години куповао уже од туженика али да своја дуговања није измирио ни по рачуну број 3 од 1.2.1992. године, ни по рачуну број 23 од 12.3.1992. године те да је уплатом од 30.000.000 динара наплаћен дуг који је тужилац имао према туженику за већ испоручену ужад.

Међу странкама није била спорна чињеница да је тужилац 21.3.1993. године уплатио износ од 30.000 тадашњих динара. Међу странкама је било спорно да ли је закључен уговор о купопродаји 5.000 килограма А и Ц ужета како је то тужилац тврдио. Првостепени суд је утврдио да тужилац са туженим није закључио никакав уговор о испоруци ужади и да у том смислу није пружио ни један доказ. Како је тужени са уплатом тужиоца од 30.000.000 динара затворио претходна дуговања тужиоца то је првостепени суд одбио тужбени захтев.

Другостепени суд је прихватио становиште првостепеног суда.

Врховни суд налази да су нижестепени судови спорни однос расправили правилном применом материјалног права. Одредбом члана 312. 300 прописано је да када између истих лица постоји више истородних обавеза па оно што дужник испуни није довољно да би се могло намирити све онда се ако о томе не постоји споразум повериоца и дужника урачунавање врши оним редом које одреди дужник најкасније приликом испуњења. У ставу 2. истог члана прописано је да када нема дужникове изјаве о урачунавању обавезе се намирују редом како је која доспела за испуњење.

У таквој ситуацији када је првостепени суд утврдио да између тужиоца и туженог за извршену уплату од 30.000.00 динара није закључен никакав нови уговор за испоруку 5.000 килограма А и Ц а тужилац је имао дуговање према туженом, онда је тужени могао искористити законску могућност да затвори потраживања тужиоца према редоследу како су она доспевала а према напред цитираној одредби закона.

И тужилац у ревизији чини неспорним да су парничне странке и пре спорне уплате биле у пословним односима поводом исте врсте робе. Могуће је да је тужи-

---

лац и остао дужан туженом на име испоручене робе. Међутим, тужилац сматра да тужени није могао на овај начин да изврши наплату свог потраживања а да не истакне тужбени захтев односно противтужбени захтев у овом спору. Врховни суд налази да није основан навод у ревизији да је тужени морао да истиче посебан захтев за оно што је учинио на основу законских одредби. Наиме, законско је право туженог било да у ситуацији када је тужилац извршио уплату 30.000 динара без икакве назнаке на шта се овај износ односи тужени је имао право према члану 312. ЗОО да затвори најраније потраживање туженог у односу на тужиоца односно да изврши раздужење тужиоца, оним редом како су његове обавезе доспевале. Дакле када је тужени тако учинио онда није имао обавезу да у овом спору истиче некакав противтужбени захтев будући да је тај однос између странака окончан тако што је тужиочева уплата измирила његова дуговања за раније испоручену робу.

(Из пресуде Врховног суда Србије Прев. 585/00 од
6.12.2000. године).
Сан2001/љм

*Снежана Вујиновић и Милица Дражић,
Министарство за рад и запошљавање*

Мишљења Министарства за рад и запошљавање

Када се ради о укидању појединих организационих јединица код послодавца, где се укидају сва радна места у тим јединицама, нема основа за примену критеријума из члана 28. Закона о радним односима

Чланом 26. став 1. тачка 1) до 4) Закона о радним односима ("Службени гласник РС" број 55/96), прописано је да је послодавац дужан да у складу са програмом увођења технолошких, економских или организационих промена и програмом остваривања права запослених за чијим је радом престала потреба, обезбеди једно од права прописаних тим чланом.

Код одређивања запослених за чијим је радом престала потреба, примењују се критеријуми утврђени Законом и други критеријуми утврђени колективним уговором (члан 27. став 1. наведеног закона). Критеријуми на основу којих се одређују запослени за чијим је радом престала потреба, примењују се само на запослене који раде на истим радним местима на којима је утврђен престанак потребе за радом запослених и који имају исти степен стручне спреме (члан 28. став 1. Закона).

Према томе, послодавац који из економских разлога укида поједине пословне јединице, дужан је да донесе програм економских и организационих промена и да запосленом за чијим је радом престала потреба, услед тих промена обезбеди једно од права утврђених Законом о радним односима.

Међутим, када се ради о укидању појединих организационих јединица код послодавца, где се укидају сва радна места у тим јединицама, нема основа за примену критеријума из члана 28. Закона о радним односима, с обзиром да се они примењују само код смањења броја извршилаца на радним местима која се не укидају.

Иначе, запосленом се у писаном облику доставља свако решење о остваривању права, обавеза и одговорности, са образложењем и поуком о правном леку (члан 113. Закона).

У конкретном случају, када се ради о правима по основу престанка потребе за радом запослених, потребно је сваком запосленом доставити решење које се односи на обезбеђивање права запосленог за чијим је радом престала потреба.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања РСл, број: 11-00-332/2000 од 9.1.2001.године)

Када су правоснажном пресудом о разводу брака двоје деце додељено на чување и старање супругу, то запослена жена која је родила још једно дете, има право на породилско одсуство у трајању од годину дана.

Одредбама члана 79. став 2. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96), прописано је да време трајања породилског одсуства утврђује се према броју деце које запослена – жена има на дан рођења детета, рачунајући и новорођено дете.

Редослед рођења и броја деце из разведеног брака или ванбрачне заједнице утврђују се према чињеници ком родитељу су поверена деца пресудом о разводу брака, односно за ванбрачну заједницу у чијој породици деца живе (члан 6. став 3. Закона о друштвеној бризи о деци – "Сл. гласник РС", бр. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 47/94 и 25/96).

Према томе, у случају када су правоснажном пресудом о разводу брака двоје деце додељена на чување и старање супругу, то запослена жена која је родила још једно дете, има право на породилско одсуство у трајању од годину дана.

Сагласно члану 41. Закона о друштвеној бризи о деци ("Службени гласник РС", бр. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94 и 25/96), уређено је да обрачун и исплату накнаде зараде врши организација истовремено са обрачуном и исплатом зарада, односно плата.

До износа исплаћених накнада зарада организација може умањити износ обрачунатог пореза на лична примања који је дужна да уплати, на начин и по поступку који споразумно пропише министар финансија и министар надлежан за послове друштвене бриге о деци.

Уколико је износ исплаћених накнада зарада већи од обрачунатог пореза, разлику накнада зарада исплаћује општинска управа.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања РС, број:132-04-23/2000 од 13.11.2000. године).

Запослени може, уз његову сагласност, да буде привремено распоређен на рад код другог послодавца ако је привремено дат у заку другом послодавцу пословни простор, односно средства рада.

Одредбама члана 22. став 1. тачка 3) Закона о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96), прописано је да запослени може, уз његову сагласност, да буде привремено распоређен на рад код другог послодавца, на основу споразума оба послодавца, ако је привремено дат у закуп другом послодавцу пословни простор, односно средства рада.

Према томе, а на основу наведених одредби Закона, запослени може, уз његову сагласност, да буде привремено распоређен на рад код другог послодавца ако је привремено дат у закуп другом послодавцу пословни простор, односно средства рада.

Надлежни органи оба послодавца и запослени закључују уговор о раду у коме се одређује и рок до ког запослени привремено заснива радни однос код тог послодавца. За време рада код другог послодавца запосленом мирују права, обавезе и одговорности које се стичу на раду и по основу рада код послодавца код кога је радио пре распоређивања.

По протеклу времена за које је привремено распоређен а које мора бити утврђено уговором о раду, запослени има право да се врати на рад на исто или друго радно место које одговара његовој стручној спреми одређене врсте занимања.

Уколико запослени одбије привремено распоређивање код другог послодавца, то не може да буде повреда радне обавезе за које се изриче мера престанка радног односа, нити може да се покрене дисциплински поступак против запосленог. Ово из разлога што је код привременог распоређивања запосленог на рад код другог послодавца у случајевима наведеним у члану 22. Закона, потребна поред споразума оба послодавца и сагласност запосленог.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања РС, број: 112-00-45/2000-02 од 26.10.2000.г.)

У случају када комисија утврди да запослени не остварује одговарајуће резултате рада, запослени се распоређује на друго радно место које одговара његовом знању и способности.

Распоређивање запосленог у смислу члана 22. став 2. тачка 3) Закона о радним односима може да буде више пута.

Сагласно члану 23. Закона о радним односима ("Сл. гласник РС", број 55/96), запослени који у времену од најмање три, а најдуже шест месеци, не покаже потребно знање, или не остварује одговарајуће резултате рада, запослени са посебним овлашћењима и одговорностима покрене поступак за утврђивање знања и способности, односно резултата рада.

Захтев за покретање поступка доставља се директору који је дужан да образује комисију.

Ако комисија, на начин утврђен колективним уговором, утврди да запослени не остварује одговарајуће резултате рада, запослени се распоређује на друго радно место које одговара његовом знању и способности. Ако таквог радног места нема, запосленом престаје радни однос (члан 108. став 1. тачка 6) Закона) независно од његове воље отказом уговора о раду од стране послодавца.

Према томе, само у случају када комисија утврди да запослени не остварује одговарајуће резултате рада, запослени се распоређује на друго радно место, а уколико таквог радног места нема, запосленом престаје радни однос.

Запослени може више пута да буде привремено распоређен у смислу одредаба члана 22. став 1. тачка 3) Закона о радним односима и при том директор, за сваког запосленог појединачно, закључује споразум са другим послодавцем.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања РС, број: 112-00-45/2000-02 од 27.10.2000. године)

Не постоје сметње да се у општем акту утврди да за одређено радно место где може да се утврди радно време краће од пуног радног времена (непуно радно време), дужина тог радног времена буде једна трећина пуног радног времена.

Одредбама члана 40. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96), утврђени су случајеви када се радни однос може засновати са радним временом краћим од пуног радног времена (непуно радно време).

Ставом 1. тачка 1. наведеног члана прописано је, поред осталог, да се радни однос може засновати са непуним радним временом ако је општим актом из члана 7. овог Закона за то радно место предвиђено радно време краће од пуног радног времена.

Иначе овим чланом није предвиђено ограничење радног времена, уколико се ради о радном месту утврђеном општим актом где је предвиђено радно време краће од пуног радног времена.

То значи да не постоје сметње да се у општем акту утврди да за одређено радно место где може да се утврди радно време краће од пуног радног времена (непуно радно време), дужина тог радног времена буде једна трећина пуног радног времена.

Напомињемо, да овакав рад са непуним радним временом не треба мешати са допунским радом (члан 132. Закона о радним односима). За разлику од непуног радног времена, лице које ради у допунском раду нема статус запосленог и не остварује права из радног односа.

Што се тиче рачунања часова у стаж осигурања, према прописима из области пензијског и инвалидског осигурања, у стаж осигурања рачуна се време које осигураник у складу са прописима о радним односима, проведе на раду с временом кра-

ћим од пуног радног времена, с тим што се укупан број часова таквог рада обрачунава на пуно радно време.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања РС, број: 011-00-12/2001-02 од 26. 12. 2000. године)

Сагласно правилнику о упису синдикалних организација у регистар синдикалних организација не могу бити уписани органи синдикалних организација.

Чланом 5. став 3. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96), синдикалне организације уписује се у Регистар синдикалних организација, који води министарство надлежно за послове рада.

Правилником о упису синдикалних организација ("Службени гласник РС", бр. 6/97 и 33/97), синдикалном организацијом сматра се синдикална организација код послодавца, синдикат и Савез синдиката.

Из наведеног произилази да у Регистар синдикалних организација не могу бити уписани органи синдикалних организација.

То значи, да се у Регистар синдикалних организација могу уписивати само синдикалне организације код послодавца, синдикат и Савез синдиката сагласно наведеном Правилнику.

Иначе, када се ради о пријави за упис синдиката у Регистар синдикалних организација, пријаву за упис (образац број 1), потписује овлашћено лице за подношење пријаве.

Сагласно члану 5. став 1. тач. 1. и 2. Правилника синдикат уз пријаву доставља и акт о оснивању, као и овлашћење за подношење пријаве са именом и презименом и бројем личне карте овлашћеног лица. Поред тога, треба доставити и потврду (доказ) да је овлашћено лице у радном односу.

Према томе, да би се стекли услови за упис синдиката у Регистар, потребно је да поступите сагласно наведеним одредбама Правилника.

У конкретном случају када се ради о вашој пријави за упис Конференције синдиката, ово Министарство не може извршити упис у Регистар, с обзиром да се ради о органу синдиката (Конференција синдиката).

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања РС, број: 110-00-463/2000-02 од 26.12.2000.г.)

Посебним односно појединачним колективним уговором утврђује се право запосленог на солидарну помоћ, случајеве у којима запослени може да оствари то право, начин исплате, као и њена висина.

Одредбама члана 38. Општег колективног уговора ("Службени гласник РС", бр. 22/97 и 21/98), предвиђена је могућност исплате, између осталог, солидарне по-

моћи запосленом, у случајевима, на начин и у висини утврђеној посебним, односно појединачним колективним уговором.

Према томе, да би послодавац могао запосленом да исплати солидарну помоћ, потребно је да се посебним, односно појединачним колективним уговором утврди право запосленог на солидарну помоћ, случајеве у којима запослени може да оствари то право, начин исплате (једнократно, у више рата), као и њена висина.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања РС, број: 120-01-132/2000-02 од 20.12.2000.г.)

Представнику синдиката који се налази на плаћеном одсуству због привременог престанка потребе за његовим радом, послодавац није дужан да обезбеди одређени број плаћених часова за обављање синдикалне функције.

Општим колективним уговором ("Службени гласник РС", бр. 22/97 и 21/98), у чл. 49. до 52. утврђене су обавезе послодавца у обезбеђивању услова за рад синдикалним организацијама организованим код послодавца.

Према члану 50. Општег колективног уговора, послодавац је дужан, синдикалној организацији, односно свакој синдикалној организацији (ако је организовано више синдикалних организација), да обезбеди одговарајуће просторне и административно-техничке услове за њихово деловање и рад, као и утврђен број плаћених часова одређеним представницима организације синдиката за обављање њихових функција. Ова обавеза послодавца односи се на све синдикалне организације организоване код тог послодавца, без обзира на број синдикално организованих запослених, под условом да су уписане у регистар синдикалних организација.

Одређени број плаћених часова, у смислу члана 52. Општег колективног уговора, обезбеђује се представнику синдиката када због обављања синдикалне функције није у могућности да истовремено обавља и послове одређеног радног места, односно за онај део радног времена за који због синдикалних активности није у могућности да извршава радне обавезе.

Када представници синдиката не раде на свом радном месту јер се налазе на плаћеном одсуству због привременог престанка потребе за њиховим радом, мишљења смо да, полазећи од сврхе обезбеђивања плаћених часова за обављање синдикалних активности, нема ни основа за остваривање права на одређени број плаћених часова, с обзиром да запослени остварују право на накнаду зараде.

Такође, послодавац није дужан да, изабране представнике синдиката који су упућени на плаћено одсуство, позове на рад, ако не постоји потреба за њиховим радом. С обзиром, да организовање обављања синдикалних активности није у надлежности послодавца, то не постоји ни обавеза послодавца да по том основу радно ангажује запослене представнике синдиката који су упућени на плаћено одсуство.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања, бр. 110-01-1340/2000-02 од 13.12.2000.г.)

**Директор установе културе кога именује Влада Републике
Србије, по разрешењу душности, остварује права утврђена зако-
ном о радним односима у државним органима**

Законом о јавним службама ("Службени гласник РС", број 42/91), у члану 23. прописано да се у погледу права, обавеза и одговорности запослених у јавним службама, што значи и у установама у области културе, примењују прописи о запосленима у државним органима, ако посебним законом није друкчије одређено.

Сходно наведеним одредбама Закона, по нашем мишљењу, директор установе културе кога именује Влада Републике Србије, а који у току мандата буде разрешен функције, може да се распореди у установи на радно место које одговара његовој стручној спреми и радним способностима. Ако запослени не може да се распореди на одговарајуће радно место или ако не прихвати радно место на које је распоређен, престаје му радни однос. По престанку радног односа, запослени има право на плату коју је имао у време када му је престао радни однос у трајању од шест месеци (члан 70. Закона о радним односима у државним органима – "Службени гласник РС", бр. 48/91 и 66/91).

Право на плату престаје пре истека наведеног периода у случају заснивања радног односа или стицања права на пензију према прописима о пензијском и инвалидском осигурању.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања, бр. 11-00-3411/2000-02 од 15.1.2001.г.)

**Основ за одређивање висине накнаде зараде запосленом – инва-
лиду III категорије за време плаћеног одсуства утврђује се на
основу зараде и накнаде коју остварује преко надлежног фонда
за пензијско и инвалидско осигурање.**

На плаћено одсуство због привременог престанка потребе за радом може да се упути и запослени код кога је утврђена инвалидност треће категорије.

Инвалиду рада треће категорије за време плаћеног одсуства припада накнада зараде у висини утврђеној колективним уговором, односно у висини од 60% од нето зараде коју би остварио да ради с тим што тако утврђена накнада не може да буде нижа од гарантоване нето зараде. Основ за одређивање висине накнаде зараде чини осим зараде и накнада коју инвалид остварује преко фонда пензијског и инвалидског осигурања, с обзиром да је та накнада саставни део зараде коју би запослени остварио да ради. Накнаду зараде за време плаћеног одсуства исплаћује послодавац без права на рефундацију дела накнаде од фонда пензијског и инвалидског осигурања.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања, бр. 11-00-333/2000-02 од 22.12.2000.г.)

Обуштављењем плаћања дневница солидарности, обуштавља се и исплата накнада зарада из тих средстава запосленима који су привремено остали без посла услед ратних дејстава.

Законом о средствима солидарности за запослене који су привремено остали без посла услед ратних дејстава ("Службени гласник РС", број 33/99) прописано је да запослени, који су привремено остали без посла у предузећу или делу предузећа у коме су услед ратних дејстава оштећени или уништени објекти, средства рада или опрема, имају право на накнаду зараде најмање у висини гарантоване нето зараде и право на обавезно социјално осигурање. Накнаду зараде са припадајућим доприносима за обавезно социјално осигурање исплаћује послодавац, с тим, што се, у случају немогућности исплате због недостатка средстава послодавца, недостајућа средства обезбеђују из средстава солидарности (члан 10. Закона).

Међутим, како је Уредбом о обуштављању плаћања дневница солидарности ("Службени гласник РС", број 44/2000) плаћање дневница солидарности обуштављено са 17. новембром 2000. године, то више не постоји ни могућност коришћења средстава по основу уплате дневнице за исплату накнада зарада запосленима у смислу наведених законских одредби.

При томе, указујемо да је, важећим прописима, утврђена могућност упућивања запослених на плаћено одсуство у случају привременог престанка потребе за њиховим радом. Запослени који су упућени на плаћено одсуство због привременог престанка потребе за њиховим радом, имају право на накнаду зараде у висини утврђеној појединачним колективним уговором, али не мање од накнаде зараде утврђене у члану 1. став 2. уредбе о накнади зараде за време плаћеног одсуства запослених за чијим је радом привремено престала потреба ("Службени гласник РС", број 30/98) и члану 86 Општег колективног уговора ("Службени гласник РС", бр. 22/97 и 21/98).

Према наведеним одредбама Уредбе и Општег колективног уговора, запослени који се налази на плаћеном одсуству имају право на нето накнаду зараде у висини 60% од нето зараде коју би остварио на радном месту као да ради, с тим што тако утврђена накнада не може да буде нижа од гарантоване нето зараде утврђене у складу са законом. Исплату накнаде зараде обезбеђује послодавац.

(Из Министарства за рад, борачка и социјална питања бр. 132-02-29/2000-02 од 17.1.2001.г.)

Отац детета може да користи породилско одсуство само када из објективних разлога мајка, противно њеној вољи не може да се стара о детету.

Законом о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96), у члану 82. ст. 1. и 2. прописано је да отац детета може да користи право на породилско одсуство, када мајка напусти дете, ако умре или ако је из других оправданих разлога спречена да користи ово право (тежа болест, издржавање казне затвора).

Прописима о друштвеној бризи о деци, којима се, између осталог, утврђује и начин остваривања права на накнаду зараде за време породилског одсуства, предвиђено је да се оправданим разлозима који онемогућавају или спречавају мајку детета да се, противно њеној вољи, стара о детету, сматрају одређивање притвора, издржавање казне затвора, лишавање родитељског права, лишавање пословне способности, одсуство због лечења и сл.

Отац детета не може да користи породилско одсуство ако мајка није из оправданих и објективних разлога спречена да користи то право.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања, бр. 011-00-52/2000-02 од 26.12.2000.г.)

Послодавац је дужан да свакој синдикалној организацији код тог послодавца обезбеди услове за рад, под условом да су уписане у регистар синдикалних организација

Општим колективним уговором ("Службени гласник РС", бр. 2/97 и 21/98), у чл. 49-52. утврђене су обавезе послодавца у обезбеђивању услова за рад синдикалним организацијама организованих код послодавца.

Према члану 50. Општег колективног уговора, послодавац је дужан, синдикалној организацији, односно свакој синдикалној организацији (ако је организовано више синдикалних организација), да обезбеди одговарајуће просторне и административно-техничке услове за њихово деловање и рад, као и утврђен број плаћених часова одређеним представницима организације синдиката за обављање њихове функције. Број плаћених часова рада председнику организације синдиката која има мање од 200 чланова, одређује се сразмерно броју чланова те организације синдиката.

Наведене обавезе послодавца односе се на све синдикалне организације организоване код тог послодавца, без обзира на број синдикално организованих запослених, под условим да су уписане у регистар синдикалних организација.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања бр. 110-00-81(2001-02 од 17.1.2001.г.)

При упућивању запослених на плаћено одсуство због привременог престанка потребе за радом послодавац је дужан да запосленим, у писаном облику, достави одговарајуће решење.

Накнада зараде за време боловања, исплаћује се запосленом због привремене спречености за рад, у складу са прописима о здравственом осигурању. Запослени који се налази на плаћеном одсуству због привременог престанка потребе за његовим радом има право на накнаду зараде у висини утврђеној појединачним колективним уговором, али не мање од накнаде утврђене у члану 1. став 2. Уредбе о накнади зараде за време плаћеног одсуства запослених за чијим радом је привремено

престала потреба ("Службени гласник РС" бр. 30/98) и члана 8б Општег колективног уговора ("Службени гласник РС" бр. 22/97 и 21/98).

Према томе, ако запослени за време плаћеног одсуства оствари боловање и даље му се исплаћује накнада зараде за време плаћеног одсуства у висини утврђеној колективним уговором. Ово због тога што запослени није дужан да се јави на рад за време плаћеног одсуства нити да оправда изостанак, односно достави дознаке да је на боловању.

Законом о радним односима ("Службени гласник РС", број 55/96) прописано је да се запосленом у писаном облику одставља свако решење о остваривању права, обавеза и одговорности, са образложењем и поуком о правном леку (члан 113. став 2.). У смислу наведених законских одредби послодавац је дужан да и у случају упућивања на плаћено одсуство због привременог престанка потребе за радом, запосленом достави у писаном облику и одговарајуће решење.

(Из Министарства за рад, борацка и социјална питања, бр. 11-00-333/2000-02 од 22.12.2000.г.).

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Бранислав Фајић</i>	Проблеми радних односа у СРЈ	1
<i>Небојиа Јовановић</i>	Типични случајеви заједничке хаварије	9
<i>Љубица М. Зјалић</i>	Преструктурирање привреде у контексту власничке трансформације данас	42
<i>Бранко Рајчић</i>	Регресни захтеви иностраних организација социјалног осигурања према домаћим организацијама осигурања имовине и лица	61
<i>Драгица Марићиновић</i>	Елементи јаноправног карактера код концесионог уговора	70

МЕЂУНАРОДНО ПОСЛОВНО ПРАВО

Међународна регулатива и упоредно право	84
Решавање међународних спорова	88
На дневном реду у свету	91
Из домаћег права пословања са иностранством	94
За документацију	96

СУДСКА ПРАКСА

Сентенце из пресуда Врховног суда Србије, <i>Вера Марковић</i>	101
---	-----

ПРАВНА ПРАКСА

Мишљења Министарства за рад, борачка и социјална питања, <i>Милица Дражић, Снежана Вујиновић</i>	115
--	-----

C O N T E N T

ARTICLES

<i>Branislav Fatić</i>	Labor Relationships Problems in FRY	1
<i>Nebojša Jovanović</i>	Typical Cases of General Average	9
<i>Ljubica M. Zjalić</i>	Restructuring of economy within transformation of property nowadays	42
<i>Branko Rajičić</i>	Foreign Social Security Companies' Claims for Compensation Against Domestic Life and Property Insurance Organisations	61
<i>Dragica Martinović</i>	The public law elements in a contract of consession	70

INTERNATIONAL BUSINESS LAW

International Regulations	84
Settlement of International Disputes	88
Current in the World	91
From Domestic Law on Operations with Foreign Countries	94
For the Record	96

COURTE PRACTICE

Pronouncements from the Judgements of the Supreme Court of Serbia, <i>Vera Marković</i>	101
---	-----

LEGAL PRACTICE

Opinions of the Ministry of Labour, <i>Snežana Vujinović and Milica Dražić</i>	115
---	-----

UDK 347.7

YU ISSN 0354-3501

П Р А В О И П Р И В Р Е Д А
ЧАСОПИС ЗА ПРИВРЕДНОПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

БРОЈ 1-2/2001./Година XXXVIII
Београд

Главни и одговорни уредник

Мирко Васиљевић

Уредник

Мирослав Пауновић

Редакција

Зоран Арсић, Влајко Брајић, Мирко Васиљевић, Радован Вукадиновић, Славољуб Вукичевић, Мирослав Врховшек, Драгољуб Драшковић, Ивица Јанковец, Милица Јањушевић (секретар), Бранко Љутић, Вера Марковић, Боса Ненадић, Мирослав Пауновић, Ратомир Слијепчевић, Александар Ђирић

Издавачки савет

Чедомир Богићевић, Јованка Бодирога, Миљко Ваљаревић, Михајло Велимировић (председник), Мирослав Витез, Ратибор Грујић, Раде Јефтић, Ратомир Кашанин, Горан Кљајевић, Нермина Љубовић, Мирослав Милетић, Јездимир Митровић, Милан Миљевић, Вера Нећак, Данило Пашајлић, Мирко Перуновић, Витомир Поповић, Владимир Поповић, Дејан Поповић, Чедомир Простран, Драган Радоњић, Марко Рајчевић, Марко Стељић, Миодраг Трајковић, Славко Царић (заменик председника), Мирјана Цукавац

Издавач

УДРУЖЕЊЕ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ

Београд, Теразије 23/VII-701

тел./факс 3248-428

поштански фах 47

Технички уредник

Зоран Димић

Рачунарска припрема

Јелена и Зоран Димић

Светозара Марковића 2, Београд

Претплата за 2001. годину износи: правна лица - 4.200 динара,
физичка лица - 2.100 динара, иностранство - 100 УС \$

Претплата се врши на жиро рачун број: 40806-678-3-99933, уз назнаку:
Претплата за часопис „Право и привреда“

Издаје ДВОМЕСЕЧНО

Штампа: ШИП „Никола Николић“
Микуша Гајевића 3, КРАГУЈЕВАЦ

НАРУЏБЕНИЦА

Овим се неопозиво претплаћујемо на ____ примерака часописа "ПРАВО И ПРИВРЕДА" за 2001. годину по цени од 4.200,00 динара за правна лица (2.100,00 за физичка лица, 100 USA \$ за иностранство) на име аконтације годишње претплате с тим да се претплата продужује и за следеће године, уколико се изричито-писмено не откаже пре истека текуће године.

Износ од _____ динара уплатићемо у законском року по пријему рачуна на жиро рачун број 40806-678-3-99933 УДРУЖЕЊЕ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ

Београд, Теразије 23/VIИ-701

Тел/факс 3248-428

Часопис слати на адресу:

_____

са назнаком за _____ службу.

Молимо да ову наруџбеницу оверену и потписану од стране овлашћеног лица пошаљете на адресу УДРУЖЕЊЕ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ, Београд, Теразије 23/VIИ-701

П. фах 47

Потпис наручиоца

М.П.

_____

**УДРУЖЕЊЕ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ
И ЊЕГОВ ЧАСОПИС "ПРАВО И ПРИВРЕДА"**

организују

**ДЕСЕТИ КОНГРЕС - СУСРЕТ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ
СР ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Време: 22-25. мај 2001. године Место: Врњачка Бања - хотел "Звезда"

Основна тема:

ХАРМОНИЗАЦИЈА ПРИВРЕДНИХ ПРОПИСА

(са земљама бивше СФРЈ, југоисточне и централне Европе и чланицама ЕУ)

Уредник Конгреса: проф. др Мирко Васиљевић

Тематске области:

- I ПРЕДУЗЕЋА
  - II ПРИВАТИЗАЦИЈА
  - III БАНКЕ
  - IV ОСИГУРАВАЈУЋЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
  - V ПРИВРЕДНИ СПОРОВИ- СУДСКИ И АРБИТРАЖНИ
  - VI ФИНАНСИЈСКО ТРЖИШТЕ
  - VII ПОРЕЗИ
  - VIII РАДНИ ОДНОСИ
  - IX ПРИВРЕДА И УПРАВА
  - X ЗАДРУГЕ
  - XI ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПРАВА
  - XII СТРАНА УЛАГАЊА
  - XIII ПОСЛОВНО ПРАВО ЕУ
  - XIV ПОСЛОВНИ ОДНОСИ С ИНОСТРАНСТВОМ
- ОКРУГЛИ СТО - РАСПРАВА О НАЦРТУ НОВОГ
ЗАКОНА О ПРИВАТИЗАЦИЈИ**

ИНФОРМАЦИЈЕ И ПРИЈАВЕ:

Главни организатор: УДРУЖЕЊЕ ПРАВНИКА У ПРИВРЕДИ СРЈ, Београд,
Теразије 23/VII, тел/факс 011/3248-428

Технички организатор: НОВИ АСТАКОС, Кумановска 2, Београд,
тел 444-51-57 тел/факс: 444-14-92

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР